

ERICH MARIA REMARQUE

NYUGATON

A HELYZET

VÁLTOZATLAN

EURÓPA

ERICH MARIA REMARQUE:
NYUGATON A HELYZET VÁLTOZATLAN

Ez a könyv nem vád és nem vallomás.

Csak beszámoló szeretne lenni egy nemzedékről, amelyet a háború elpusztított - elpusztított még akkor is, ha a gránátok megkímélték.

1

Kilenc kilométernyire tanyázunk a front mögött. Tegnap fölváltottak; most tele a gyomrunk szemes babbal, marhahússal, jóllaktunk és elégedettek vagyunk. Még estére is kapott mindenki egy tele csajkával; azonkívül megduplázták a kolbász- és kenyérporciót - ez már döfi.

Ilyen eset rég nem esett: a pirosparadicsomfejú szakács valósággal ránk tukmálja az ételt; mindenkinek, aki az útjába kerül, int a kanalával, és becsületesen megtölti az edényét. Valósággal kétségbeesik, mert nem tudja, hogyan ürítse ki a gulyáságyúját. Tjaden és Müller felkajtatnak egy-egy mosdótálat, s színig töltették maguknak tartalékul. Tjaden mohóságból teszi, Müller óvatosságból. Hogy Tjaden hova eszi mindezt, az rejtély előttünk. Sovány, mint a keszeg, s olyan is marad. Hanem a legfontosabb az, hogy a dohányporciókat is megduplázták. Mindenki tíz szivart, húsz cigarettát és két bagót kapott - ez már igazán tisztességes dolog. Én a bagómat elcseréltem Katczinskyval cigarettára, így hát negyven cigarettám van. Ezzel megél az ember egy napig.

Amellett: ez az egész ellátás tulajdonképpen nem is minket illet. Nem ilyen bőkezű a porosz. Csak valami tévedésnek köszönhetjük. Tizennégy nappal ezelőtt előre kellett mennünk, hogy egy másik csapatot felváltjunk. A frontszakaszunk meglehetősen nyugodt volt, így hát az élelmező altiszt visszatérésünk napjára a rendes mennyiségű élelmiszert kapta meg, s egy százötven emberből álló századról gondoskodott. Hanem éppen az utolsó napon meglepő erősen kezdtek dolgozni az angol tüzérség nehézágyúi, állandó pergőtűz alá vették a mi állásainkat, úgyhogy csak nyolcvanán tértünk vissza. Éjszaka vonultunk be, s tüstént ledobtuk magunkat a földre, hogy mindenekelőtt aludjunk egy nagyot; mert Katczinskynek igaza van: nem is volna olyan rossz ez a háború, csak többet alhatnék az ember. Elöl, az állásban, szó sem lehet alvásról, s tizennégy nap hosszú idő.

Dél volt, amikor kezdtünk kikecmeregni a barakkokból. Félóra múlva mindenkinek a kezében volt már a csajkája, s összegyülekeztünk a gulyáságyú előtt, amely zsíros és tápláló ételszagot terjesztett. Persze a legéhesebbek álltak

legelő: a kis Albert Kropp, akinek a legvilágosabb az esze közöttünk, s ezért még csak őrzetű;

Müller V., aki még tankönyveket cipel magával, és hadiéretréséről álmodozik - pergőtűz közben fizikátételeket magol! -, Leer, aki körszakállt visel, s fölöttébb kedveli a tisztu bordélyok leányzóit; esküdzik, hogy ezeket hadseregparancs kötelezi, hogy selyeminget viseljenek, s kapitánytól fölfelé megfürödjenek a vendég látogatása előtt; a negyedik én vagyok, Paul Baumer. Mind a négyen tizenkilenc évesek vagyunk, mind a négyen ugyanabból az osztályból kerültünk a harctérre.

Közvetlenül mögöttünk állnak a barátaink. Tjaden, egy sovány lakatos, olyan idős, mint mi, a legnagyobb zabáló a században. Karcsún ül neki az evésnek, s olyan dagadtan kel föl, mint egy viselős poloska; Haie Westhús, hasonló korú, tőzegfejtő, aki kényelmesen kezébe tud fogni egy komiszkenyeret, s megkérdezi: találjátok ki, mi van a kezemben; Detering, egy paraszt, aki csak a tanyájára és feleségére gondol; és végül Stanislaus Kaczkinsky, a csoportunk feje, szívós, ravasz, minden hájjal megkent negyvenéves ember, az arca földszínű, a szeme kék, a válla lelóg, csodálatosan meg tudja szimatolni a pecsenyeillatot, a szónak mindkét értelmében, s a veszélytelen helyeket is.

A mi csoportunk állt az élén a gulyáságyú előtt kígyózó sornak. Türelmetlenkedni kezdtünk, mert a mit sem sejtő szakács még egyre állt és várt.

Végre is Kaczkinsky odakiáltott neki:

- No, nyisd már ki azt a levespincét, Heinrich! Hiszen látni való, hogy megfőtt már a bab.

A szakács álmosan rázza a fejét:

- Előbb legyetek itt mindnyájan.

Tjaden elvigyorodott:

- Hiszen itt vagyunk mind.

Az altiszt még mindig nem értette a dolgot.

- Persze, jó is volna! Hát hol vannak a többiek?

- Azokat te nem fogod ma etetni! A tábori kórházban vannak, meg a tömegsírban.

A szakács odavolt, amikor a valóságot megtudta.

Megtántorodott.

- Pedig én százötven emberre főztem!

Kropp oldalba bökte.

- Hát akkor legalább jóllakunk egyszer. No, kezd már!

De hirtelen valami világosság cikázott át Tjaden agyán. Hegyes egérképe valósággal csillogni kezdett, szeme ravaszul összehunyorodott, arca megrándult, s közelebb lépett a szakácsához:

- Ember, hiszen akkor te kenyeret is százötven ember számára kaptál. Mi?

Az altiszt zavartan, szórakozottan bólintott.

Tjaden mellen ragadta.

- És kolbászt is?

A paradicsomfejű erre is rábólintott.

Tjaden állkapcsa megremegett.

- És dohányt is?

- Igen, mindent.

Tjaden sugárzó képpel nézett körül.

- A fűzfánfűtülőjét, disznó szerencsénk van! Hiszenakkor ez mind a miénk!

Akkor minden ember – várjatok csak -, igenis, éppen dupla porciót kap!

De erre már éledezni kezdett a paradicsomfej, s kijelentette:

- Azt nem lehet.

Csakhogymost már mi is felvillanyozódtunk, s közelebb tülekedtünk. - Ugyan, mért ne lehetne, te murokrépa? – kérdezte Kaczinsky.

- Mert ami százötven embernek szól, az mégse szólhat nyolcvannak.

- Azt majd megmutatjuk - morogta Müller.

- Az ételt nem bánom, de porciókat csak nyolcvan embernek adhatok ki erősködött a paradicsomfejű.

Kaczinsky bosszankodni kezdett.

- Hiszen téged is csak felváltanak, nem? Nem nyolcvan embernek, hanem a második századnak kaptál ellátást, punktum. Azt add ki! A második század mi vagyunk.

Nyakára másztunk a nyavalyásnak. Senki sem szerette; jó egynéhányszor megesett már az ő hibájából, hogy a lövészárokbanelkésve és hidegen kaptuk meg az ételt, mert egy kis gránátűz miatt nem merészkedett elég közel a kondérjával, s az ételhordozóink sokkal nagyobb utat voltak kénytelenek megtenni, mint a többi század ételhordozói. Bulcke, az első századnál, derekabb legény volt. Kövér volt ugyan, mint a hörcsög télen, de ha arra került a sor, magacipelte a fazekakat a tűzvonalba.

Éppen jókedvünkben talált, s bizonyosan nagy muri lett volna, ha fel nem bukkan a századparancsnokunk. Megtudakolta, hogy min veszekszünk, s egyelőre csak annyit mondott:

- Igen, tegnap nagy veszteségeink voltak.

Aztán belépillantott az üstbe.

-A bab jónak látszik.

A paradicsomfejű rábólintott.

- Zsírral és hússal főztem.

A hadnagy ránk nézett. Tudta, hogy mit gondolunk. Különben is sok mindent tudott, mert köztünk nőtt fel, s mint altiszt került a századhoz. Még egyszer leemelte a fedőt az üstről, és szimatolgatott. Elmentében azt mondta:

- Hozzatok nekem is egy tányérral. A porciókat pedig mind ki kell osztani. Ránk fér.

A paradicsomfejű ostoba pofát vágott. Tjaden körültáncolta.

- Úgy kell neked, úgy kell neked! Úgy adja a bankot, mintha élelmezőtiszt volna.

Most pedig láss neki, te vén szalonnavadász, és nehogy rosszul találj számolni...

- Kösd fel magad! - sziszegte a paradicsomképű.

Majd megpukkadt dühében. Ezt a históriát nem tudta ésszel fölérni, nem értette többé a világot. S mintha meg akarta volna mutatni, hogy most már mindegy, önként kiosztott még fejenként egy fél font műmézet.

Ma igazán jó napunk van. Még posta is érkezett, majdnem mindenki kapott néhány levelet és újságokat. Most átlógunk a barakkok mögött levő üres rétre. Kropp egy margarinos bödön kerek födelét cipeli a hóna alatt. A rét jobb szélén nagy tömeglatrina, földött, állandó épület. De ez csak a regrutáknak való, akik még nem tanulták meg, hogyan kell mindent előnyösen felhasználni. Mi valami különbet keresünk. Tudniillik mindenfelé szétszórva apró, egyszemélyes bódék állanak, hasonló célra. Ezek négyszögletesek, tiszták, fából készültek, körös-körül zártak, s kifogástalan, kényelmes az ülésük. Az oldalukon fogók lógnak, úgyhogy hordozni is lehet őket.

Hármat körben összetolunk, és kedélyesen helyet foglalunk. Két órán belül föl nem kelünk innen. Emlékszem még, mennyire feszélyezett bennünket eleinte mint regrutákat a kaszárnyában, amikor a közös latrinákat kellett használnunk. Ezeken nincs ajtó; húsz ember ül egymás mellett, akárcsak a vonaton. Egy pillantással át lehet tekinteni őket - hja, a katonát állandóan szemmel kell tartani.

Időközben többet is megtanultunk, mint annak a kis szeméremérzetnek a leküzdését. Lassanként külön dolgokban is nagy gyakorlatra tettünk szert. Idekünn azonban valósággal élvezetes a dolog. Nem is tudom már, miért kellett régebben szégyenlősen elfordulnunk az ilyesmitől, hiszen éppen olyan természetes, mint az evés meg az ivás.

S talán nem is kellene sok szót vesztegetni rá, ha nem játszanék nálunk annyira fontos szerepet, s éppen nekünk nem lett volna annyira új, hiszen a többiek már rég magától értetődőnek tekintették.

A katonának meghittebb terület a gyomra és emésztése, mint akármilyen más embernek. Szókincsének há romnegyed részét innen veszi, s a legnagyobb örömmel és a legmélyebb elszörnyedésnek kifejezése itt találja meg a maga zamatos aláfestését. Lehetetlen is, hogy az ember más módon ugyanily szabatosan és világosan fejezze ki magát. No, a családunk meg a tanítómestereink alaposan elcsudálkoznak majd, ha egyszer hazakerülünk, de hát itt ezen a nyelven beszél mindenki:

A mi szemünkben ezek a folyamatok kényszerű nyilvánosságukkal visszanyerték az ártatlanság jellegét. Sőt mi több: oly magától értetődővé váltak a szemünkben, hogy kedélyes elintézésüket éppen annyira értékeljük, mint, mondjuk, egy szépen megcsinált, gránátbiztos fedezéket. Nemhiába született meg az a szó, amely mindenféle fecsegést "latrinabeszédnek" nevez; ezek a helyek pótolják a katonaságnál a pletykasarkot és a törzssasztalt.

Ez idő szerint jobban érezzük magunkat, mint a legszebb, fehér csempés luxushelyiségben. Az csak higiénikus lehet, ez azonban szép.

Csodálatos, gondolatlan órák ezek. Fölöttünk kéklük az ég. A láthatáron napsugárban fürdő rögzített, sárga léggömbök s az elhárító ágyúk lövedékeinek fehér felhőcskéi. Néha kéve alakban törnek fölfelé, amikor egy repülőt üldöznek.

A front tompa moráját csak mint nagyon távoli vihart halljuk. A mellettünk elzissenő poszméhek hangosabbak nála.

És körülöttünk mindenfelé a virágos rét. A fűszálak gyöngéd bugái ringatóznak, káposztalepkék röpködnek, libegnek a vénasszonyok nyarának lágy, meleg szellőjében, leveleket és újságokat olvasunk, füstölünk, lekapjuk a sapkánkat, és magunk mellé tesszük, a szél játszadozik hajunkkal, szavainkkal és gondolatainkkal.

A három kis bódé ott áll a ragyogó piros pipacsokközött. Térdünkre rakjuk a margarinos bődön födelét. Nagyszerű asztal a skat-játékhoz. Kropp magánál hordja a kártyát. Minden játszma után beszúrunk egy kis ramslit. A világ végéig elülnénk így.

A barakkok felől harmonika hangja hallatszik. Néha letesszük a kártyát, és egymásra nézünk. Ilyenkor valamelyik azt mondja: "Gyerekek, gyerekek..." vagy: "Ez belénk is trafálhatott volna" - s egy pillanatra elhallgatunk. Van bennünk valami erős, visszafojtott érzés, mindenki tudja, nem kell rá sok szót vesztegetni. Könnyen megeshetett volna, hogy ma nem ülünk ezekben a bódékban - átkozottul közel jártunk hozzá. És ezért olyan új minden, ezért hat olyan erősen-a piros pipacs, a jó étel, a cigaretta meg a nyári szellő.

Kropp azt kérdi:

- Látta még valamelyik Kemmerichet?
- St. Josephben fekszik - mondom én.

Müller azt mondja, hogy a felső combját lőtték át, ez jó seb, mert haza lehet kerülni vele.

Elhatároztuk, hogy délután meglátogatjuk.

Kropp előszed egy levelet.

- Kantorek tiszteltet benneteket.

Nevetünk. Müller eldobja a cigarettáját, és aztmondja:

- Szeretném, ha itt volna!

Kantorek volt az osztályfőnökünk, szigorú kis ember. Hegyes egérrarca volt és szürke ,szalonkabátja. Alakja körülbelül olyan, mint Himmelstoss altisztnek, a "klosterbergi rém"-nek. Egyébiránt komikus, hogy a világ szerencsétlenségét oly gyakran okozzák kis emberek: sokkal energikusabbak és kellemetlenebbek a nagynövésűeknél. Mindig vigyáztam, nehogy olyan frontszakaszra kerüljek, ahol a századparancsnok kis ember; az ilyenek többnyire átkozott sintérek.

Kantorek a tornaórákon addig szónokolt nekünk, míg végre az osztályunk a vezetése alatt zárt sorokban felvonult a kerületi parancsnoksághoz, és jelentkezett katonának. Most is magam előtt látom, ahogy villogó cvikkerével ránk nézett, és meghatott hangon kérdezte:

- Ugye jöttök, bajtársak?

Ezek a nevelők oly gyakran készen tartják érzelmeiket a mellényzsebükben; hiszen óránként előszedik. De ez akkor még nem tűnt fel nekünk.

Igaz, hogy egyikünk habozott, s nem nagyon akart velünk tartani. Joseph Behm volt, egy kövér, kedélyes fiú. Aztán mégiscsak engedett a rábeszélésnek, mert

máskülönben lehetlenné tette volna magát. Talán többen is gondolkoztak úgy, mint ő; de senki sem maradhatott el, hiszen a "gyáva" szóval még a szülők sem igen fukarkodtak akkoriban. Az embereknek halvány sejtelmük sem volt arról, ami elkövetkezett. Legokosabbak voltak tulajdonképpen az egyszerű, szegény emberek; azok mindjárt kezdetben szerencsétlenségnek tartották a háborút, míg a jobbmódúak azt se tudták, hova legyenek örömeikben, pedig hát éppen ők előbb láthatták volna tisztán a következményeket.

Kaczinsky azt állítja, hogy ennek a műveltség az oka, mert az elbutítja az embert. Kat pedig megfontolja, amit mond.

Sajátságos módon Behm mindjárt az első közt esett el. Egy roham alkalmával lövést kapott a szemébe, halottnak hittük és otthagytuk. Magunkkal nem vihattuk, mert nyakra-főre hátrálnunk kellett. Délután egyszerre csak halljuk a kiáltását, és látjuk mászkálni a tűzvonal előtt. Csak eszméletét veszítette a lövéstől. Minthogy semmit sem látott, és megőrizte a fájdalom; nem keresett semmi fedezéket, s így aztán odaátrol lelőtték, mielőtt valaki érte mehetett volna.

Persze Kantoreket nem lehet ezzel összefüggésbe hozni - hová is lenne a világ, ha már ezt is bűnnek neveznék? Ezerszámba akadtak Kantorek, akik mind meg voltak győződve arról, hogy reájuk nézve igen kényelmes módon a lehető legjobbat cselekszik.

De éppen ezért buktak meg a mi szemünkben.

Az lett volna a dolguk, hogy segítségükkel, vezetésükkel mi, tizenharcosok, eljussunk a felnőttek világába, a munka, a kötelesség, a kultúra és a haladás, a jövő világába. Néha kigúnyoltuk őket, és csínyeket követtünk el ellenük, de voltaképpen hittünk nekik. A tekintély fogalmával, amelynek hordozói voltak, a mi gondolkozásunkban összekapcsolódott a nagyobb belátás és emberibb tudás fogalma. De az első halott, akit láttunk, szétrombolta ezt a meggyőződést. Rá kellett jönnünk, hogy a mi korunk becsületesebb, mint az övék; csak frázisaikkal és ügyességükkel voltak előnyben fölöttünk.

Az első pergőtűz rámutatott a tévedésünkre, s rommá lőtte azt a világnézetet, amelyre bennünket tanítottak.

Amikor ők még mindig csak írtak és beszéltek, mi már tábori kórházakat és haldoklókat láttunk - amikor ők még az állam szolgálatát a legnagyobb dolognak nevezték, mi már tudtuk, hogy erősebb annál a halálfélelem.

Nem lett azért belőlünk se zendülő, se szökevény, se gyáva fickó - ezek a kifejezések mind olyan könnyen álltak náluk! -, éppen úgy szerettük a hazánkat, mint ők, és minden támadás alkalmával bátran mentünk előre; de most már tudtunk különbséget tenni, egyszerre megtanultunk látni. És láttuk, hogy az ő világukból nem maradt meg semmi. Egyszerre irtózatosan egyedül maradtunk - egyedül kellett boldogulnunk.

Mielőtt Kemmerichhez indulunk, összepakoljuk aholmiját; útközben hasznát veheti majd. A tábori kórházban nagy a forgalom; most is, mint mindig, kárból-, genny- és izzadságszaga van. A barakkokban sok mindent megszokik az ember, de itt mégis inába szállhat a bátorsága. Addig kérdezősködünk, míg el nem jutunk

Kemmerichhez; egy teremben fekszik, s az öröm és a gyámoltalan izgalom gyöngé kifejezésével fogad bennünket. Amíg öntudatlan volt, ellopták az óráját. Müller a fejét rázza:

- Mindig mondtam neked, hogy ilyen jó órát nem hoz magával az ember.

Müller kissé tapintatlan és okvetetlenkedő. Máskülönben befogná a száját, hiszen a vak is látja, hogy Kemmerich nem kerül ki többé ebből a teremből. Egészen mindegy, hogy megtalálja-e az óráját; legfölbbe haza lehetne küldeni.

- Hát hogy vagy, Franz? - kérdi Kropp.

Kemmerich lecsüggeszti a fejét.

- Vagyogatok, csak átkozottul fáj a lábam.

Ránézünk a takarójára. A lába drótkosárban van, vastagon borul föléje az ágytakaró. Müllert lábszáron rúgom, mert képes volna megmondani Kemmerichnek, amit nekünk már odakünn elbeszéltek a szanitécek: hogy Kemmerichnek nincs már lába. Többl levágták.

Rettentő színben van, sárga és fakó, arcán már ott vannak azok az idegen vonások, amiket oly pontosan ismerünk, mert már százszor láttuk.

Tulajdonképpen nem is vonások, inkább jegyek. Bőre alatt már semmi élet nem lüktet; kiszorították a felszínre, belülről a halál küszködik egyre kijebbe, a szemén uralkodik is már. Itt fekszik Kemmerich bajtársunk, aki még nemrégben lóhúst sütött, és a gránáttölcserben kuksolt velünk együtt -még ő az, és már mégsem ő, a képe elmosódott, határozatlanná vált, mint egy fényképlemez, amelyre két fölvételt csináltak. Még a hangja csengése is a hamura emlékeztet.

Visszagondolok az elutazásunkra. Anyja, egy derék kövér asszony kísért ki a pályaudvarra. Szakadatlanul sírt, arca földuzzadt, megdagadt a sírástól.

Kemmerich szégyellte, hogy éppen az ő anyja tudta legkevésbé megőrizni a nyugalmát, valósággal szétfolyt, zsírrá és vízzé. Amellett kiválasztott engem, minduntalan megragadta a karomat, és könnyörgött, hogy vigyázzak odakinn Franzra. Igaz, Franznak is olyan arca volt, mint egy gyereknek, s olyan puha csontjai, hogy négyheti borjúviselés után lúdtalpa lett. De hát hogy lehet a harctéren vigyázni valakire!

- Most hát hazakerülsz - mondja Kropp -, szabadságra még legalább három-négy hónapig kellett volna várnod.

Kemmerich bólint. Nemigen tudok a kezére nézni, olyan, mint a viasz. Körme alatt a lövészárkok szennye, kékesfekete, mint a méreg. Eszembe jut, hogy ezek a körmök még sokáig fognak továbbnőni kísérteties pincenövények gyanánt, amikor Kemmerich már régen nem lélegzik többé. Magam előtt látom ezt a képet: dugóhúzóvá görbülnek össze, s csak nőnek, nőnek, s velük együtt a haj is, a szétporladó koponyán, mint a fű a jó földben, éppen, mint a fű, hogy is lehetséges ez...?

Müller lehajol.

- Magunkkal hoztuk a holmidat, Franz.

Kemmerich a kezével int.

- Tegyétek az ágy alá.

Müller odateszi. Kemmerich ismét az órát kezdi emlegetni. Hogy is nyugtassuk meg, anélkül, hogy gyanút ébresztenénk benne!

Müller felbukkant az ágy alól egy pár pilótacipővel. Nagyszerű angol cipő, puha, sárga bőrből, térdig ér, s végig be lehet fűzni - kívánatos dolog. Müllert föllekesíti ez a látvány, összeméri a cipőtalpát a maga kapcsos bakancsa talpával, s azt kérdi:

- Magaddal viszed ezt a cipőt, Franz?

Mind a hárman ugyanazt gondoljuk: még ha meggyógyulna is, csak egyet használhatna, tehát semmit sem érne ezzel a cipővel. De ahogy most áll a dolog, isten ellen való vétek, hogy itt marad; mert a szanitécek természetesen tüstént elcsórják, amint Kemmerich lehunyta a szemét.

Müller megismétli:

- Nem akarod itt hagyni?

Kemmerich nem akarja. Ez a legjobb holmija.

- Kicserélhetnök - indítványozza ismét Müller -, idekünn hasznát veheti az ember ilyesminek. – De Kemmerich rendíthetetlen.

Lábára lépek Müllernek; húzódozva ismét az ágy alá teszi a szép cipőt.

Beszélünk még egyről-másról, aztán elbúcsúzunk.

- Sok szerencsét, Franz.

Megígérem neki, hogy holnap visszajövök. Müller is erről beszél: a fűzős cipőre gondol, s ezért akar résen lenni.

Kemmerich nyög. Láza van. Odakünn megállítunk egy szanitécet, s kérjük, hogy adjon injekciót Kemmerichnek.

Nem hajlandó.

- Ha mindenkinek morfiumot akarnánk adni, hordószámra volna belőle szükség.

- Te bizonyára csak tisztet szolgálsz ki – mondja harapósan Kropp.

Gyorsan közbelépek, s mindenekelőtt egy cigarettát adok a szanitécnek. Elveszi. Aztán megkérdem:

- Szabad egyáltalán injekciót adnod?

Megsértődik.

- Ha nem hiszitek, minek kérdezősködtök?

Még néhány cigarettát nyomok a kezébe.

- Tedd meg nekünk ezt a szívességet.

-No jó - mondja. Kropp bemegy vele együtt, nem bízik benne, látni akarja. Mi odakünn várunk. Müller megint a cipőt kezdi emlegetni.

- Nagyszerűen illenék nekem. Ezekben a csónakokban folyvást felhólyagzik a lábam. Gondolod, hogy holnap szolgálat után még életben találjuk? Ha éjjel elpatkol, színét se látjuk többet a cipőnek.

Albert visszajön.

- Gondoljátok, hogy. .. - kérdi.

- El van intézve - zárja le Müller a vitát.

Visszamegyünk a barakkjainkba. Én arra a levélre gondolok, amelyet holnap kell írnom Kemmerich anyjának. Borzongok, szeretnék egy ital pálinkát. Müller

fűszálakat tép, s azokat rágja. A kis Kropp egyszerre csak eldobja cigarettáját, vadul tapod rajta, körülnéz, bomlott, zavart tekintettel, s azt dadogja:

- Átkozott, piszok népség, átkozott, piszok népség.

Továbbmegyünk jó darab ideig. Kropp megcsendesedett; ismerjük már, ez a frontláz, mindenki keresztülmegy rajta.

Müller megkérdi:

-Mit írt neked tulajdonképpen Kantorek?

Fölkacag:

- Hogy mi vagyunk a vas ifjúság.

Mind a hárman dühösen nevetünk. Kropp káromkodik; örül, hogy beszélhet.

Igen, így gondolkodik, így gondolkodik ez a százezer Kantorek! Vasifjúság.

Ifjúság! Egyikünk sincs több húszesztendősnél. De hogy fiatalok volnánk? A fiatalság rég volt. Öregek vagyunk.

* * *

2

Különös elgondolnom, hogy odahaza, íróasztalom egyik fiókjában van egy elkezdett dráma, Saul, meg egy csomó költemény. Sok estét töltöttem el ilyesmivel, hiszen majdnem valamennyien csináltunk valami effélét; de oly valószínűtlenné vált előttem az egész, hogy már elképzelni is alig tudom. Amióta itt vagyunk, előbbi életünknek véget vetettek, de a mi megkérdezésünk nélkül. Megpróbáljuk néha áttekinteni és megmagyarázni a dolgot, de nemigen sikerül. Éppen előttünk, húszévesek előtt homályos minden - Kropp, Müller, Leer meg énelőttem, előttünk, akiket Kantorek vasifjúságnak nevez. Az idősebb emberek mind szilárdan össze vannak kötve a régebbi dolgokkal, van valami alapjuk, van feleségük, gyermekük, hivatásuk, s vannak érdekeik, amik már oly erősek, hogy azokat a háború sem szakítja szét. Nekünk, húszéveseknek, csak szüleink vannak, s némelyikünknek kedvese.

Ez nem sok, mert a mi korunkban a leggyöngébb a szülők ereje, a kedvesünk pedig még nem uralkodik rajtunk: Ezekén kívül nálunk nemigen van egyéb; egy kis rajongás, egy-két kedvtelés, meg az iskola: ennél tovább még nem ért el az életünk. És mindebből nem maradt semmi.

Kantorek azt mondaná, hogy mi éppen az élet küszöbén álltunk. Hiszen ilyenformán van valahogy a dolog.

Még nem vertünk gyökeret, a háború elmosott bennünket. A többiek, az idősebbek számára a háború: félbeszakítás, gondolatban túl tudnak látni rajta.

Minket azonban magával ragadott, s nem tudjuk, mi lesz ennek a vége. Egyelőre csak annyit tudunk, hogy valami különös, szomorú módon eldurvultunk, ámbár szomorúak is ritkán vagyunk már.

Ha Müller szeretné is megkapni Kemmerich cipőjét, azért nem kisebb részvétellel viseltetik iránta, mint valaki, aki fájdalmában gondolni sem merne erre a cipőre.

De Müller tud különbséget tenni a dolgok közt. Ha Kemmerich hasznát vehetné a cipőnek, akkor Müller inkább mezítláb szaladna keresztül a drótkerítésen, mintsem azt fontolgassa, hogyan juthatna hozzá. Így azonban a cipő olyasvalami, aminek semmi köze Kemmerich állapotához, ellenben Müller jó hasznát vehetné. Kemmerich meghal, mindegy, ki kapja meg a cipőt. Miért ne vetné magát utána Müller, hiszen több jussa van rá, mint egy szanitécnek! Ha Kemmerich már meghalt, késő minden. Ezért vigyáz már most.

Elvesztettük az érzékünket más összefüggések iránt, mert mesterségesek. Ránk nézve csak a tények igazak és fontosak. A jó cipő pedig ritka.

Azelőtt ez is másképpen volt. Amikor a kerületi parancsnoksághoz mentünk, húsz fiatalemberből álló osztály voltunk, s hetykén megborotválkoztunk mindnyájan - sokan először életünkben -, mielőtt a kaszárnya udvarára léptünk. Nem voltak határozott terveink a jövőre, a karrier és hivatás gondolata alig volt még valakinél gyakorlatilag oly határozott, hogy életformát jelenthetett volna; ehelyett tele voltunk bizonytalan eszmékkel, amelyek az életnek és a háborúnak is valami idealizált és majdnem romantikus jelleget kölcsönöztek a szemünkben.

Tíz héten át katonai kiképzést kaptunk, s ez az idő döntőbben átalakított bennünket, mint az iskolai élet tíz esztendeje. Megtanultuk, hogy egy kipucolt gomb fontosabb, mint négy kötet Schopenhauer. Eleinte csodálkozva, aztán elkeseredve és végül közömbösen ismertük föl, hogy nem a szellem a fontos, hanem a vikszelőkefe, nem a gondolat, hanem a rendszer, nem a szabadság, hanem a fegyelem. Lelkesedéssel és jóakarattal lettünk katonák; de mindent megtettek, hogy ezt kiverjék belőlünk. Három hét múlva már nem volt fölfoghatatlan előttünk, hogy egy paszományos levélhordó nagyobb hatalommal rendelkezik velünk, mint valamikor a szüleink, nevelőink és a kultúrának valamennyi köre Platónról Goetheig. Fiatal, éber szemünkkel megláttuk, hogy tanítóink klasszikus hazafogalma itt egyelőre az egyéniség olyan feláldozásában valósul meg, aminőt a legalantasabb cselédtől sem mert volna elvárni az ember. Tisztelgés, vigyázzállás, díszlépés, fegyverprezentálás, jobbra át, balra át, bokacsattogtatás, káromkodás, ezerféle zaklatás, másként képzeltük el a feladatunkat, s rájöttünk, hogy úgy készítenek elő a hősiességre, mint holmi cirkuszi lovakat. De hamarosan megszoktuk ezt is. Sőt azt is megértettük, hogy ezeknek a dolgoknak egy része szükséges, más része tökéletesen fölösleges. A katona hamar megorrontja az ilyesmit.

Az osztályunkat hármásával-négyesével osztották el az egyes szakaszokba, fríz halászokkal, parasztokkal, munkásokkal és kézművesekkel együtt, akikkel hamarosan összebarátkoztunk. Kropp, Müller, Kemmerich meg én a kilencedik szakaszhoz kerültünk, amelyet Himmelstoss altiszt vezetett. A kaszárnyaudvar legkegyetlenebb embernyúzójának tartották, s ez volt a büszkesége. Tömzsi kis fráter, aki már tizenkét esztendőt szolgált; fölborzolt rókabajuszt viselt, s polgári hivatása szerint levélhordó volt. Kropp, Tjaden, Westhus meg én különösen a begyében voltunk, mert megérezte bennünk a csendes dacot.

Egy reggel tizennégyszer vettem meg az ágyat. Mindig talált benne valami hibát, és szétbontotta. Húszórás munkával - persze némi szünetekkel - olyan puhára kentem egy pár ősrégi, kőkemény bakancsot, hogy még Himmelstoss sem találhatott rajta semmi kivetnivalót; parancsára egy fogkefével tisztára sikáltam a szakasz szobáját; Kropp meg én egy kézikéfével meg egy személtlapáttal nekiláttunk, hogy a havat elsöpörjük a kaszárnya udvaráról, s kitartottunk volna a megfagyásig, ha véletlenül föl nem bukkan egy hadnagy, aki elküldött bennünket, és keményen ráripakodott Himmelstossra. Ennek következménye, sajnos, csak annyi volt, hogy Himmelstoss annál jobban dühöngött ránk.

Egymás után négy vasárnap őrségen voltam, s ugyanannyi ideig szolgálatos a szobában is; teljes fölszereléssel, fegyverrel gyakoroltam a laza, nyirkos, tört földön az "ugorj, indulj" és "feküdj" vezényszavakra, amíg valóságos sárkilonccá válva össze nem roskadtam négy óra múlva pedig bemutattam Himmelstossnak kifogástalanul megtisztogatott fölszerelésemet, az igaz, hogy véresre dörzsölt kézzel; Kropp, Westhus és Tjaden társaságában kesztyű nélkül, metsző hidegben, negyedóráig gyakoroltam az "állj"-t, csupasz ujjunk a fagyos puszkacsőre tapadt, s Himmelstoss leskelődve ólálkodott körülöttünk, és várta a legcsekélyebb mozdulatot, hogy a hibát megállapíthassa; éjjel két órakor nyolcszor rohantam le egy szál ingben a kaszárnya legfelső emeletéről az údvarra, mert az alsónadrágom néhány centiméterre lelógott a zsámoly széléről, ahová az embernek a holmiját kellett rakni. Mellettem szaladt a szolgálatos altiszt, Himmelstoss, s folyvást a lábujjaimra taposott; a szuronyvívást állandóan Himmelstoss-szal kellett gyakorolnom, nálam egy súlyos vasrúd, nála könnyen kezelhető fapuska volt, úgyhogy kényelmesen kékre-zöldre verhette a karomat; igaz, egyszer úgy feldühödtem, hogy vakon nekirohantam, s olyat döftem a gyomrába, hogy összeesett. Amikor panaszkodni akart, a századparancsnok kikacagta, s azt mondta neki, hogy vigyázzon, ismerte Himmelstosst, s örült, hogy egyszer megjárta. Tökéletességig vittem a szekrény tetejére való felmászást; lassanként már a térdhajlításban sem akadt párom; rettegtünk, ha csak a hangját is hallottuk, de mégsem tudott legyűrni bennünket ez a megbokrosodott postaló.

Amikor Kropp meg én a barakktáborban vasárnap egy rúdon cipeltük át a latrinavödröket, s Himmelstoss ragyogóra pucoválna, kimenőre készen, éppen arra ment, elénk állt, s megkérdezte, hogy tetszik nekünk ez a munka: semmivel se törődve, úgy tettünk, mintha megbotlanánk, s leloccsantottuk a lábát a vödrök tartalmával. Tombolt, de most már betelt a mérték.

- Ebből várfogság lesz - kiáltotta.

Kropp megeleégelte a mulatságot.

- Előbb azonban vizsgálat lesz, s akkor kipakolunk -mondotta.

- Hogy beszél maga egy altiszttel - bömbölt rá Himmelstoss. - Megbolondult?

Várjon, amíg kérdezik! Mit akar maga?

- Mindent kipakolni az altiszt úrról! - mondta

Kropp, vigyázzállásba helyezkedve.

Himmelstoss most már mégiscsak észrevette, hogy mi készül, és szó nélkül távozott. Hetvenkedett ugyan még egy kicsit eltűnése előtt: "Majd megmutatom én nektek", de a hatalmának vége volt. Még egyszer megpróbálkozott a tört földön a "feküdj"-jel meg az "ugorj, indulj"-jai. Mi ugyan engedelmeskedtünk a parancsnak, mert hát parancs - parancs, azt teljesíteni kell. De oly lassan hajtottuk végre, hogy Himmelstoss kétségbeesett. Kedélyesen térdre ereszkedtünk, aztán a karunkra, és így tovább; eközben már dühöngve másik vezényszót kiáltott. Mi még nem is izzadtunk, amikor ő már berekedt.

Aztán békén hagyott bennünket. Igaz, hogy még most is disznóknak nevezett. De ebben már volt valami tisztelet.

Volt sok tisztességes káplár is, aki okosabban viselkedett; sőt többségben voltak a tisztességesek. De mindegyiknek legfőbb gondja az volt, hogy kellemes itthoni beosztását minél tovább megtarthassa, s ez csak úgy sikerülhetett, ha erélyesen bánt a regrutákkal.

Eközben kipróbálták rajtunk a kaszárnyai nevelésnek minden fogását, s gyakran üvöltöttünk dühünkben. Sokan megbetegedtek közülünk, sőt Wolf meg is halt tüdőgyulladásban. De nevetségesnek találtuk volna, ha beadjuk a derekunkat.

Kemény, gyanakvó, érzéketlen, bosszúvágyó, durva emberekké váltunk, s ez jól is volt így, mert éppen ezek a tulajdonságok hiányzottak belőlünk. Ha enélkül küldenek ki bennünket a lövészárokba, talán a legtöbben megbolondulunk. Így azonban elő voltunk készítve arra, ami ránk várt.

Nem törtünk össze, alkalmazkodtunk; segítségünkre volt ebben húszesztendős korunk, ami sok egyebet anynyira megnehezített. A legfontosabb azonban az volt, hogy fölébredt bennünk valami szilárd, gyakorlati érzése az összetartozásnak, s ez aztán a harctéren felfokozódott a legjobbá, amit a háború megteremtett: a bajtársi érzéssé!

Ott ülök Kemmerich ágya mellett. Az állapota egyre rosszabbodik. Körülöttünk nagy sürgés-forgás. Kórházvonalat érkezett, és kiválogatják a szállítható sebesülteket. Kemmerich ágya mellett elmegy az orvos, még csak rá sem néz.

- Majd legközelebb, Franz - mondom én.

Könyökére emelkedik a párnák között. Levágták a lábamat.

Ezt hát tudja már, Bólintok és azt felelem:

- Örülj, hogy így megusztad.

Hallgat. Tovább beszélek:

- Levághatták volna mind a kettőt is, Franz. Wegeler

a jobb karját vesztette el. Az sokkal rosszabb. Meg aztán haza is kerülsz.

Rám néz.

- Azt hiszed?

- Hát persze.

Ismétli:

- Azt hiszed?

- Az bizonyos, Franz. Csak szedd össze magad az operáció után.

Int, hogy jöjjek közelebb. Föléje hajlok, s azt suttogja:

- Én nem hiszem.

- Ne beszélj bolondokat, Franz, egy-két nap múlva magad is belátod. Ugyan, nagy dolog az is, hogy az embernek levágják a fél lábát; itt külön dolgokat is helyrehoznak.

Magasra emeli egyik kezét.

-Nézd meg ezeket az ujjakat.

- Ez az operáció miatt van. Csak egyél rendesen, majd összeszeded magad. Van-e rendes ennivalótok?

Rámutat egy táltra, amely még félig tele van. Megharagszom.

- Franz, muszáj enned. Az evés a fődolog. Hiszen ez egészen jó.

Elutasító mozdulatot tesz. Kis szünet után lassan mondja:

- Valamikor főerdész akartam lenni.

- Az még mindig lehetsz - vigasztalom. – Vannak most nagyszerű művésztagok, észre sem veszed, hogy hiányzik valamid. Odacsatolják az izmokhoz. A műkészek az ujjait is lehet mozgatni, dolgozhat vele az ember, akár még írhat is.

Amellett napról napra új dolgokat találnak ki.

Egy darabig csöndben fekszik. Aztán azt mondja:

- A fűzős cipőmet elviheted Müllernek.

Bólintok és elgondolkozom: mit mondhatnék neki, amivel felvidítanám. Ajkát mintha eltörölték volna, szája megnőtt, a foga mintha krétából volna. A hús szétolvad, a homlok erősebben kidomborodik, a járomcsontok kiugranak. Kezd előtűnni a csontváz. A szeme beesik. Néhány óra alatt vége lesz.

Nem ő az első, akit ilyen állapotban látok; de együtt nőttünk fel, s ez mégiscsak más. Lelokodtam a dolgozatait. Az iskolában többnyire öves, barna ruhát viselt, kifényesedett ujjakkal. Ő volt az egyetlen köztünk, aki a nyújtón az óriásforgást meg tudta csinálni. A haja ilyenkor úgy hullott az arcába, mint a selyem.

Kantorek büszke volt rá ezért. De a cigarettát nem bírta. Bőre nagyon fehér volt, egyáltalán volt benne valami leányos vonás.

Lenézek a bakancsomra. Otromba, kapcsos jószág, a nadrág belegyűrve; ha az ember föláll, kövérnek, erősnek látszik ezekben a széles csövekben. De ha fürödni megyünk és levetkőzünk, egyszerre ismét vékony a lábunk, keskeny a vállunk. Nem vagyunk többé katonák, hanem úgyszólván fiúk, s el sem hinné az ember, hogy elbírjuk a borjút. Különös látvány a meztelenségünk, ilyenkor civílek vagyunk, s körülbelül úgy is érezzük magunkat.

Franz Kemmerich kicsinek, vékonynak látszott a fürdőben, mint egy gyerek. Most itt fekszik - miért is? Az egész világot ide kellene vezetni ehhez az ágyhoz, azt mondani: "Ez itt Franz Kemmerich, tizenkilenc és fél esztendő, nem akar meghalni. Ne engedjétek meghalni!" A gondolataim összekavarodnak. Ez a karbolos, üszkös levegő elnyájkásítja a tüdőt, olyan, mint egy fojtogató, nyúlós pép. Besötétedik. Kemmerich arca elsápad; oly sápadt, hogy derengő fényével kiválik a párnák közül. Szája lassan megmozdul. Közelebb hajlok hozzá. Azt sutogja:

- Ha az órát megtaláljátok, küldjétek haza.

Nem tiltakozom. Hiábavaló már. Nem lehet meggyőzni. Nyomorultnak, tehetetlennek érzem magamat.

Ez a beesett halántékú homlok, ez a száj, amely már nem egyéb fogsornál, ez a hegyes orr! És odahaza a kövér, síró asszony, akinek írnom kell. Csak túl volnék már ezen a levélen.

Szanitécek járnak körül, üvegekkel és vödrökkel. Egyik odajön, kutató pillantást vet Kemmerichre, és ismét eltávozik. Látszik, hogy vár valamit, valószínűleg szüksége van az ágyra.

Egészen közel húzódok Franzhoz, s beszélek, mintha bizony ez megmenthetné.

- Meglehet, hogy a klosterbergi üdülőtelepre kerülsz, Franz, a villák közé. Ott az ablakból a mezők fölött elláthatsz addig a két fáig a látóhatáron. Most van a legszebb idő, amikor a gabona érik, az esti napsütésben olyan a mező, mint a gyöngyház. És a nyárfasor, a Kloster patak mellett, ahol durbincsokat fogtunk! Megint berendezhetsz egy akváriumot, és halakat tenyészthetsz, ki-be járhatsz, nem kell kérdezned senkit, s még zongorázhatsz is, ha akarsz.

Odahajlok árnyékba vesző arca fölé. Halkan lélegzik még. Az arca nedves, sír. Szamárságot csináltam ezzel a sok ostoba fecsegéssel!

- Ugyan, Franz - átkarolom a vállát, s arcához tapasztom az arcomat. - Akarsz aludni?

Nem felel. A könnyek lecsorognak az arcán. Szeretném letörölni, de nagyon piszkos a zsebkendőm.

Eltelik egy óra, izgatottan figyelve ülök, figyelem minden arcvonását, nem akar-e még valamit mondani.

Csak legalább kitátná a száját és kiáltana! De csak sír, félrehajtva a fejét. Nem beszél anyjáról, testvéreiről, nem szól semmit, ez mind mögötte lehet már; most egyedül van, a maga kis, tizenkilenc esztendő életével, és sír, mert ez az élet elhagyja.

Ez a legtehetetlenebb, legsúlyosabb búcsú, amelyet valaha láttam, ámbár nehéz eset volt a Tiedjené is, aki az anyja után bömbölt, erős fickó volt, mint a medve, s kimeredő szemmel, rettegve, oldalfegyverével tartotta távol ágyától az orvost, amíg csak össze nem roskadt.

Egyszerre felnyög Kemmerich, és hörögni kezd.

Felugrok, kibotorkálok s kérdezem:

- Hol az orvos? Hol az orvos?

Amint a fehér zubbonyt megpillantom, megállítom.

- Jöjjön gyorsan, mert Franz Kemmerich meghal.

Kiszabadítja magát, s megkérdezi egy ott álló szani téctől:

- Ki az?

- 26-os ágy, felső comb amputálva - feleli az.

Az orvos ráhorkan:

- Mit tudhatok én róla, ma már öt lábat amputáltam

- azzal félretol engem, s azt mondja a szanitécnek: -

Nézzen utána - és rohan a mütőbe.

Reszketek dühömben, amint a szanitéccel megindulok. Az rám néz, és így szól:
- Egyik operáció a másik után, reggel öt órától fogva, csak a mai napon tizenhat halott volt megint, a tied a tizenhetedik. Húszra még bizonyosan felvisszük...

Elgyöngülök, egyszerre csak nem bírom tovább. Nem akarok már káromkodni, nincs értelme, szeretnék összeesni, és sohasem kelni fel többé.

Ott állunk Kemmerich ágya mellett. Meghalt. Arca még nedves a könnyektől. Szeme félig nyitva, sárga, mint a régi csontgomb.

A szanitéc oldalba bök.

- Elviszed a holmiját?

Bólintok.

- Tüstént el kell vinnünk - folytatja -, szükségünk van az ágyra. Odakünn már a folyosón hevernek.

Összeszedem a holmit, és lekapcsolom Kemmerich azonossági jegyét. A szanitéc a zsoldkönyvet keresi.

Nincs itt. Azt mondom, hogy bizonyosan az irodában lesz, s azzal megyek. Hátam mögött már sátorlapra rángatják Franz testét.

A kapu előtt megváltásnak érzem a sötétséget és a szelet. Lélegzem, ahogy csak a tüdőmből telik, s arcomon oly melegnek és lágynak érzem a levegőt, mint még soha. Leányok, virágos rétek, fehér felhők képe surran át hirtelen a fejemen.

Lábam magától mozog a bakancsban, gyorsabban megyek, szaladok. Katonák haladnak el mellettem, beszélgetésük felizgat, anélkül, hogy megérteném. A földben erők keringenek, s a talpamon át belém áradnak. Elektromosság pattog az éjszakában, a front tompán dübörög, mint egy dobverseny. Tagjaim hajlékonyan mozognak, ízületeimet erősnek érzem, lihegek, fújok. Az éjszaka él, és én is élek. Éhséget érzek, erősebbet a gyomor éhségénél.

Müller a barakk előtt áll, és vár rám. Odaadom a cipőt. Bemegyünk, és felpróbálja. Pontosan illik a lábára.

Kotorász az ennivalói közt, s megkínál egy szép darab szafaládéval. Forró rumos tea is van hozzá.

* * *

3

Pótlást kapunk. A réseket újra betömik, s a barakkokban ismét elfoglalják a szalmazsákokat. Részben öregemberek, de huszonöt fiatal is utalnak át hozzánk, pótlásul a tábori regrutadepóból. Majdnem egy évvel fiatalabbak nálunk. Kropp oldalba bök:

- Láttad a gyereket?

Bólintok. Kifeszítjük a mellünket, az udvaron megborotválkozunk, kezünket zsebre vágjuk, nézzük a regrutákat, és régi, régi katonáknak érezzük magunkat. Kaczinzsky csatlakozik hozzánk. Átmegyünk a lóistállókon, s eljutunk az új emberekhez, akik éppen gázmaszkot és kávékat kapnak. Kat megkérdezi az egyik legfiatalabbat:

- Régóta nem kaptatok semmi becsületes enivalót, mi?

A gyerek félrehúzza a száját.

- Reggel karórépakenyér, délben karórépa-főzelék, este karórépakotlett és karórépa-saláta.

Katczinsky szakértően fütytyent.

- Karórépakenyér? Akkor szerencsések volt; mert sütnék már fűrészporból is. De mit szólsz a szemes babhoz, akarsz egy csajkával?

A gyerek elpirul.

- Ugyan, ne ugrass.

Katczinsky csak ennyit felel:

- Fogd az edényedet.

Kíváncsian megyünk utána. Odavezet bennünket egy szalmazsák mellett álló hordóhoz. Csakugyan félig tele van marhahússal főtt szemes babbal. Katczinsky úgy áll előtte, mint egy generális, s azt mondja:

- Nyisd ki a szemed, nyújtsd ki az ujjad! Ez a jelszó a poroszoknál.

Meg vagyunk lepve.

Én azt kérdelem:

- A fenébe is, Kat, hogy jutsz te ehhez?

-Még örült a paradicsomfejű, amikor elvettem tőle.

Három ejtőernyőselymet adtam érte. Hideg szemes bab: finom dolog.

Nagylelkű mozdulattal ad a gyereknek egy porciót, s azt mondja:

- Ha legközelebb idejössz az edényeddel, a bal kezedben vagy egy szivar legyen, vagy bagó. Értetted?

Aztán hozzánk fordul.

- Ti persze így is kaptok.

Katczinsky nélkülözhetetlen ember, mert van valami hatodik érzéke. Mindenütt akad ilyen ember, de eleinte senki sem ismeri fel. Minden században akad egy vagy kettő. Katczinsky a legagyafúrtabb, akit ismerek. Foglalkozására nézve, azt hiszem, suszter, de ez nem tartozik a dologra, ért ő minden mesterséghez. Jó vele barátságban lenni. Kropp meg én barátai vagyunk, és Haie Westhus is félig meddig hozzánk tartozik. Ő már persze inkább végrehajtó szerv, mert Kat parancsnoksága alatt dolgozik, ha olyasmit kell megszerezni, amihez erős ökölre van szükség. Ezért aztán megvan a maga külön haszna.

Például éjnek idején tökéletesen ismeretlen helyre érünk, egy nyomorúságos fészekbe, amelyen tüstént meglátszik, hogy csak a puszta falakat hagyták meg belőle. A szállás sötét kis gyárépület, amelyet éppen most rendeztek be erre a célra. Ágyak állnak benne, azaz hogy inkább vázak, néhány lécső, dróttal befonva. A drótfonadék kemény. A testünk alá nincs mit tenni, mert a takarónkkal takarózni kell. A sátorlap túlságosanvékony.

Kat szemügyre veszi a helyzetet, s azt mondja Haie Westhusnak:

- Gyere csak velem.

Elindulnak, neki a teljesen ismeretlen helységnek.

Félóra múlva újra itt vannak, karjuk tele magasra tórnyozott szalmával. Most már melegben alhatnánk, ha nem korogna olyan rettenetesen a gyomrunk.

Kropp megkérdezi egy tüzértől, aki már régebben tartózkodik ezen a tájékon:

- Van itt valahol kantine?

- No hiszen! - kacag fel a tüzér. - Itt ugyan nem kapsz semmit. Még kenyérhéjat sem.

- Hát lakók nincsenek már itt?

- De, van egy-kettő - mondja a tüzér, és köp egyet.

- De azok maguk is ott ólálkodnak minden konyhaüst körül, és koldulnak.

Ez már komisz állapot. Akkor hát: egy lyukkal beljebb a nadrágszíjat, s várni kell reggelig, amíg a menázsi megérkezik.

De azért látom, amint Kat fölteszi sapkáját, s megkérdem:

- Hová mégy, Kat?

- Körülnézek egy kicsit. - És megy kifelé.

A tüzér gúnyosan vigyorog.

- Nézz csak, sokat nem látsz, azt tudom.

Csalódottan fekszünk le, s fontolgatjuk, hogy ne vegyük-e elő a konzerveket.

Hanem ez kockázatos dolog. Így hát alvással próbálunk jóllakni.

Kropp kettőtör egy cigarettát, s nekem adja a felét.

Tjaden beszél a maga nemzeti ételéről: nagy szemes bab szalonnával. Nem szereti, ha borsfű nélkül készítik. De a legfontosabb, hogy együtt kell megfőzni mindent, az isten szerelméért, nem szabad külön főzni a krumplit, a babot meg a szalonnát. Valaki felmordul, hogy mindjárt borsfűvé aprítja Tjadent, ha tüstént el nem hallgat. Erre elcsöndesedik a nagy szoba. Csak egy-két gyertya lobog üvegnyakba szórítva, s a tüzér köp egyet-egyet időnként.

Már szunyókálunk is félig-meddig, amikor nyílik az ajtó, és megjelenik Kat. Azt hiszem, hogy álmodom: hóna alatt két kenyér, kezében egy véres homokzsák lóhússal.

A tüzérnek kiesik a pipa a szájából. Megtapogatja a kenyeret.

- Bizony isten, igazi kenyér, még meleg is.

Kat nem beszél tovább a dolgról. Van kenyér, a többi nem számít. Meg vagyok győződve, hogyha kitennék a sivatagba, egy óra alatt vacsorát kerítene: datolyát, sültet és bort.

Kurtán rászól Haiéra:

- Vágj fát.

Aztán kabátja alól előhúzza egy serpenyőt, zsebéből egy marék sót, sőt még egy szelet szalonnát is; mindenre gondol. Haie tüzet rak a padlón. A tűz pattog a csupasz gyárhelyiségben. Kimászunk az ágyunkból.

A tüzér habozik. Fontolgatja, mondjon-e egy dicsérő szót, hátha vetnek neki is valamit. De Katzinsky rá se néz, levegő neki. Erre káromkodva elfordul.

Kat tudja a módját, hogyan kell a lóhúst puhára sütni.

Nem szabad mindjárt a serpenyőbe tenni, mert akkor kemény lesz. Előbb meg kell főzni egy kevés vízben.

Késünket kezünkben tartva, körben kuksolunk, és teleesszük magunkat. Ez Kat. Ha valamilyen vidéken egy esztendőben csak egy óra hosszat lehetne valami ehető dolgot felhajszolni, ő pontosan ebben az órában, mintha valami isteni világosság szállná meg, föltenné sapkáját, kimenne, egyenesen, mintha iránytű vezetné - és megtalálná.

Megtalál mindent; ha hideg van, kis kályhákat, fát, szénát, szalmát, asztalokat, székeket - de mindenekelőtt az ennivalót. Rejtélyes dolog, az ember azt hinné, a levegőből varázsolja elő. Legragyogóbb teljesítménye négy adag tengeri rák volt. Igaz, hogy egy kis zsírt szívesebben vettünk volna.

Leheveredtünk a barakkok napos oldalán. A kátrány-, a nyár- és az izzadt lábszag érzik. Kat mellettem ül, mert szeret szórakozni. Ma délben egy óra hosszat szalutálást gyakoroltunk, mert Tjaden hanyagul szalutált egy őrnagynak. Ez sehogy sem akar kimenni Kat fejéből. Azt mondja:

- Vigyázz, még elveszítjük a háborút, mert túlságosan jól tudunk szalutálni.

Kropp közelebb lépeget, felgyűrt nadrágban. Kimosott harisnyáját száradni teszi a fűre. Kat az égre néz, erőteljes hangot hallat, s átszellemülten mondja:

- A jó finom szemes bab trombitánál hangosabb.

Vitatkozni kezdenek. Egy üveg sörbe fogadnak a fölöttük lezajló repülőharc eredményére.

Katot nem lehet eltéríteni véleményétől, amelyet régi frontkatona módjára ismét rímekben fejez ki:

- Ha mindenki egyformán enne, a háborúnak vége lenne.

Kropp ellenben gondolkozó fő. Azt indítványozza, hogy a hadüzenet legyen afféle népünnepély, belépőjegyekkel és muzsikával, mint a bikaviadal. Az arénában a két ország miniszterei és tábornokai fürdőnadrágban, dorongokkal fölfegyverkezve menjenek neki egymásnak. Aki életben marad, annak az országa győzött. Ez egyszerűbb és jobb volna, mint a mostani háború, amelyben nem azok harcolnak egymással, akiknek kellene.

Az indítvány tetszik. Aztán átsiklik a beszélgetés a kaszárnyafegyelemre.

Bennem eközben megelevenedik egy kép. Izzó dél a kaszárnya udvarán. A forróság csöndesen fekszi meg a teret. A kaszárnyák mintha kihaltak volna. Mindenki alszik. Csak a dobosok gyakorlása hallatszik, valahol felálltak és gyakorolnak, ügyetlenül, egyhangúan, bután. Micsoda hármashangzat: déli hőség, kaszárnyaudvar és dobgyakorlás!

A kaszárnya ablakai üresek és sötétek. Némelyikből száradó, háromnyüstös vászonnadrágok lógnak. Az ember vágyakozva néz oda. A szobák hűvösek. Ó, ti sötét, haragos kaszárnyaszobák, vaságyak, kockás ágyterítők, rekeszes szekrények, zsámolyok! Még utánatok is lehet kíváncsni; sőt idekünn mesebeli visszatükröződéseivé váltok az otthonnak, ti, szűk kamrák, tele az állott ételnek, alvásnak, füstnek és átizzadt ruhának szagával!

Kaczinsky ragyogó színekkel, nagy izgalommal írja le. Mit nem adnánk, ha ide visszakerülhetnénk! Mert messzebb már nem is merészkednek gondolataink.

Ti, kora reggeli oktatóórák: "Milyen alkatrészekre oszlik a 98-as fegyver?" Ti, déli tornaórák: "Zongorázni tudók előre. Jobbra át. Jelentkeztek a konyhában krumplit hámozni."

Kéjlgünk a visszaemlékezésekben. Kropp hirtelen föl kacag, s azt mondja:
- Löhnében átszállni.

Ez volt a káplárunk legkedvesebb játéka. Löhne átszálló pályaudvar. Hogy a szabadságolt katonák el ne tévedjenek, Himmelstoss a kaszárnyaszobában gyakoroltatta velünk az átszállást. Meg kellett tanulnunk, hogy Löhnében aluljáró vezet a csatlakozó vonathoz. Az ágyak jelentették az aluljárót, s mindenkinek föl kellett állni az ágy bal oldalán. Akkor jött a vezényszó: "Löhnében átszállni!", s villámgyorsasággal mindenki átmászott az ágy alatt a másik oldalra. Ezt órák hosszat gyakoroltuk.

Eközben a német repülőgépet lelőtték. Üstökösként zuhan lefelé, füstcsóvát hagy maga után. Kropp egy üveg sört vesztett rajta, és bosszúsan számolgatja a pénzét.

- Ez a Himmelstoss mint levélhordó bizonyára szerény ember - mondtam, amikor már Albert csalódása elcsöndesedett -, hogy lehet, hogy altiszti mivoltában ilyen embernyúzó?

Erre a kérdésre ismét megelevenedik Kropp.

- Nemcsak Himmelstoss ilyen, nagyon sokan vannak.

Mihelyt paszományt vagy kardot kapnak, más emberré válnak, mintha botot nyeltek volna.

- Ezt az egyenruha teszi - vélekedem én.

- Hát körülbelül - mondja Kat, és nagy szónoklatra készül -, de az ok valahol másutt van. Látod, ha egy kutyát krumplievésre kapsz, aztán egy darab húst adsz oda neki, mégiscsak utánakap, mert ilyen a természete.

Ha az embernek adsz egy darabka hatalmat, ugyanez történik: utánakap. Magától megy ez, mert az ember magában véve elsősorban vadállat, s tán csak aztán kenődik rá valami tisztesség, mint a zsír a csomagolópapírra. A katonaság éppen azt jelenti, hogy valakinek mindig hatalma van a másikon. Csak az a baj, hogy mindenkinek túlságosan sok hatalma van; az altiszt a közemberrel, a hadnagy az altiszttel, a kapitány a hadnaggal úgy kibabrálhat, hogy belebolondul. És mert ezt tudja, egy kicsit mindjárt rá is szoktatja magát. Nézd csak a legegyszerűbb példát: jövünk a gyakorlótérről, és fáradtak vagyunk, mint a kutyák. Kiadják a parancsot: énekelni.

No, az ének egy kicsit vontatottan megy, hiszen mindenki örül, ha a puskáját tudja még cipelni. Már is hátraarcot parancsolnak a századnak, s egyórai büntetőgyakorlatot kap. Visszajövet megint éneket vezényelnek, s most aztán harsog az ének. Mi a célja ennek az egésznek?

A századparancsnok elérte, amit akart, mert van hatalma hozzá, Senki sem gáncsolja érte, ellenkezőleg, azt mondják rá, hogy stramm gyerek. Mellesleg szólva, csekélység az egész, különb dolgok is vannak, amikkel nyúzzák az embert. Mármost azt kérdezem: akármicsoda is az ember civilben, miféle pályán engedhet meg magának ilyesmit anélkül, hogy beverné a pofáját? Ez csak a

katonaságnál lehetséges! Látjátok, ez aztán fejébe száll mindenkinek. Annál inkább fejébe száll, minél kevesebb szava volt mint civilnek.

- Hát azt mondják, hogy fegyelemnek kell lenni – veri oda Kropp.

- Okot mindenre találnak - morogja Kat. -Maglehet, hogy igazuk van. De azért nem kell kibabrálni az emberrel. És magyarázd meg ezt egy lakatosnak vagy szolgának vagy munkásnak, magyarázd meg egy parasztnak, márpedig a legénység legnagyobb része az; csak annyit lát, hogy nyúzzák, és a harctérre viszik, s pontosan tudja, mi szükséges, mi nem. Mondom nektek: csodálatos! Csodálatos, hogy az egyszerű katona úgy kitart itt a fronton.

Ezt mindenki elismeri, mert mindenki tudja, hogy csak a lövészárokból szűnik meg a katona idomítása, de néhány kilométerrel a front mögött újra kezdődik, akár a legnagyobb ostobaságokkal is, szalutálással és díszlépéssel. Mert hát ez a vastörvény: a katonát mindenestre foglalkoztatni kell.

De most megjelenik Tjaden, piros foltos arccal.

Olyan izgatott, hogy dadog belé. Sugárzó képpel potyogtatja a szótagokat:

- Himmelstoss útban van felénk. Kikerült a frontra. Tjaden különösképpen dühöng Himmelstossra, mert az a barakktáborban a maga módjára próbálta megnevelni. Tjaden be szokott vizelni az ágyba, éjjel álmában gyakran megtörténik vele. Himmelstoss keményen, szilárdan állította, hogy ez csak lustaság, s hozzá méltó módot eszelt ki, hogy Tjadent kigyógyítsa.

Felkutatott a szomszédos barakkban egy másik ágyba vizelőt, akinek Kindervater volt a neve. Ezt összekvártélyozta Tjadennel. A barakkokban a szokásos módon voltak elhelyezve az ágyak, egymás fölött kettő, az ágy alja drótból. Himmelstoss úgy helyezte el ezt a két embert, hogy az egyik a felső, a másik az alsó ágyba került. Az alul fekvő persze rettenetesen pórul járt. Ezért aztán másnap este helyet cseréltek, az alsó került a felső ágyba, hogy bosszút állhasson. Ez volt Himmelstoss nevelőrendszere. Az ötlet komisz volt, de jó elgondolás. Sajnos, nem használt semmit, mert az előzetes föltevés helytelen volt: nem a lustaság volt a baja ennek a két embernek. Észrevehette ezt mindenki, aki fakó bőrüket látta. A dolog azzal végződött, hogy egyikük mindig a padlón hált. Könnyen meghülhetett volna. Eközben Haie is mellénk telepedett. Rám hunyorgat, és áhítatosan dörzsöli óriási mancsait, együtt éltük át katonaéletünk legszebb napját. Harctérre indulásunk előtt való este volt. Az egyik magas számmal ellátott ezredhez osztottak be bennünket, de beöltözésre előbb visszaküldtek a garnizonba, nem a regrutadepóba, hanem egy másik kaszárnyába. Másnap kora reggel kellett elutaznunk. Este fölkerelkedtünk, hogy leszámoljunk Himmelstoss-szal. Erre már hetekkel ezelőtt megesküdtünk egymásnak. Sőt Kropp már annyira volt, hogy elhatározta, háború után postatisztnak megy, hogy később, ha Himmelstoss ismét levélhordó lesz, följobbvalója legyen. Kéjelegve képzelte el, hogy kibabrál majd vele. Mert hiszen éppen ezért nem tudott legyűzni bennünket; mindig számoltunk azzal, hogy egyszer majd csak kezünkbe kaparintjuk, legkésőbb a háború végén.

Egyelőre csak alaposan el akartuk verni. Bajunk nem történhetik, hiszen nem ismer meg, és másnap reggelkülönben is elutazunk. Tudtuk, melyik kocsmában ül minden este. Amikor innen a kaszárnyába ment, egy sötét, kiépítetlen utcán kellett áthaladnia. Itt lestünk rá egy kórakás mögött. Nálam egy ágyterítő volt. Reszkettünk a várakozástól: vajon egyedül lesz-e. Végre meghallottuk a lépteit – jól ismertük, elégszer hallottuk reggel, amikor kicsapta az ajtót és elbődült: "Fölkelni!"

- Egyedül? - suttogta Kropp.

- Egyedül! - Tjadennel óvatosan megkerültük a kórakást.

Már meg is villant a derékszíjának a csatja. Himmelstoss kissé pityókосnak látszott: énekelt. Mit sem sejtve ment el mellettünk.

Megragadtuk az ágyterítőt, nesztelenül ugrottunk egyet, hátulról ráborítottuk a fejére, lerántottuk, hogy úgy állt ott, mint valami fehér zsákban, s karját nem tudta fölemelni. Az ének elhallgatott. A következő pillanatban már ott volt Haie Westhus Széttárt karokkal tolt hátra bennünket, hogy ő lehessen az első. Nagy kéjjel megfelelő pozitúrába helyezkedett, fölemelte a karját, mint egy jelzőárbocot, kezét, mint egy szeneslapátot, s olyat vágott a fehér zsákra, hogy egy ökröt agyonüthetett volna. Himmelstoss felbucskázott, öt méterrel távolabb ért földet, és bömbölni kezdett. Gondoskodtunk erről is, mert volt nálunk egy párna. Haie leguggolt, térdére tette a párnát, megragadta Himmelstosst ott, ahol a feje volt, s rányomta a párnára. Mindjárt tompábban szólt a hangja. Haie időnként levegőhöz engedte jutni, ilyenkor pompás kiáltás lett a hörgésből, aztán megcsöndesedett megint..

Most Tjaden legombolta Himmelstoss nadrágtartóját, és lehúzta nadrágját. Foga közt tartotta a porólópálcát. Aztán fölemelkedett, és mozogni kezdett.

Csodálatos kép volt: Himmelstoss a földön, fölébe hajolva s fejét térdén tartva Haie, ördögien vigyorgó arccal és gyönyörűségtől nyitva maradt szájjal; aztán a vonagló, csíkos alsónadrág, azokkal az ikszlábakkal, amelyek a letolt nadrágban minden ütésre a legeredetibb mozdulatokat végezték - s mindezek fölött, mint egy favágó, a fáradhatatlan Tjaden. Végül valósággal el kellett rángatnunk onnan, hogy mi is sorra kerülhessünk.

Haie végre ismét lábra állította Himmelstosst, és befejezésül külön előadást rendezett. Mintha csillagokat akart volna leszedni az égről, úgy lendítette pofonra a jobb kezét. Himmelstoss felfordult. Haie ismét fölemelte, kellőképpen elhelyezte, s most bal kezével nyújtott át egy mesterien célzott pofont.

Himmelstoss üvöltött, és négykézláb menekült. Csíkos levélhordó hátulja csillogott a holdfényben.

Mi vágatva tűntünk el.

Haie még egyszer körülnézett, és zordonan, jóllakottan, kissé rejtélyesen mondotta:

- A bosszú olyan, mint a véres hurka.

Himmelstoss voltaképpen örülhetett: mert az a mondása, hogy egyik embernek nevelnie kell a másikat, most saját személyén hozta meg gyümölcseit.

Jó tanítványai voltunk, elsajátítottuk az ő módszerét. Sohasem tudta kikutatni, hogy kinek köszönhette a dolgot. Egy ágyterítőt mindenesetre nyert rajta; mert amikor néhány óra múlva még egyszer arra néztünk, nem lehetett már megtalálni. Ez az este volt az oka annak, hogy másnap reggel kissé nyugodtabban utaztunk el. Egy lengő körszakáll ezért meghatottan hős ifjúságnak nevezett bennünket.

* * *

4

Előre kell mennünk sáncmunkára. Sötétedéskor előállnak a teherautók. Felmászunk. Meleg este van, s az alkonyat úgy burkol be bennünket, mint egy kendő, amelynek védelme alatt jól érezzük magunkat. Összeköt egymással; még a fősvény Tjaden is megajándékozott egy cigarettával, és tüzet ad hozzá.

Egymás mellett állunk, oly szorosán, hogy senki sem ülhet le. Nem is szoktuk meg. Müller végre jókedvű; új cipőjét hordja.

A motorok pöfögnek, a kocsik recsegnek, zörögnek. Az utak agyonnyúzva, tele göbbenővel. Világot nem szabad gyűjtani, ezért aztán úgy behuppanunk mind-egyikbe, hogy majd kibukfencezünk a kocsikból. Ez nem nyugtalanít túlságosan.

Mi történhetik velünk? Az eltört kar jobb, mint a golyó az ember hasában, és sokan valósággal kívánják az ilyen jó alkalmat, hogy hazakerülhessenek.

Mellettünk hosszú sorban muníciós oszlopok haladnak. Sietős a dolguk, állandóan elhagynak bennünket.

Tréfákat kiáltunk át nekik, s ők visszafelelnek. Meglátunk egy falat, az utcáról félreeső házhoz tartozik.

Egyszerre hegyezni kezdemé a fületem. Tévednék?

Megint világosan hallom a libagágogást. Egy pillantás Katczinskyra – ő visszapillant rám; megértjük egymást.

- Kat, hallok ott valakit, aki a csajkánkba kívánczik.

Bólint.

- Meglesz, ha visszakerülünk. Itt ismerem a járást.

Persze hogy ismeri. Kat pontosan ismer minden libacombot, húsz kilométernyi körzetben. A kocsik elérik a tüzéség területét. Az ágyúállásokat bokrokkal leplezik a repülőkhöz elöl, mintha valami katonai kerti ünnepélyen járnánk.

Vidámnak és békésnek látszanak ezek a lugasok, csak ne ágyúk tanyáznának bennük. A levegő nyomasztóvá válik, ágyúfüsttől és ködtől.

Keserűen érezzük nyelvünkön a puszkapor ízét. A lövések olyat dördülnek, hogy a kocsink megrezzen belé, a visszhang hangosan morog utána, minden meginog. Arcunk észrevétlenül megváltozik. Nem a lövészárokhöz készülünk ugyan, csak sáncmunkára, de azért minden arcra fel van írva: itt a front, bekerültünk a körzetébe.

Ez még nem félelem. Aki oly gyakran ment előre, mint mi, annak megvastagszik a bőre. Csak az ifjú regruták izgatottak. Kat oktatja őket:

- Ez egy harminc és feles volt. Hallani lehet a lövéséről, mindjárt hallatszik a becsapódás.

De a becsapódások tompa nesze nem hallatszik idáig.

Elvész a front morajában. Kat arrafelé fülel.

- Ma éjszaka nagy tánc lesz.

Mindnyájan fülelünk. A front nyugtalan. Kropp azt mondja:

- A Tommyk már lönek.

A lövéseket tisztán hallani. Angol ütegek, jobbra a mi szakaszunktól. Egy órával korábban kezdik. Nálunk mindig pontosan tíz órakor szokták.

- Mi jut ezeknek az eszébe - kiáltja Müller -, talán siet az órájuk?

- Nagy tánc lesz, mondom nektek, érzem a csontjaimban. - Kat fölrántja a vállát. Mellettünk három lövés dördül el. A tűzsugár ferdén lövell a ködbe, az ágyúk bömbölnek, morognak. Mi megborzongunk, s örülünk, hogy holnap reggel ismét a barakkokban leszünk.

Arcunk nem halványabb és nem pirosabb, mint máskor; nem is feszültebb vagy ernyedtebb, és mégis egészen más. Érezzük, hogy a vérünk valami áramkörbe kapcsolódott be. Nem szóbeszéd ez, hanem tény.

A front, a front tudata az, ami ezt a kontaktust megteremti. Abban a pillanatban, amint az első gránátok füttyülni kezdenek, amikor a levegőt széttépik a lövések, az ereinkbe, a kezünkbe, a szemünkbe hirtelen beköltözik valami meglapuló várakozás, leselkedés, valami fokozottabb ébrenlét, az érzékeknek különös hajlékonysága.

A test egyszerre teljes készenlétbe helyezkedik. Gyakran úgy rémlik nekem, mintha az összerázott, remegő levegő vetné ránk magát hangtalan szárnyakkal; vagy mintha maga a front volna az, amiből olyan elektromosság sugárzik ki, amely ismeretlen idegvégződéseket mozgat meg.

Mindig ugyanaz ismétlődik: elindulunk, és morgoló vagy jókedvű katonák vagyunk - aztán elérjük az első tüzérségi állásokat, s beszélgetésünk minden egyes szava másképpen cseng.

Ha Kat ott áll a barakkok előtt, és azt mondja: "Nagy tánc lesz" - hát ez csak az ő véleménye, semmi egyéb; de ha itt mondja, akkor az a mondat olyan éles, mint egy szurony éjszaka a holdfényben, simán keresztülvágja a gondolatainkat, közelebb jő, és sötét jelentőséggel mondja a bennünk felébredt öntudatlannak: "Nagy tánc lesz." Talán legbensőbb, legtitikosabb életünk az, ami megremeg, és védekezni készül.

Az én szememben a front nem más, mint félelmes örvény. Ha az ember még messzire van a középpontjától, a csendes vízben, még akkor is érzi szívó erejét, amely magához húzza, lassan, menthetetlenül, szinte ellenállás nélkül.

A földből, a levegőből azonban elhárító erők áradnak felénk, legtöbbször a földből. Senkinek nem jelent a föld oly sokat, mint a katonának. Ha hosszan, hevesen odatapad hozzá, ha arcával, tagjaival belévájja magát a pergőtűz halálfélelmében, akkor egyetlen barátja, testvére, anyja: a föld. Félelmét és kiáltásait belenyögi hallgatásába és biztonságába.

A föld felfogja mindezt. S továbbengedi, újabb tíz másodpercnyi futásra és életre, aztán megragadja ismét, némelykor örökre.

Föld föld - föld!

Ó, föld! Hajlásaiddal, lyukaiddal, mélyedéseiddel, ahová bebújhatik, bekuporodhatik az ember! Föld, te adtad nekünk a borzalom görcsei közt, a felszökellő megsemmisülés közepette, a robbanások halálos bömbölése közben a megnyert életnek óriási visszacsapó hullámát! A szinte szétrongyolt életnek őrzöngő rohama, belőled visszaáradva, átfolyt a kezünkön, s mi, megmentettek, beléd ástunk, s az átélt percek néma, rettegő boldogságában, ajkunkkal haraptunk beléd!

Lényünknek egyik része, a gránátok első morájára, egyetlen mozdulattal évezredek hátrál visszafelé. Az állat ösztöne az, ami fölébred bennünk. Vezet és oltalmaz bennünket. Nem tudatos, sokkal gyorsabb, sokkal biztosabb, sokkal csalhatatlanabb, mint a tudat. Megmagyarázni nem lehet.

Az ember megy, és nem gondol semmire – egyszerre csak ott hever egy földmélyedésben, és szilánkok röpködnek fölötte; de nem tud visszaemlékezni, hogy hallotta a gránát közeledését, hogy eszébe jutott volna földre vetni magát. Ha az eszében bizakodik, már rég egy csomó szétszórt húsdarab lenne. A másik volt az, a bennünk élő titokzatos, éles szimat, ami lerántott és megmentett, anélkül, hogy tudnók, hogyan. Ha ez nem volna, akkor Flandriától a Vogézekig régen nem élne már ember.

Elindulunk mint morgolódozó vagy jókedvű katonák, abba a zónába kerülünk, ahol a front kezdődik, s emberállatokká válunk.

Csenevész erdő fogad be. Elhaladunk a gulyáságyúk mellett. Az erdőn túl leszállunk. A teherautók visszamennek. Holnap majd, mielőtt kivilágosodik, értünk jönnek.

A köd és a puskaporfüst mellmagasságnyira borítja a mezőt. A holdfény csillog fölötte. Az úton csapatok vonulnak. Az acélsisakok tompa reflexei megcsillannak a holdvilágban. A fejek és a puskák kiemelkednek a fehér ködből, bólogató fejek, imbolygó puskacsövek.

Távolabb elől felszakad a köd. A fejek itt már alakokká válnak - kabátok, nadrágok, bakancsok úgy merülnek föl a ködből, mint valami tejfőből. Oszloppá alakulnak. Az oszlop egyenesen előre menetel. Az alakok ékké zárulnak. Az egyes embereket nem lehet többé felismerni, csak egy sötét ék tolódik előre, és sajátságosan egészítik ki a ködtóban feléje úszó fejek és puskák. Csak az oszlopot látni, embereket nem.

Egy keresztúton könnyű ágyúk és muníciós szekerek vonulnak fel. A lovak háta csillog a holdvilágban, mozdulataik szépek. Büszkén hányják fejüket. Látszik a szemük villogása. Az ágyúk és a szekerek elsiklanak a holdfényes tájkép ködbe vesző háttere előtt. Az acélsisakos lovasok akár egy elmúlt korszak lovagjai – valahogy szép és megragadó az egész.

Az utászok felé igyekszünk. Csapatunk egyik része hajlított, hegyes vasrudakat rak a vállára, a másik sima vascsöveket dug át dróttekerceken, s így vonul el. A teher kényelmetlen és nehéz.

A terep szagatottá válik. Elölről jelentéseket adnak tovább: "Vigyázat, balra nagy gránáttölcsér. Vigyázat, árok!"

Szemünk feszülten figyel, lábunk, botunk előre tapogatózik, mielőtt a test terhe ráereszkednék. Hirtelen megáll a menet; az ember arca beleütődik az előtte levőnek dróttekerceibe, és elkáromkodja magát.

Néhány szélhűtött szekér állja utunkat. Újabb parancs:

"Cigaretta, pipát kioltani!" Közvetlenül az árkoknál vagyunk.

Eközben teljesen besötétedett. Megkerülünk egy erdőcskét. Aztán előttünk van a frontszakasz.

Bizonytalan, vöröses világosság dereng a látóhatár egyik végétől a másikig.

Folytonos mozgásban van. Átcikázik rajta az ütegek torkából kilobbanó tűz.

Világítógolyók emelkednek magasra. Ezüstös és piros gömbök, amik szétpattannak, és fehér, zöld, piros csillagok alakjában záporoznak le. Francia rakéták lövellnek föl, a levegőben selyemernyőt bontanak ki, és egészen lassan lebegnek alá. Nappali világosságot árasztanak mindenre, fényük egészen hozzánk hatol, árnyékunkat élesen látjuk a földön. Percekig lebegnek, mielőtt kiégnének.

Tüstént újak szállnak fel mindenütt. Köztük zöldek, pirosak, kékek.

- Szép kis slamasztika - mondja Kat.

Az ágyúlövések vihara egyetlen tompa dörgéssé erősödik, aztán ismét csoportos becsapódásokba hull szét.

Ropognak a géppuskák száraz sortüzei. Fejünk fölött teli a levegő láthatatlan száguldással, üvöltéssel, füttyüléssel, sziszegéssel. Ezek csak kisebb lövedékek; de köztük orgonálnak a nagy "szenesládák", a legsúlyosabbak, s messze a hátunk mögött csapódnak le az éjszakában.

Valami hörgő, rekedt, távoli kiáltásuk van, olyan, mint a szarvasbögés, s pályájuk magasan húzódik a kisebb lövedékek üvöltése és füttyülése fölött.

A fényoszlopok kezdik végigkutatni a fekete eget. Úgy csúsznak rajta, mint óriási, végük felé vékonyodó egyenes vonalak. Az egyik megáll, s csak egy keveset remeg. Tüstént ott terem mellette egy másik, keresztezik egymást, egy fekete féreg van közöttük, s próbál elmenekülni a repülő. Bizonytalanná válik. Elvakul. Támolyog.

Szabályos távolságokra leverjük a vascsöveket. Mindig két ember tart egy tekercset, a többi a tüskedrótot gombolyítja le. Undokfajta drót ez, sűrű, hosszú tüskékkel.

Elszoktam már a legöngyölytéstől, s fölhasítom a kezemet.

Néhány óra alatt elkészülünk. De ráérünk még, amíg a teherautók jönnek.

Legtöbben lefekszenek és alszanak. Megpróbálom én is. De túlságosan hűvösödik már. Megérzik, hogy közel vagyunk a tengerhez. A hideg minduntalan felébreszti az embert.

Egyszerre mélyen elalszom. Amikor hirtelen rándulással felriadok, nem tudom, hol vagyok. Látom a csillagokat, látom a rakétákat, s egy pillanatra úgy rémlik, hogy valami kerti ünnepélyen aludtam el. Nem tudom; reggel van-e vagy este. Ringatózom a félhomály halvány bölcsőjében, s lágy, nyugodt szavakra várok, amiknek jönni kell, csak nem sírok? Szememhez kapok - csudálatos, hát gyerek vagyok én? Puha bőr - csak egy másod percig tart, aztán megismerem Katczinsky körvonalait.

A vén katona nyugodtan ül, s pipázik, de persze kupakos pipából. Amikor észreveszi, hogy ébren vagyok, azt mondja:

- Alaposan összerándultál. Hiszen csak egy cünder volt, odazúgott a bozótba.

Felülök; furcsán egyedül érzem magam, jó, hogy Kat itt van. Elgondolkozva néz a front felé, s azt mondja:

- Egészen csinos tűzijáték, csak ne volna olyan veszedelmes.

Mögöttünk becsapódás. Néhány regruta ijedten riad fel. Egy-két másodperc múlva ismét elzúg fölöttünk valami. Közelebb, mint az imént. Kat kiveri a pipáját.

Itt baj lesz.

Már nyakunkon is van. Elmászunk, ahogy hamarjában lehet. A legközelebbi lövés már bizonyosan közénk talál.

Gyújtólövedék.

Néhányan felordítanak. A látóhatáron zöld rakéták szállanak föl. A sár magasra repül. Szilánkok surrognak körülöttünk. Halljuk még a csattanásukat, amikor a becsapódások zaja már régen elcsöndesült.

Mellettünk hever egy ijedt regruta, egy lenhajú gyerek. Kezét az arcára szorította. A sisakja elgurult. Előhalászom valahonnét, és fejébe akarom nyomni. Föltekint, eltaszítja a sisakot, s mint a gyerek, karom alá dugja fejét, a mellemre bújva:

Keskeny válla vonaglik. Olyan a válla, mint Kemmerichnek.

Én hagyom. De hogy a sisaknak legalább valami hasznát vegye, ráteszem a hátsó felére, nem ostobaságból, hanem megfontolásból, mert ez a testnek legkiemelkedőbb pontja. Ha vastag is ott a hús, a sebesülés mégis átkozottul fájdalmas, azonkívül a kórházban hónapokig kell hason feküdnie, s azután majdnem bizonyosan sántítani fog.

Valahol hatalmasan becsapott. A becsapódások közt kiáltásokat hallani.

Végre csönd lesz. A tűz elsöpört felettünk, most az utolsó tartalékárkokat ostromolja. Megkockáztatunk egy pillantást. Piros rakéták libegnek az égen.

Valószínűleg támadás következik.

Nálunk tovább is csend van. Felülök és megrázom a regruta vállát.

- Előre, kisfiam!. .. ez egyszer még sikerült.

Zavartan néz körül. Biztatom:

- Majd csak megszokod.

Észreveszi a sisakját és fölszítja. Lassanként magához tér. Egyszerre lángvörösre pirul, és zavar látszik az arcán. Kezével óvatosan hátranyúl, és

gyötrődve néz rám. Tüstént megértem: ágyúláz. Hát hiszen nem éppen ezért tettem oda a sisakját, de mégis megvigasztalom:

- Nem szégyen ez, külön emberekkel is megtörtént, hogy az első ágyútűzben tele lett a nadrágjuk. Eredj oda a bokor mögé, és dobd el az alsónadrágodat. El van intézve.

A gyerek elkotródik. A világ csöndesebb körülöttünk, de az ordítás nem szűnik.

- Mi baj, Albert? - kérdezem.

- Odaát egy-két oszlop telitalálatot kapott.

Az ordítás tovább tart. Nem emberek ezek. Az ember nem tud ilyen félelmesen ordítani.

- Sebesült lovak - mondja Kat.

Sohasem hallottam még lovat ordítani, s alig tudom elhinni. Az egész világ szenvedése, a meggyötört teremtés, valami vad, szörnyű fájdalom az, ami ott nyög.

Belésápadunk. Detering fölegyenesedik.

- Sintérek! Sintérek! Lőjétek hát le őket!

Gazdaember, és jól ismeri a lovat. Közel áll a szívéhez. S mintha szándékosan történnék, most majdnem elhallgat a tüzelés. Annál világosabban hallatszik az állatok ordítása. Nem tudjuk már, honnan jön, hiszen most oly csöndes, ezüstös a tájék. Láthatatlanul, kísértetiesen hallatszik mindenütt ég és föld között - mérhetetlenné dagadt föl, Detering dühöngeni kezd, s azt ordítja:

- Lőjétek le, lőjétek hát le, az istennyila csapjon belétek!

- Előbb az embereket kell elvinni - mondja Kat.

Felállunk és keressük, hol van az a hely. Ha meglátjuk az állatokat, jobban bírjuk. Meyernél távcső van. Látunk egy sötét csoportot. Szanitécek hordágyakkal; látunk fekete, nagyobb, mozgó tömegeket. Ezek a sebesült lovak. De nem mind. Némelyik távolabb vágat, leroskad. Aztán ismét továbbrohan. Egyiknek a hasa van föltépve. Belei hosszan kilógnak. Beléjük gabalyodik és leroskad, de ismét föláll.

Detering fölkapja a puskáját és céloz. Kat felüti a levegőbe.

- Megbolondultál?

Detering megreszket, s a földre dobja puskáját.

Leülünk és befogjuk a fülünket. De ez a szörnyű, panaszos nyögés, jajongás mindenén áthatol.

Sokat el tudunk viselni mindnyájan, de most kiütözik rajtunk a verejték.

Szeretnénk fölállni, és elszaladni akárhová, csak ezt az ordítást ne halljuk többé.

Pedig hát nem is emberekről van szó - csak lovokról.

A sötét gomolyagból ismét hordágyak válnak ki. Aztán egyes lövések csattannak.

A fekete tömegek megvonaglanak és ellapulnak. Végre! De még nincs vége. Az emberek nem tudnak hozzáférni a sebesült állatokhoz, azok menekülnek félelmükben, s egész fájdalmuk kitért szájukba tolul. Egyik alak térdre ereszkedik. Lövés hallatszik - egy ló leroskad -, most még egy: Az utolsó

az elülső lábaira támaszkodik, s körben forog, mint egy körhinta, ülve kering, kifeszített elülső lábai segítségével, valószínűleg a háta van összezúzva. A katona odarohan és lelövi.

Lassan, alázatosan csúszik le a földre.

Levesszük kezünket a fülünkről. Az ordítás elnémul.

Csak valami hosszan elnyújtott, elhaló sóhajtás van még a levegőben. Aztán ismét csak a rakéták, a gránátok éneke és a csillagok - szinte különös.

Detering megindul és káromkodik:

- Szeretném tudni, mit vétettek ezek!

Aztán még egyszer odajön hozzánk. Hangja izgatott, szinte ünnepélyesen hangzik, amikor ezt mondja:

- Én mondom nektek, az a legnagyobb komizság, hogy állatok is vannak a háborúban.

Visszamegyünk. Ideje, hogy a teherautókhoz jussunk. Az ég valamivel világosabb lesz. Hajnali három óra. A szél friss és hűvös. A fakó hajnali idő szürkére festi arcunkat.

Libasorban tapogatózunk előre, árkokon és tölcseken át. Ismét ködös zónába kerülünk. Katczinsky nyugtalan.

- Ez rossz jel.

- Mi bajod? - kérdezi Kropp.

- Szeretném, ha már otthon volnánk.

Otthon - vagyis a barakkban.

-Nem tart soká, Kat.

Kat ideges.

- Nem tudom, nem tudom.

A futóárkokba jutunk, aztán ki a rétre. Felbukkan a kiserdő; itt már ismerünk minden talpalatnyi földet. Itt van már a vadásztemető, sírdombokkal és fekete keresztekkel.

Ebben a pillanatban füttyülés hallatszik a hátunk mögött. Erősödik, ropog, mennydörög. Meggörnyedünk - százméternyire előttünk tűzfelhő csap föl.

A következő pillanatban az erdőnek egy darabja egy második becsapódástól lassan a fatetők fölé emelkedik.

Három, négy fa repül föl, közben darabokra zúzódva.

A következő gránátok már úgy sziszegnek, mint az üst szelelőcsapjai - erős tűz...

- Fedezék! - ordítja valaki. - Fedezék!

A rét egészen sima, az erdő túlságosan messze és veszélyes, nincs más fedezék, csak a temető és a sírdombok. A sötétségben odabotorkálunk, s mintha odaköptek volna bennünket, egyszerre mindenki egy sírdomb hátához tapad.

Pillanattal sem korábban a kelleténél. A sötétség őrjöngeni kezd. Hullámszik és tombol. Az éjszakánál feketébb sötétségek száguldanak felénk és fölöttünk óriási bukfencekkel. A robbanások tüze végiglobog a temetőn.

Menekvés nincs sehol. A gránátok felvillanása közben ki merészkedem pillantani a rétre. Olyan, mint a felkorbácsolt tenger. A lövedékek hegyes lángjai szökőkutak gyanánt ugranak ki belőle. Ezen lehetlenség élve átjutni.

Az erdő eltűnik. Az ágyútűz széttiporja. Szétrongyolja. Szétszagatja. Itt kell maradnunk a temetőben.

Előttünk megreped a föld. Rögök záporoznak. Lökést érzek. Kabátom ujját felszakította egy szilánk. Meglóbálom az öklömet. Fájdalmat nem érzek. De ez nem nyugtat meg. Végigsimítom a karomat. Karcolás van rajta, de épp Ekkor úgy nekivágódik valami a koponyámnak, hogy elhomályosodik az öntudatom. Mint a villám cikázik át rajtam a gondolat: nem szabad elájulni! Elmerülök valami sötét pépbe, és tüstént kibontakozom belőle ismét. Egy szilánk csapódott a sisakomhoz. Olyan messziről jött, hogy nem ütötte át. Kitörlöm szememből a sarat. Elöttem fölszakad egy üreg. Csak határozatlanul látom. A gránát nem egykönnyen talál ismét ugyanabba a tölcsérbe, ezért le akarok oda ereszkedni. Egy ugrással hosszan előrevetem magam, ellapulva a földön, mint a hal, ekkor ismét füttyöt hallok, gyorsan összehúzó

magam. Fedezék után kapok. Bal felől érzek valamit. Odszorulok hozzá. Az a valami enged. Én nyögök. A föld felszakad. A légnyomás dübörög a fülemben.

Bemászom az engedő valami alá. Magamra terítem: fa, szövet, fedezék, nyomorúságos fedezék a lecsapódó szilánkok ellen.

Kinyitom a szememet: ujjaim egy ruhaujjba, egy karba kapaszkodnak. Sebesült? Rákiáltok - semmi válasz -, halott. Kezem tovább nyúlkál. Faszilánkokat tapintok, ekkor ismét eszembe jut, hogy temetőben vagyunk.

Hanem a tűz mindennél erősebb. Nem lehet gondolkozni. Még mélyebbre mászom a koporsó alá. Oltalmazzon meg, még ha maga a halál fekszik is benne. Elöttem tátong a tölcsér. Szemem valósággal marokra fogja. Egy ugrással oda kell jutnom. Ekkor arcomba csap valami, egy kéz a vállamba kapaszkodik, talán feltámadt a halott? A kéz megráz. Felé fordítom a fejemet.

A fénynek másodpercnyi felvillanásában belebámulok Katczinsky arcába. Szája kitéve. Ordít. Nem hallok semmit. Megráz. Közelebb jön. Egy pillanatnyi csöndesülés közben elér hozzám a hangja:

- Gáz. gááz. gááááz. továbbadni!

Elórántom gázmaszkomat. Tőlem valamelyes távolságra fekszik valaki. Semmi egyéb nem gondolok, csak erre: annak az embernek ott tudnia kell. - Gááz. gááááz!

Kiáltok. Közelebb kúszom. Hozzácsapok a tokkal. Nem vesz észre semmit. Még egyszer - még egyszer. Csak megbújik. Regruta. Kétségbeesve nézek Katra; ő már feltette a maszkot. Kirántom én is a magamét, a sisak félreröpül. A maszk rásimul az arcomra. Elérem azt az embert. Legközelebb van hozzám a tokja. Megragadom a maszkot. Ráhúzó a fejére. Odakap. Én elengedem, s hirtelen, egy lódulással a tölcsérben fekszem.

A gázgránátok tompa puffanása összekeveredik a robbanólövedékek pattogásával. Valami harang zúg a robbanások között. Gongok, érckereplők hirdetik minden-

felé: gáz, gáz, gáááz...

A hátam mögött valami huppanás, egyszer, kétszer.

Letörlöm a maszkom szemüvegéről a rákődösülő leheletet. Látom már: Kat, Kropp és még valaki. Négyen heverünk nehéz, figyelő feszültségben, s oly gyöngén lélegzünk, ahogy csak lehet.

A gázálarcban töltött első pillanatok döntenek életről és halálról: elég sűrű-e? Ismerem azokat a szörnyű képeket a kórházból: a gázbetegeket, akik napokig tartó fulladozás közben, darabokban hányják ki elégett tüdejüket.

Óvatosan lélegzem, szájamat a patronra nyomva.

A mérges levegő most siklik el a talaj fölött, és száll le minden mélyedésbe. Mint valami puha, széles medúza ülededik meg a tölcsérünkben, s beveszi magát mindenüvé. Megbököm Katot. Jobb kimászni és fönt heverni, mint itt, ahol a gáz a legjobban meggyülemlik. De nincs időnk; a tűzeső újra megkezdődik. Mintha már nem is lövedékek bömbölnének, mintha maga a föld tombolna.

Nagy reccsenéssel valami fekete dolog zúdul közénk. Közvetlenül mellettünk csap le egy magasra feldobott koporsó.

Látom, hogy Kat megmozdul, és átmászom hozzá.

A koporsó a tölcsérünkben tartózkodó negyediknek kinyújtott karjára-zuhan. Az ember másik kezével megpróbálja letépni a gázmaszkot. Kropp még idejében odakap, kezét keményen hátrahajlítja, és erősen lefogja.

Kat meg én nekilátunk, hogy a sebesült kart kiszabadítsuk. A koporsó födele meglazult és megrepedt.

Könnyen leszakíthatjuk. A halottat kidobjuk, lehengeredik, aztán azon igyekszünk, hogy az alsó részt meglazítsuk.

Szerencsére az ember elájul, és Albert segíthet nekünk. Most már nem kell olyan óvatosnak lennünk, és teljes erőnkön dolgozunk, míg végre a koporsó mély sóhajtással enged az alájafeszített ásó nyomásának.

Világosabb lett. Kat fogja a koporsófödél egyik darabját, alája teszi az egyik szétzúzott karnak, s mi összes sebkötöző csomagjainkat köréje kötjük. Többet e pillanatban nem tehetünk.

A fejem zúg a gázmaszk alatt, majd szétreped. A tüdő túl van erőltetve, mindig ugyanazt a forró, elhasznált levegőt kapja, halántékomon kiduzzadnak az erek. Azt hiszem, megfulladok.

Szürke fény szivárog be hozzánk. Szél söpör a temető fölött. Felkúszom a tölcsér szélére. A piszkos pirkadatban egy kitépett lábszár hever előttem. Cipője tökéletesen ép, ezt mind világosan látom első pillantásra. De most néhány méternyivel távolabb fölemelkedik valaki.

Megtisztogatom a maszkom üvegét. Az izgalomtól tüstént elködösödik újra, odabámulok - az az ember már nem hord gázmaszkot.

Másodpercig várok még. Nem roskad össze, kutatva néz körül, és tesz néhány lépést - a szél szétszórta a gázt.

A levegő tiszta. Ekkor hörögve én is lerántom a maszkot, és elnyúlok a földön. A levegő úgy árad belém, mint a hideg víz. Szemem meg akar törni. A hullám elborít, és sötéten kioltja öntudatomat.

A becsapódások megszűntek. A tölcsér felé fordulok, és intek a többieknek.

Átkaroljuk a sebesültet. Egyikünk

megfogja sínbe kötözött karját. Így botorkálunk el sietve.

A temető romhalmaz. Koporsók, hullák hevernek szétszórva. Ezeket még egyszer megölték; de mindegyik, akit széttéptek, megmentett közülünk valakit.

A sövény elpusztult, a tábori vasút sínei odaát fel vannak szakítva. Felgömbülve merednek a levegőbe.

Előttük hever valaki. Megállunk, csak Kropp megy tovább a sebesülttel.

A földön heverő ember regruta. Csípője csupa vér;

annyira elgyöngült, hogy a tábori kulacsomhoz kapok, amelyben teás rum van.

Kat lefogja a kezemet, s a sebesült fölé hajol.

- Hol kaptad be, bajtárs?

A regruta a szemét mozgatja; sokkal gyöngébb, semhogy felelni tudna.

Óvatosan felhasítjuk a nadrágját, nyög.

-Nyugodtan, nyugodtan, jobban leszel majd.

Ha haslövése van, nem szabad innia. Nem hányt. Ez jó jel. Lemeztelenítjük a csípőjét. Az egész egy húspép

csontszilánkokkal. Ízületét érte a lövés. Ez a gyerek sohasem jár többé.

Megnedvesített ujjammal megtörölöm a halántékát, s

adok neki egy kortyot. A szeme megélnékül. Csak most látjuk, hogy a jobb karja

is vérzik. - Kat a lehető legszélesebbre hasogat szét két sebkötőcsomagot, hogy

befödje a sebet. Én valami szövetet keresek, hogy lazán bebugyoláljam. Nincs

már semmink. Ezért továbbhasítom a sebesült nadrágját, hogy alsónadrágjának

egy darabját használjam köteléknek.

De nincs neki.

Jobban megnézem: ez az előbbi lenhajú gyerek.

Kat eközben újabb sebkötőcsomagokat hozott egy halott zsebéből, s ezeket

óvatosan rátesszük a sebre. Azt mondom a gyerekeknek, aki folyvást ránk néz:

- Most hozunk egy hordágyat.

Erre kinyitja a száját, és azt suttogja:

- Itt maradni.

- Hiszen mindjárt visszajövünk - mondja Kat. - Hordágyat hozunk neked.

Nem lehet meglátni rajta, hogy megértette-e. Utánunk nyöszörög, mint egy gyerek.

-Ne menjetek el...

Kat körülnéz, és azt suttogja:

- Nem kellene egyszerűen revolvert fogni, hogy vége legyen?

A gyerek alig fogja túlélni a szállítást, s legföljebb néhány napig húzhatja még.

De amit eddig szenvedett, semmi ahhoz képest, amit haláláig szenvedni fog. Most

még kábult, és nem érez semmit. Egy óra múlva elviselhetetlen fájdalmak visító gomolyaga lesz belőle. Azok a napok, amiket még megérhet, egyetlen őrjöngő kínszenvedést jelentenek számára. És kinek használ, akár megéri ezeket a napokat, akár nem?

Bólintok.

- Igen, Kat, revolvert kellene fogni.

- Add ide - mondja, és megáll. Látom rajta az elszántságot. Körülnézünk, de már nem vagyunk egyedül. Előttünk kis csoport gyülekezik össze. Fejek merülnek fel a tölcsérekéből és árkokból.

Hordágyat hozunk.

Kat a fejét rázza.

- Ilyen fiatal kölykök - és megismétli -, ilyen ártatlan, fiatal kölykök...

A veszteségeink csekélyebbek, mint gondolhattuk volna: öt halott és nyolc sebesült. Csak egy rövid tüzéségi támadás volt az egész. Két halottunk az egyik feltépett sírban hever; ezeket csak el kell földelnünk.

Visszamegyünk. Némán baktatunk libasorban egymás után. A sebesülteket a szanitécállomásra viszik. A reggel komor. A betegápolók számokkal és cédulákkal szaladgálnak. A sebesültek nyöszörögnek. Esni kezd. Egy óra múlva elérjük a teherautókat, és felmászunk rájuk. Most már több a hely, mint idejövét. Erősebben esik. Sátorlapokat teregetünk ki, és fejünkre borítjuk. A víz dobol rajtunk. Kétoldalt lecsurog az eső. A kocsik belecsobbannak a göbbenőkbe; s mi félálomban ringatózunk jobbra-balra.

A kocsi elején két ember hosszú villás botot tart a kezében. Ezek ügyelnek a telefondrótokra, amelyek keresztül-kasul lógnak az út fölött, olyan mélyen, hogy elkapathatnák a fejünket. A két ember idejében megfogja villás botjával, s átemeli fölöttünk. Halljuk a kiáltásukat:

"Vigyázat, drót!" - Félálomban lehajolunk, és újra felegyenesedünk.

Egyhangúan ringatóznak a kocsik, egyhangúak a kiáltások, egyhangúan csurog az eső. Csurog a fejünkre.

Meg a halottakéra ott elől. A kis regruta testére, akinek a sebe túlságosan nagy a csípőjéhez képest. Csurog Temmerich sírjára. Csurog a szívünkre.

Egy becsapódás dörren valahol. Fölriadunk; a szemünk feszülten figyel, kezünk újra kész, hogy testünket a kocsi oldalán keresztül az út sáncába lódítsa.

De több nem következik. Csak az egyhangú kiáltások:

"Vigyázat, drót!" - Lehajolunk, és újra félálomba merülünk.

* * *

Nehéz dolog egyesével ölni a tetűt, ha százsámra nyüzsög az emberen. Egy kicsit kemény állat, elunjuk folyvást körömmel roppantgatni. Tjaden egy suvikszos skatulya födelét dróttal ráerősítette egy égő gyertyacsonkra. Ebbe a kis serpenyőbe egyszerűen beledobálja az ember a tetűit - egyet roppan, és el van intézve.

Körben ülünk, ingünket az ölünkben tartjuk, felsőtestünk meztelen a meleg levegőben, a kezünk szorgalmasan dolgozik. Haiénak különösen finom fajta tetvei vannak: vörös kereszt van a fejükön. Ezért azt állítja, hogy a thourhoudi kórházból hozta őket, s egyenesen a főtörzsorvostól kapta. A zsírt, amely lassacskán felgyülemlik a pléhfödélben, bakancskenésre akarja felhasználni, s félóra hosszat bömbölve kacag ezen az elmésségén.

De ma nincs valami nagy sikere; túlságosan foglalkoztat bennünket valami más. A szóbeszédből valóság lett. Himmelstoss itt van.

Tegnap jelent meg, már hallottuk is jól ismert hangját. Állítólag odahaza nagyon is kegyetlenül mártogatott meg a tört földben néhány ifjú regrutát. Nem tudta, hogy köztük van a kormányelnök fia is. Ez aztán kitörte a nyakát.

Itt majd csodálkozni fog. Tjaden órák óta magyarázza a különböző eshetőségeket, hogyan fog megfelelni neki.

Haie elgondolkozva nézegeti hatalmas mancsait, s felém vág a szemével. Az a bizonyos verés fénypontja volt az életének; bevallotta, hogy néha még most is álmodik róla.

Kropp és Müller szórakoznak. Kropp egymaga zsákmányolt egy teli csajka lencsét, valószínűleg az utászok konyháján. Müller mohón sandít rá, de uralkodik magán, s azt kérdezi:

- Albert, mit csinálnál, ha most egyszerre kitörne a béke?
- Béke, az nincs! - jelenti ki kurtán Albert.
- No de ha mégis - erősködik Müller -, mit csinálnál?
- Lelépnék! - morogja Kropp.
- No, az világos. És aztán?
- Leszopnám magam - mondja Albert.
- Ne hülyéskedj, komolyan gondolom.
- Én is - feleli Albert -, mi az ördögöt csinálnék mást?

Katot érdekli a kérdés. Elkéri Kropptól a maga sarcát a lencséből, megkapja, aztán hosszan gondolkodik, és így szól:

- Hát hiszen persze hogy leszopná magát az ember, de aztán fölkapna a legelső vonatra - és aló, az anyjukhoz. Albert? ember, ha béke volna...

Viaszosvászon tárcájából kikotor egy fényképet, és büszkén mutogatja:

- Az öregem! - Aztán elrakja és káromkodik: - Átkozott tetű háborúja!
- Te könnyen beszélsz - mondom én. - Van gyereked és feleséged.
- Bizony - bólint rá -, gondoskodnom kell róla, hogy legyen mit enniök.

Nevetünk.

-Abban nem lesz hiány, Kat, legfeljebb rekvirálsz nekik.

Müller éhes, és még mindig nincs nyugta. Felriasztja Haie Westhust a verekedés szép álmából.

- Hát te mit csinálnál, Haie, ha most kitörne a béke?
- Legjobb volna, ha elfenekelne téged, amiért egyáltalán ilyesmiről kezdesz beszélni! - mondom én-, hogy kerül most ez ide?
- Hogy kerül a tehénlepény a háztetőre? - feleli lakonikusan Müller, és ismét Haie Westhushoz fordul.

Egyszeri meggondolásra túlságosan nehéz kérdés ez Haiénak. Csóválja szeplős fejét.

- Azt gondolod, hogyha nem volna már háború?
- Azt. Ördögöd van, hogy megértetted.
- Akkor megint jöhetnének a nők, mi? - Haie nyalogatja a szája szélét.
- Azok is, persze.
- No, a rosseb egye meg - mondja Haie, és fölenged az arca -, akkor felcsípnék egy jó darab vászoncelédet, amolyan igazi dragonyosfajtát, tudod, akin van valami fognivaló, aztán egyebet se tennék veled, csak zsupsz az ágyba! Képzeld csak el, igazi tollas ágyba, rugós matracca; egy hétig se húznám fel a nadrágomat.

Mindenki hallgat. Ez a kép túlságosan is gyönyörűsége. A bőrünk végigborzong. Végre megembereli magát Müller, s azt kérdi:

- És aztán?

Szünet. Aztán, kissé zavartan, kijelenti Haie:

- Ha altiszt volnék, eleinte még a poroszoknál maradnék és bezupálnék.
- No, te ugyan alaposan meghibbantál - mondom én.

Kedélyesen megkérdezi tőlem:

- Fejtettél te már tözeget? Próbáld meg egyszer. -
- Azzal kihúzza kanalát a bakancsa szárából, és belenyúl Albert csajkájába.
- Az se lehet rosszabb, mint a sáncmunka a Champagne-ban - felelem én.
- Csakhogy tovább tart - feleli Haie, miközben rágja az ételt, és elvigyorodik. -
- Aztán meg lógni sem lehet.
- No de otthon mégiscsak jobb, Haie.
- Jobb is, rosszabb is - mondja, és tátott szájjal elmélyed a gondolatában.

Vonásairól le lehet olvasni, hogy mit gondol. Nyómorúságos falu s láp között, nehéz munka a puszta forróságban, kora reggeltől estig, alacsony bér, piszkos munkaruha.

- Katonáéknál békében semmi gondja az embernek - szólal meg újra-, a menázi minden napra kijár, ha nem kapod meg, lármázhatsz, megvan az ágyad, minden héten tisztát váltasz, mint egy gavallér, végzed az altiszti szolgálatot, megvan a szép fölszerelésed - este szabad ember vagy, s elmegy a kocsmába.

Haie rendkívül büszke az ötletére. Valósággal belészeret.

- Ha pedig a tizenkét esztendődet leszolgáltad, megkapod az obsitodat, és elmész mezőőrnek. Sétálhatsz egész álló nap.

Beleizzad a jövőendő kirajzolásába.

- Képzeld csak el, hogyan traktálnak mindenütt. Itt pálinkával kínálnak, ott egy fél liter borral. A mezőőrrel mindenki jóba akar lenni.

- De hiszen belőled sohasem lesz altiszt, Haie – veti közbe Kat.

Haie meghökkenve néz rá és elhallgat. Agyában bizonyosan megjelennek most a tiszta őszi esték, a pusztai vasárnapok, a falusi harangok, a szolgálókkal eltöltött délutánok és éjszakák, a szalonnával tűzdelt pohánka kalácsok, a kocsmában gondtalanul elfecsérelt órák...

Ennyi képzelődéssel nem tud olyan hamar elkészülni; ezért csak ennyit morog bosszankodva:

- De sok butaságot kérdeztek összevissza. Felhúzza az ingét, s begombolja a kabátját.

- Hát te mit csinálnál, Tjaden? - kiáltja Kropp.

Tjaden csak egyre tud gondolni.

- Vigyáznék, hogy Himmelstoss meg ne szökjék előlem.

Legszívesebben kalitkába zárná, és minden reggel rávetné magát egy doronggal.

Ábrándozva mondja Kroppnak:

- A te helyedben azon igyekeznék, hogy hadnaggyá legyek. Akkor úgy kibabrálhatsz vele, hogy a frász is kitöri.

- Hát te, Detering? - kíváncsiskodik tovább Müller.

Született tanító bácsi ezzel az örökös kérdezősködésével.

Deteringnél nehezen áll a szó. De erre a kérdésre mégis válaszol. A levegőbe néz, és csak ennyit mond:

- Aratásra éppen hazaérnék.

Azzal föláll és elmegy..

Gondjai vannak. Feleségének kell gazdálkodni a tanyán. Tetejébe még két lovát is elvitték. Mindennap olvassa az érkező újságokat, hogy vajon az ő oldenburgi vidékén is szárazság van-e. Ha eső nem lesz, nem boldogulnak a szénával.

E pillanatban megjelenik Himmelstoss. Egyenesen a mi csoportunk felé tart.

Tjaden arcán foltok ütnek ki.

Egész hosszában a fűbe veti magát, és izgalmában behunyja a szemét.

Himmelstoss kissé határozatlan, a járása meglassúdik.

Aztán mégiscsak odalép hozzánk. Senki sem tesz úgy, mintha föl akarna állni.

Kropp érdeklődve néz felé.

Most előttünk áll és vár. Minthogy senki sem szól egy szót sem, Himmelstoss megereszt egy kérdő "na?" szócskát.

Eltelik néhány másodperc; Himmelstoss láthatóan nem tudja, hogyan viselkedjék.

Legszívesebben sürgősen kibabrálna mindnyájunkkal. Azt azonban, úgy látszik, megtanulta már, hogy a front nem kaszányaudvar.

Ismét megpróbálkozik, s most már nem mindnyájunkhoz fordul, hanem csak egy emberhez, reméli, hogy így

könnyebben kap választ. Kropp van legközelebb hozzá.

Ezért őt tiszteli meg.

- Na, maga is itt van?

De Albert nem barátkozik vele. Kurtán ennyit válaszol:

- Azt hiszem, egy kicsit régebben, mint maga.

A vörös bajusz megrepeg.

- Úgy látszik, már nem ismertek, mi?

Tjaden most felveti a szemét.

- Dehogynem.

Himmelstoss feléje fordul:

- De hisz ez Tjaden, ugye?

Tjaden fölemeli a fejét.

- És te, tudod, hogy mi vagy te?

Himmelstoss elképed.

- Mióta tegeződünk mi? Nem őriztük együtt a disznókat. Sehogyszem tud kivackolódni ebből a helyzetből. Ezt a nyílt ellenségeskedést nem várta. De egyelőre vigyáz magára; bizonyosan hallott valamit arról az ostobaságról, hogy itt a fronton hátulról lelövik az embert.

Tjaden dühében még elméssé is válik, amikor a disznóőrzést hallja emlegetni.

- Nem, azt te egyedül őrizted.

Most már Himmelstossnak is felforr a vére. De Tjaden sietve megelőzi. Muszáj, hogy kiadja, ami benne rekedt.

- Akarod tudni, hogy mi vagy? Disznó vagy, kutya vagy, az bizony! Ezt már rég meg akartam mondani neked.

Sok hónap elégtétele csillog kis disznószemében, amikor ezeket a szavakat elharsogja.

Most már Himmelstoss is nekivadul:

- Mit akarsz, te piszok fészek, te rongyos tőzegvágó?

Álljon fel, csapja össze a bokáját, ha följebbvalója beszél magával!

Tjaden fenségesen legyint.

- Mehet, Himmelstoss. Aló mars.

Himmelstoss maga a megvadult szolgálati szabályzat. A császár nem lehetne mélyebben megsértve, mint ő.

Üvöltve mondja:

- Tjaden, szolgálatban parancsolom magának: álljon föl!

- Hát még mit? - kérdi Tjaden.

- Teljesíti a parancsodat vagy nem?

Tjaden nyugodtan és véglegesen válaszol – tudtán kívül a legismertebb klasszikus idézettel. Ugyanakkor a hátsó felét mutatja neki.

Himmelstoss elrohan:

- Haditörvényszék elé állítom!

Látjuk, amint eltűnik az iroda irányában.

Haie és Tjaden hatalmas tőzegvágó-bömbölésben törnek ki. Haie úgy nevet, hogy az állkapcsa kificamodik, és egyszerre tehetetlenül áll ott, kitátott szájjal.

Albert kénytelen egy ökölcsapással helyreigazítani az állkapcsát.

Kat aggodalmaskodik.

- Ha följelent, baj lesz.

- Azt hiszed, hogy megteszi? - kérdi Tjaden.

- Bizonyosan - mondom én.

- A legkevesebb, amit kaphatsz, ötnapi vastagbörtön - jelenti ki Kat.

Ez nem izgatja Tjadent.

- Ötnapi börtön: ötnapi nyugalom.

- És ha várfogságba kerülsz? - akadékoskodik az alapos Müller.

- Akkor annyi időre végeztem a háborúval.

Tjaden a szerencse fia. Gondot nem ismer. Elvonul Haiével és Leerrel, hogy az első felindulásban ne találjanak reá.

Müller még mindig nem végzett. Megint Kroppot szedi elő.

- Mit csinálnál, Albert, ha most csakugyan hazakerülnél?

Kropp jóllakott már, és ezért engedékenyebb.

- Hányan is volnánk most tulajdonképpen az osztályban?

Számolgatjuk: húsból heten elestek, négyen megsebesültek, egy az örültekházába került. Legföljebb tizenketten volnánk.

- Ebből három hadnagy - mondja Müller.

- Azt hiszed, eltűrnék ezek, hogy Kantorek rájuk ordítson?

- Nem hiszem; magunk sem tűrnők el.

- Mi a véleményed tulajdonképpen a Wilhelm Tell hármass cselekményéről? - jut eszébe egyszerre Kroppnak, és gurul nevében.

- Mik voltak a göttingai Hainbund céljai? - kérdezi most Müller igen szigorú hangon.

- Hány gyermeke volt Merész Károlynak? - felelem én nyugodtan.

- Magából semmi sem lesz az életben, Baumer - vakogja Müller.

- Mikor volt a zámai csata? - kíváncsiskodik Kropp.

- Magában nincs erkölcsi komolyság, Kropp, üljön le, elégtelen - intem le én.

- Minő feladatokat tartott Lükurgosz legfontosabbnak az államban? - sziszegi Müller, s úgy tesz, mintha szemüvegét igazgatná.

- Hogy helyesebb: mi, németek, csak az Istentől félünk, mástól senkitől, vagy pedig, csak az Istent féljük? - teszem fel a fogas kérdést.

- Hány lakója van Melbourne-nek? - csicsergi vissza Müller.

- Hogy akarja ön az életben megállni a helyét, ha még azt sem tudja? - kérdezem felháborodva Albertet.

- Mi az a kohézió? - tromfol le bennünket Albert.

Az egész vacakból nem sokat tudunk már. Nem is vettük semmi hasznát.

Arra senki sem tanított meg az iskolában, hogyan kell esőben, viharban cigarettára gyújtani, hogyan lehet nedves fából tüzet csiholni - arra sem, hogy a szuronyt legokosabb a hasba döfni, mert ott nem akad meg, mint a bordák között.

- Mit ér ez mind? - mondja elgondolkozva Müller.

- Mégiscsak vissza kell ülnünk az iskolapadba.

Én lehetetlenségnek tartom ezt.

- Talán hadiéretnétség teszünk majd.

- Arra is elő kell készülni. És ha leteszed is, mi lesz aztán? Egyetemi hallgatónak lenni sem sokkal különb dolog. Ha pénzed nincs, muszáj magolni.

- Mégiscsak jobb valamivel. De azért buta fecsegés, amit ott belénk tömnek. Kropp kifejezi a hangulatunkat.

- Hogy lehet ezt mind komolyan venni, ha már idekünn van az ember?

- De mégiscsak kell valami hivatást választani - vitatkozik Müller, mintha ő maga volna Kantorek.

Albert késével tisztogatja a körmeit. Elcsodálkozunk ezen a gigerliskedésen. De csak szórakozottságból teszi.

Félretolja a kést és kijelenti:

- Hiszen ez az éppen. Kat meg Detering meg Haie ismét visszatérnek a foglalkozásukhoz, mert már volt nekik azelőtt is. Himmelstoss nemkülönben. De nekünk nem volt. Hogy is szokhatnánk valami foglalkozáshoz ez után? - s egy mozdulattal a front felé int.

- Tőkepénzesnek kéne lenni, s aztán egyedül lakni egy erdőben - mondom én, de tüstént elszégyellem magam nagyzási mániám miatt.

- Mi lesz akkor, ha mi hazakerülünk? - mondja Müller, és maga is megdöbben. Kropp vállat von.

-Nem tudom. Csak legyünk ott egyszer, aztán majd kisül.

Voltaképpen mind tanácstalanok vagyunk.

- Mit is lehetne csinálni? - kérdelem én.

- Nekem semmihez sincs kedvem - feleli fáradtan Kropp. - Egy szép napon úgyis meghal az ember, mit ér ez az egész? Nem hiszem, hogy egyáltalán hazakerülünk.

- Ha ezen gondolkodom, Albert - mondom kis idő múlva, és hanyatt fekszem -, hát én, ha azt a szót hallanám, hogy béke, és csakugyan igaz lenne, valami elképzelhetetlen dolgot tennék, annyira a fejembe száll most is ez a szó. Valami olyat tennék, tudod, ami megérné azt, hogy az ember benne volt ebben a slamasztikában. Csakhogy nem tudok elképzelni semmit. Amit lehetségesnek látok, a hivatást, a tanulást, a fizetést és így tovább - attól mind hányni szeretnék, hisz ez már mind régi dolog és undorító. Nem találok semmit... nem találok semmit, Albert.

Egyszerre reménytelennek, kétségbeejtőnek látok mindent.

Kropp szintén ezen gondolkodik.

- Egyáltalán nehéz dolgunk lesz mindnyájunknak. Vajon az otthonlevők nem aggódnak-e néha emiatt? Két esztendeig csupa lövöldözés meg kézigránát; ezt nem lehet később úgy levetni, mint egy harisnyát...

Megegyezünk abban, hogy mind egyformán állunk; nemcsak mi itt, de mindenki, mindenütt, aki hasonló helyzetben van, egyik többé, másik kevésbé. Közös sorsa ez a mi nemzedékünknek.

Albert ki is mondja:

- A háború alkalmatlanná tett bennünket mindenre.

Igaza van. Mi már nem vagyunk ifjúság. Nem akarjuk többé megostromolni a világot. Menekülők vagyunk. Menekülünk önmagunk elől. Az életünk elől.

Tizennyolc esztendősek voltunk, s kezdtük szeretni a világot és az életet; és

lövöldöznünk kellett rá. Az első becsapódó gránát a szívünket találta. El vagyunk zárva a tevékenységtől, a törekvéstől, a haladástól. Nem hiszünk többé benne; csak a háborúban hiszünk.

Az iroda megelevenedik. Úgy látszik, Himmelstoss alarmírozta.

A többiek élén a kövér őrmester lohol. Mulatságos, hogy majdnem minden zupás őrmester kövér.

Nyomában a bosszút lihegő Himmelstoss. Cipője csillog a napfényben.

Fölállunk. Az őrmester ránk támad:

- Hol van Tjaden?

Természetesen nem tudja senki. Himmelstoss gonosz pillantást vet ránk.

- Dehogynem tudjátok. Csak nem akarjátok megmondani. Elő a farbával.

Az őrmester kutatva néz körül; Tjaden nincs sehol.

Másképpen próbálkozik.

- Tjaden tíz perc múlva jelentkezzék az irodában. Azzal elvonul, nyomában Himmelstoss.

- Az az érzésem, hogy a legközelebbi sáncmunkánál egy dróttekeres fog Himmelstoss lábára esni –vélekedik Kropp.

- Sok heccet csinálunk még vele - kacag Müller.

Ez most minden becsvágyunk: hogy egy levélhordóval kibabráljunk.

Bemegyek a barakkba, és hírt viszek Tjadennek, hogy eltűnhessen.

Aztán megváltoztatjuk helyünket, és ismét letelepedünk kártyázni. Mert ehhez értünk: kártyázáshoz, káromkodáshoz, hadviseléshez. Nem éppen sok húszesztendős korunkhoz képest - és nagyon is sok.

Félóra múlva Himmelstoss ismét köztünk van. Ügyet sem vet rá senki. Tjaden felől kérdezősködik. Vállat vonunk.

- Nektek kéne megkeresni - csöknyösködik.

- Micsoda nektek? - érdeklődik Kropp.

- No hát nektek, akik itt vagytok.

- Kérem, ne tessék minket tegezni - mondja Kropp, mint egy ezredes.

Himmelstoss az égből pottyán le.

- Hát ki tegezi magukat?

- Maga!

- Én?

- Igenis.

Nem hagyja nyugton a dolog. Gyanakodva sandít Kroppra, mert sejtelve sincs róla, hogy mit akar. De azért ezen a ponton nem bízik eléggé magában, és engedékenyebb lett.

- Nem találták meg?

Kropp a föbe fekszik, és azt mondja:

- Volt maga már idekünn?

- Ahhoz magának semmi köze - jelenti ki Himmelstoss.

- Választ kérek.

- Rendben van - feleli Kropp és föláll. - Nézzen csak oda, ahol azok a kis felhőcskék vannak. Azok a becsapódások. Ott voltunk mi tegnap. Öt halott, nyolc sebesült. De ez még csak tréfa volt. Ha majd legközelebb maga is kimegy, a legénység, mielőtt meghal, odaáll majd maga elé, összecsapja a bokáját, és alázattal jelenti:

"Tessék megengedni, hogy kidőljek! Tessék megengedni, hogy megdögöljek!"
Éppen ilyen emberekre várunk idekünn, mint maga. Újra leül. Himmelstoss pedig eltűnik, mint egy üstökös.

- Háromnapi fogság - vélekedik Kat.

- Legközelebb én pakolok ki - mondom Albertnek.

De egyelőre vége. Ellenben este, névsorolvasáskor, kihallgatást tartanak. Az irodában ül a hadnagyunk, Bertinck, s egymás után hívat be bennünket.

Nekem is meg kell jelennem mint tanúnak, s megmagyarázom, hogy miért tagadta meg Tjaden az engedelmességet. Az ágybavizelők históriájának hatása van.

Himmelstosst odahívják, s én megismétlem vallomásomat.

- Igaz ez? - kérdi Bertinck Himmelstosst.

Az hímez-hámoz, de végül is be kell ismernie, amikor Kropp hasonlóképp vall.

- Hát miért nem jelentette ezt akkor senki? – kérdezi Bertinck.

Mi hallgatunk; hiszen maga is tudhatja, hogy mi értelme van a katonaságnál, ha ilyen csekélységek miatt panaszt tesz az ember. Van-e egyáltalán panasz a katonaságnál? Ezt be is látja, s először leszidja Himmelstosst, még egyszer energikusan megmagyarázván neki, hogy a front nem kaszárnyaudvar. Aztán erősebb hangon Tjaden veszi elő: kap egy terjedelmes erkölcsi prédikációt és háromnapi "középbörtönt". Kroppot egy szemhunyorítással egy napi börtönre ítéli.

- nem megy másként - szól hozzá sajnálkozva. Értelmes fickó.

A középbörtön kellemes. A börtönhelyiség azelőtt tyúkól volt; itt látogatókat is fogadhatnak, mi már értjük a módját, hogy hozzájuk férközzünk. A

"vastagbörtön" pincehelyiség lett volna. Régebben fához is kötözték bennünket, de ez most tilos. Némelykor úgy bánnak már velünk, mint emberekkel szokás.

Egy órával azután, hogy Tjaden és Kropp a drótrácsok mögött kuksolnak, útnak indulunk, hogy meglátogassuk őket. Tjaden kukorékolva üdvözl. Aztán éjszakáig skatot játszunk. Persze Tjaden nyer, azzal a buta szerencséjével.

Indulóban Kat azt Kérde tőlem:

- Mi a véleményed a libasültről?

- Nem rossz - vélekedem.

Felmászunk egy muníciós autóra. Az út két cigarettába kerül. Kat pontosan megjegyezte a helyet. Az istállót egy ezredtörzs foglalta le. Elhatározom, hogy én hozom el a libát, s utasításokat kérek. Az istálló a fal mögött van, s ajtaja csak egy faszeggel van bezárva. Kat odatartja a kezét, rálépek s felmászom a falra. Kat eközben őrt áll. A túlsó oldalon néhány pillanatig állva maradok, hogy szemem megszokja a sötétséget. Aztán ráismerek az istállóra. Nesztelenül odalopózom, kitapogatom a faszegget, kihúzom és kinyitom az ajtót.

Két fehér foltot különböztetek meg. Két liba, ez súlyos eset: ha egyiket megfogja az ember, a másik gágogni kezd. Szóval meg kell fogni mind a kettőt; ha elég gyorsan mozgok, sikerül.

Egy ugrással rájuk vetem magam. Az egyiket tüstént megkaparintom, egy pillanat múlva a másikat. Mint az örült vagdosom a fejüket a falhoz, hogy elkábítsam őket.

De úgy látszik, nincs bennem elég erő. A bestiák krákognak, csapkodnak lábukkal, szárnyukkal. Nekikeseredve harcolok, de az áldóját, micsoda ereje van egy ilyen libának! Úgy rángatnak, hogy csak támolygok ideoda. A sötétben utálatosak ezek a fehér rongyok, a karjaimnak szárnya nőtt, szinte attól félek, hogy az égbe emelkedem, mintha egy pár léggömböt tartanék a markomban. Kezdődik már a lárma is: az egyik levegőhöz jutott, s úgy zörög, mint egy ébresztőóra. Még körül sem nézhetek, kívülről befelé topog valami, fölhasznál, a földön fekszem, és dühös morgást hallok. Egy kutya. Félrenézek, s máris a nyakamhoz kap. Tüstént mozdulatlaná merevedem, s mindenk előtt behúzom államot a galléromba.

Egy dog. Örökké valóságnak tetszik, amíg végre visszahúzza a fejét, s leül mellém. De ha mozdulni próbálok, morog. Fontolgom a helyzetet. Az egyetlen, amit tehetek, hogy kezembe kerítem kis revolveremet. Innen mindenesetre el kell tűnnöm, mielőtt emberek jönnek.

Centiméterenként tolom a kezemet a revolver felé.

Úgy érzem, mintha órák telnének el. Egy-egy kis mozdulatra mindig veszedelmes morgás következik; egy darabig mozdulatlanul fekszem, aztán új kísérletet teszek. Amikor kezemben a revolver, a kezem reszketni kezd. Megtámasztom a földön, s tisztázom magamban a dolgot: a revolvert fölkapni, löni, mielőtt a kutya hozzám kaphatna, aztán meglógni.

Lassan lélegzem, s közben nyugodtabb leszek. Aztán visszafojtom a lélegzetemet, magasra rántom a revolvert, eldördül, a dog üvöltve ugrik félre, én eljutok az istálló ajtajáig, s keresztülbotlom az egyik menekülő libán.

Örült gyorsasággal megragadom, egy lendítéssel átvetem a falon, s magam is felmászom. Még nem jutottam át rajta, amikor a kutya már magához tért, és utánam ugrik. Gyorsan ledobom magam. Tíz lépésre előttem áll Kat, hóna alatt a liba. Amint megpillant, már iszkolunk is.

Végre szusszanhatunk egyet. A liba kimúlt, Kat egy pillanat alatt elintézte.

Azonnal meg akarjuk sütni, hogy senki se fogjon gyanút: Fazekakat és fát hozok a barakkból, bemászunk egy kis elhagyatott pajtába, amelyet ilyen célokra kutattunk föl. Az egyetlen szelelőablakot sűrűn elfüggönyözzük. Van valami tűzhelyféle is, egy téglán heverő vaslemez. Tűzet gyújtunk.

Kat tisztára kopasztja és elkészíti a libát. A tollat gondosan félrerakjuk. Két kispárnát akarunk belőle csinálni, ezzel a fölírással: "Nyugodjál békén a pergőtűzben!"

A front ágyúdörgése ott zümmög menedékhelyünk körül. A tűz világossága lobog az arcunkon, a falon árnyékok táncolnak. Néha tompa dörrenés hallatszik,

ilyenkor megremeg a pajta. Repülőbombák. Egyszer távoli kiáltásokat hallunk. Nyilván egy barakkot találtak el.

Repülőgépek berregnek; felhangzik a géppuskák kattogása. De innen tőlünk semmi fény nem hatol ki, amit meg lehetne látni.

Így ülünk egymással szemközt, Kat meg én, két kopott kabátos katona, akik libát sütnek éjnek éjszakáján.

Nem beszélünk sokat, de gyöngédebb érzéssel vagyunk egymás iránt, mint amilyenek a szerelmesek érzését képzelem. Mik vagyunk mi? Két ember, az életnek két pici szikrája, odakünn pedig az éjszaka, a halál köre. Ott ülünk a szélén, veszedelemben és mégis védetten, a kezünkön zsír csurog, szívünk közel van egymáshoz, s az idő is olyan, mint a tér: a szelíd tűz lobogásában ide-oda imbolyognak az érzések fényei és árnyai. Mit tud ő rólam? Mit tudok én róla? Azelőtt egyetlen gondolatunk sem lett volna hasonló - most itt ülünk egy liba előtt, érezzük egymás jelenlétét, s oly közel vagyunk egymáshoz, hogy beszélünk sem kell erről.

Sokáig tart, míg egy liba megsül, még ha fiatal és kövér is. Ezért felváltjuk egymást. Egyik öntözi, a másik alszik. Lassanként isteni illat kezd terjengeni. A külső zörejek valami kötelékké változnak, álommá, amelyből azonban nem vész ki teljesen az emlékezés.

Félálomban látom, amint Kat emelgeti a kanalat - szeretem őt, a vállát, szögletes, görnyedt alakját -, s ugyanakkor erdőket, csillagokat látok mögötte, amelyek megnyugtatnak engem - engem, a katonát, aki otromba bakancsában, derékszíjával, kenyérszákjával olyan kicsi a magas ég alatt, jár az úton, amely előtte húzódik, gyorsan felejt, és már csak ritkán szomorkodik, s megy tovább, egyre tovább, a nagy éjszakai ég alatt.

Egy kis katona meg egy jóságos hang - és ha megcirógatnák, talán meg sem értené már, az otromba bakancsú, eltemetett szívű katona, aki masíroz, mert bakancsot visel, és mindent elfelejtett a masírozáson kívül.

Nincsenek-e a láthatárban virágok, nincs-e egy tájék, amely oly csendes, hogy a katona sírni szeretne? Nincsenek-e ott képek, amelyeket nem vesztett el, mert sohasem voltak az övéi, zavaró képek, amelyek mégis örökre elvesztek az ő számára? Nem áll ott az ő hús esztendeje?

Csakugyan nedves az arcom? Hol vagyok? Kat áll előttem, óriási, görnyedt árnyéka úgy borul fölém, mint az otthon. Halkan beszél, mosolyog és visszamegy a tűzhöz.

Aztán azt mondja:

- Kész.

- Igen, Kat.

Megrázkódom. A pajta közepén csillog a barna sült.

Elö vesszük összezsúrolható villánkat és zsebkésünket, s levágunk egy-egy combot. Komiszkenyeret eszünk hozzá, s belemártogatjuk a zsírjába. Lassan eszünk, tökéletesen kiélvezzük a gyönyörűséget.

- Ízlik, Kat?

- Nagyon! Neked is?

- Nagyon, Kat.

Testvérek vagyunk, és kölcsönösen egymás felé tologatjuk a legjobb falatokat. Aztán cigarettára gyújtok, Kat meg szivarra. Még sok maradt a libából.

- Mit szólnál, Kat, ha vinnénk egy darabot Kroppnak és Tjadennek?

- Rendben van - mondja. Levágunk egy darabot, és gondosan újságpapírba burkoljuk. A többit tulajdonképpen a barakkunkba akarjuk vinni; de Kat nevet, s csak ennyit mond: - Tjaden.

Belátom, hogy mindent el kell vinnünk. Így hát fölkerekedünk, s megindulunk a tyúktól felé, hogy felköltjük kettejüket. Előbb még elpakoljuk a tollakat.

Kropp és Tjaden bűbájos látomásnak néznek bennünket. Aztán örölni kezd a foguk. Tjaden két kézzel emeli szájához a liba szárnyát, mint egy szájharmonikát, s úgy rágcsálja. Kiissza a zsírt a fazékból, s nagyot csettint:

- Ezt sohasem felejttem el nektek!

Visszamegyünk a barakkba. Itt van ismét a magas ég, itt vannak a csillagok, itt a kezdődő virradat, s én megyek alatta, én, otromba bakancsú, teli gyomrú katona, kis katona a hajnalban, mellettem pedig görnyedten, szögletesen Kat, a bajtársam. A barakk körvonalai a virradatban úgy közelednek felénk, mint egy fekete, jóságos álom.

* * *

6

Offenzívát emlegetnek. Két nappal előbb megyünk ki a frontra, mint máskor. Az úton elhaladunk egy szétlőtt iskola mellett. Hosszanti oldalán kettős magas fal vadonatúj, világos, fényezetlen koporsókból. Érzik még rajtuk a gyanta, a fenyő, az erdő szaga. Van itt vagy száz.

- Jó előkészület az offenzívára - mondja elcsodálkozva Müller.

- Ez nekünk szól - morogja Detering.

- Ne fecsegj - riad rá Kat.

- Örülj, ha még koporsót kapsz - vigyorog Tjaden -, a te céltábla pofádnak csak egy sátorlapot tartogatnak, majd meglátod!

A többiek is tréfálkoznak; kietlen tréfák ezek, de mi egyebet tehetnénk? Hiszen a koporsók csakugyan nekünk szólnak. Ilyen dolgokban hibátlan a háborús organizáció.

Elöl mindenütt forró a világ. Az első éjszakán tájékozódni próbálunk. Minthogy meglehetősen csönd van, hallhatjuk, amint az ellenséges front mögött szakadatlanul gördülnek a szállítmányok, egészen hajnalig. Kat azt mondja, hogy nem távozó szállítmányok ezek, hanem csapatokat, muníciót, ágyúkat hoznak.

Az angol tüzérséget megerősítették, azt tüstént meghalljuk. A tanyától jobbra legalábbis négyvel több hús és feles üteg van, a nyárfacsonk mögött pedig

aknavetőket építettek be. Azonkívül érkezett egy sereg kis francia ágyú is, karimás cünderekkel.

Nyomott hangulatban vagyunk. Két órával azután, hogy bebújtunk a fedezékbe, saját tüzéségünk lö bennünket a lövészárkokban.

Négy héten belül harmadszor történik ez. Ha még célzási hiba volna, senki sem szólna semmit, de az a baj, hogy a csövek túlságosan ki vannak löve; egészen a mi szakaszunkig szórnak, oly bizonytalanok gyakran a lövések. Ma éjjel két sebesültünk volt emiatt.

A front kalitka, ahol az embernek idegesen kell várnia arra, ami történni fog. A gránátok röppályájának rácsa alatt fekszünk, s a bizonytalanság feszültségében élünk.

Fölöttünk a véletlen lebeg. Ha egy lövedék jön, lebújhatok, ennyi az egész; hogy hova csap be, azt nem tudhatom pontosan, és nem is változtathatok rajta semmit. Ez a véletlen az, ami közönyössé tesz bennünket. Néhány hónappal ezelőtt egy föld alatti fedezékben ültem, és skatot játszottam; egy idő múlva fölálltam, s elmentem, hogy meglátogassam egy másik fedezékben levő ismerőseimet. Mire visszajöttem, az elsőnek nyoma sem volt már, egy súlyos találat széttiporta. Visszamentem a másodikba, s éppen jókor érkeztem, hogy segítsek kiásni. Közben beomlott.

Éppoly véletlenül, mint ahogy eltalálnak, életben is maradhatok. A gránátbiztos fedezékben rapityává téphetnek, s a szabad mezőn sértetlenül állhatok tíz óra hosszat pergőtűzben. Minden katonát csak ezer véletlen tarthat életben. És minden katona hisz és bíz a véletlenben.

Vigyáznunk kell a kenyereinkre. Utóbbi időben igen elszaporodtak a patkányok, mióta az árkok nincsenek túlságos rendben. Detering azt állítja: ez a legbiztosabb előjele annak, hogy baj lesz.

A patkány itt különösen utálatos, mert olyan nagy. Az a fajta ez, amelyet hullapatkánynak neveznek. Undok, gonosz, csupasz képe van, s az embert émelygés foghatja el, ha hosszú, kopasz farkát látja. Nagyon éhesek lehetnek. Majdnem mindnyájunk kenyérébe belerágtak. Kropp sátorlapba burkolta, és a feje alá tette a kenyérét, de nem tud aludni, mert a patkányok végigszaladnak az arcán, hogy a kenyérhez férhessenek. Detering ravasz akart lenni: a mennyezetre vékony drótot erősített, s arra akasztotta kenyeres batyuját. Egyszer éjszaka meggyújtja zseblámpáját, s látja, hogy a drót ide-oda lóbálódzik. A kenyéren egy kövér patkány lovagolt. Aztán véget vetünk a dolognak. A megrágott kenyérdarabokat gondosan kivágjuk; a kenyérét semmi esetre sem dobhatjuk el, mert akkor holnap nincs mit ennünk.

A kivágott szeleteket a helyiség közepén lerakjuk a földre. Ki-ki előveszi az ásóját, és ütésre készen helyezkedik el. Detering, Kropp és Kat készen tartják a zseblámpájukat.

Néhány perc múlva halljuk már az első topogást és rángatást. A nesz erősödik, egyre szaporodnak az apró lábak. A zseblámpák föl villannak, s egyszerre rácsap

mindenki a szétrebbenő fekete csapatra. Az eredmény jó. Lapátszámra hajigáljuk ki a patkánytestek cafatjait az árok szélére, és ismét lesbe állunk.

Ez a fogás még néhányszor sikerül. Aztán észrevettek valamit az állatok, vagy megszimatozták a vért. Nem jönnek többé. De azért másnapra mégis elvitték a földön levő kenyérmaradványokat.

A szomszéd szakaszban a patkányok megtámadtak két nagy macskát meg egy kutyát, agyon harapták őket, s megrágták a testüket. Másnap eidami sajt van. Mindenki majdnem egy negyed sajtot kap. Ez részint jó, mert az eidami sajt ízlik, részint pedig rossz, mert ezek a vastag vörös gömbök idáig mindig nagy slamasztikát jelentettek. Sejtésünk csak erősödik, amikor még pálinkát is osztogatnak.

Mindenesetre megisszuk, de nem valami jókedvvel. Napközben versenyt lövöldözünk a patkányokra, és lógunk ide-oda. A töltény- és kézigránátkészleteket megszaportítják. A szuronyokat magunk vizsgáljuk végig. Akad tudniillik olyan, amelynek tompa oldala fűrésznek van kivagdosva. Ha odaát ilyennel fognak el valakit, menthetetlenül lepuffantják. A szomszéd szakaszban rátaláltak embereinkre, akiknek ezekkel a fűrész-szuronyokkal levágták az orrát, és kiszúrták a szemét. Aztán szájukat, orrukat fűrészporral töltötték meg, és így fojtották meg őket.

Egy-két regrutának van még ilyen szuronya; ezt elveszük, és mást szerzünk nekik. A szurony mindenesetre veszített jelentőségéből. A rohamnál mostanában divatossá kezd válni, hogy csak kézigránáttal és ásóval megy előre az ember. A kiélesített ásó könnyebb és sokoldalúbb fegyver, nemcsak nyakába lehet taszítani az ellenségnek, hanem mindenekelőtt ütni lehet vele, nagyobb lendülete van; különösen ha ferdén trafál az ember váll és nyak közé, könnyen bevághat egészen a mellig. A szurony gyakran megakad ott, ahová bedöfték, ilyenkor előbb erősen rá kell lépni a másiknak a hasára, hogy kiszabadítsa az ember, s ezalatt maga is könnyen kaphat egyet. Ezenkívül némelykor le is törik. Éjszaka gázt jelentenek. Várjuk a támadást, s készenlétben heverünk, gázmaszkban, hogy aztán letépjük, mihelyt az első árnyék felbukkan.

Szürkül a reggel, és nem történik semmi. Egyre csak az idegőrlő dübörgés odaát, vonatok, vonatok, teherkocsik, teherkocsik, ugyan miféle összevonás készül ott? A tüzéségünk állandóan lövi, de nem szűnik meg, nem szűnik meg.

Az arcunk fáradt, és elnézünk egymás mellett.

- Úgy lesz, mint a Somme-nál, azután ott is hét nap, hét éjjel tartott a pergőtűz - mondja sötéten Kat. Nem szellemeskedik többé, amióta itt vagyunk, ez pedig rossz jel, mert Kat régi frontkatona, van szimatja. Csak Tjaden örül a jó porcióknak meg a rumnak; sőt azt hiszi, hogy teljes nyugalomban fogunk visszatérni, nem lesz semmi.

Majdnem úgy is látszik. Egyik nap múlik a másik után. Éjjel a lyukban ülök, őrségen. Fejem fölött fölleszállnak a rakéták meg a világítóernyők. Óvatos vagyok, és feszülten figyelek, a szívem hangosan dobog.

Szemem minduntalan rátéved az óra világító számlapjára; a mutató sehogy sem akar továbbmozdulni. Az álom ránehezedik szempilláimra, mozgatom lábujjaimat a bakancsban, hogy ébren tudjak maradni. Semmi sem történik a felváltásomig, csak egyre az a dübörgés hallatszik odaátról. Lassanként megnyugszunk, s folyvást skatot meg mauslit játszunk. Hátha szerencsénk van.

Az ég egész nap tele rögzített léggömbökkel. Azt mondják, hogy odaát most tankokat is állítanak be, s a támadásban repülők is részt vesznek. Ez azonban kevésbé érdekel bennünket, mint az, amit az új lángszórókról beszélnek.

Éj derekán fölébredünk. A föld dübörög. Súlyos tűz alatt vagyunk. A sarkokba bújunk. Mindenféle kaliberű lövedékeket különböztetünk meg.

Mindenki a holmija után nyúl, s minden pillanatban újra meggyőződik, hogy megvan még. A fedezék remeg, az éjszaka egyetlen bömbölés és villámlás. A másodpercig tartó világosságnál egymásra nézünk, és sápadt arccal, összeszorított ajakkal rázzuk a fejünket.

Mindenki érzi, amint a súlyos lövedékek leszagatják az árok mellvédjét, feldőlnek a lejtőt, és szétvetik a legfelső betontömböket. Megfigyeljük azt a tompább, őrzöngőbb ütést, amely egy dühös ragadozó állat talpának csapásához hasonlít, amikor a mi árknkat találja a lövés. Reggelre néhány regruta már elzöldül és hány.

Ezek még nagyon tapasztalatlanok. Lassanként valami utálatos, szürke fény szüremlik be az állásokba, és fakóbbá teszi a becsapódások felvillanását. Itt a reggel. Most robbanóaknak keverednek össze a tüzérségi tűzzel, ez a legörültebb rázkódás a világon: ahol lecsap, ott tömegsír van.

A váltás kimegy, a megfigyelők betámolyognak, piszokkal teliszórva, reszketve. Egyik hallgatva heveredik a sarokba és eszik, a másik, egy póttartalékos, zokog; a légnymás kétszer röpítette keresztül a mellvéden, s egyéb baja nem történt, csak idegsokkot kapott.

A regruták rámerednek. Az ilyen baj nagyon ragadós, vigyáznunk kell, egyiknek-másiknak máris remeg az ajka. Jó, hogy nappalodik, talán délelőtt lesz a támadás. A tűz nem gyengül. Hátunk mögött is van. Amennyire elláthatunk, mindenütt sár-és vas szökőkutak freccsennek a magasba. Igen széles övezetet szórnak be.

Támadás nem jön, de a becsapódások tovább tartanak. Lassanként megsüketülünk. Alig beszél még valaki. Nem is érthetnők meg egymást.

A mi árknk majdnem eltűnt. Sok helyen már csak félméternyre ér föl, lyukak, tölcserék, földhányások szagatják meg. Közvetlenül a mi állásunk előtt robban szét egy gránát. Tüstént elsötétedik minden. Be vagyunk temetve, és ki kell ásnunk magunkat. Egy óra múlva ismét szabad a bejárat, s valamivel nyugodtabbak vagyunk, mert volt munkánk.

Századparancsnokunk bemászik hozzánk, és jelenti, hogy két fedezék odavan. A regruták megnyugszanak, amint meglátják. Azt mondja, hogy ma este megpróbálnak majd ételt kihozni.

Ez vigasztalóan hangzik. Senki sem gondolt rá, csak Tjaden. Most onnan kívülről ismét közelebb jut hozzánk valami; ha ételt hoznak, nem állhat olyan rosszul

a dolog, gondolják a regruták. Mi nem zavarjuk őket hitükben: tudjuk, hogy az étel éppoly fontos, mint a muníció, s csak ezért kell ideszállítani.

De nem sikerül. Kimegy egy második különítmény is. Az is visszatér. Most már Kat is ott van, s még ő is dolgavégezetlenül jön vissza. Senki sem tud ezen a tűzön áthatolni, még a kutya farka sem elég vékony ahhoz.

Megint egy lyukkal beljebb húzzuk a nadrágszíjat, és minden faláson háromszor annyi ideig nyámmogunk. Így sem elég; átkozottul éhesek vagyunk. Én megőrzk egy kenyérhéjat; a belét kieszem, a héj ott marad a kenyereszsákban; néha-néha rágcsálok rajta.

Az éjszaka elviselhetetlen. Nem tudunk aludni, magunk elé bámulunk és szunyókálunk. Tjaden sajnálja, hogy a megrágott kenyérdarabokat rápazaroltuk a patkányokra. Nyugodtan megőrizhettük volna. Most mindenki megenné. Hiányzik a víz is, de ezt még nem érezzük annyira.

Reggel felé, amikor még sötét van, izgalom támad. A bejáraton át egy raj menekülő patkány ront be, és sietve mászik föl a falakon. A zseblámpák megvilágítják ezt a zűrzavart. Mindenki kiabál, káromkodik s üti a patkányokat. Az arcok eltorzulnak, a karok ütnek, az állatok nyivákolnak, nehezen tudjuk abbahagyni, kevés híja, hogy egymásra nem támadunk. Ez a kitörés kifárasztott. Most újra fekszünk és várunk. Csoda, hogy a mi fedezékünknek még nincs vesztesége. Egyike a még megmaradt néhány mély állásnak.

Bemászik egy altiszt; egy kenyér van nála. Három embernek mégis sikerült éjjel keresztüljutni, és valami elemózsiát hozni. Ezek azt beszélnek, hogy a tűz változatlan erővel borít be mindent, egészen a tüzérségi állásokig. Rejtély, hogy honnan vesznek azok odaát annyi ágyút.

Várni kell, várni! Délben megtörténik, amire már számítottam. Egyik regruta rohamot kap. Már régen megfigyeltem, amint nyugtalanul csikorgatta a fogait, hadonászott összeszorított öklével. Jól ismerjük ezeket a meghajszolt, kimeredő szemeket. Az utolsó órákban csak látszólag csöndesedett el a gyerek. Magába roskadt, mint a korhadt fa.

Most föláll. Feltűnés nélkül végigmászik a helyiségen, vár egy darabig, aztán a kijárat felé surran. Odalépek hozzá és megkérdezem:

- Hova?

- Mindjárt visszajövök - mondja, és el akar menni mellettem.

- Ugyan várj, hiszen gyengül már a tűz.

Figyelni kezd, s a szeme megtisztul egy pillanatra.

Aztán ismét olyan homályosan csillog, mint a veszett kutyáé; hallgat és félretaszít engem.

- Várj egy percig, bajtárs! - kiáltok rá.

Kat figyelni kezd. Abban a pillanatban, amikor a regruta félrelök engem, megragadja, s ketten lefoglaljuk.

Tüstént tombolni kezd.

- Hagyjatok békén! Hagyjatok békén! Ki akarok menni!

Nem hallgat a jó szóra, szája nedves, s köpködi a szavakat, a félig elnyelt, értelmetlen szavakat. A fedezékláz, a fedezékláz rohama ez. Úgy érzi, megfullad itt, s csak egyetlen ösztönt ismer: hogy kijusson. Ha futni engednék, minden fedezék nélkül elrohanna valahová.

Nem ő az első.

Minthogy igen vad, s már a szeme is kifordult, nincs más segítség: el kell verni, hogy észre térjen. Meg is tesszük, gyorsan és könyörtelenül, s el is érünk annyit, hogy egyelőre ismét nyugodtan ül. A többi belesápad ebbe a históriába; remélhetően elriasztja őket. Ez a pergőtűz túlságosan sok ezeknek a szegény frátereknek: a tábori regruta depóból mindjárt olyan slamasztikába kerültek, amitől egy régi katona is megöszülne.

Ez után az eset után még jobban idegesít bennünket a fullasztó levegő. Úgy ülünk itt, mint a sírunkban, s csak arra várunk, hogy betemessenek.

Egyszerre szörnyű üvöltés és vülámlás. A fedezék minden ízében recseg-ropog egy telitalálattól; szerencsére könnyű volt, a betontömbök kibírták. Érces, félelmes csörömpölés hallatszik, a falak meginognak. Puskák, sisakok, föld, sár, por röpködnek a levegőben. Kénköves gőz hatol be. Ha a szilárd fedezék helyett olyan könnyű valamiben ülnénk, amelyet mostanság szoktak építeni, egyikünk sem élne már...

A hatás azonban így is elég rossz. Az előbbi regruta már megint tombol, s két másik is rákezd. Egyik nekiiramodik és elszalad. A másik kettővel meggyúlik a bajunk. Én a menekülő után rohanok, s gondolkozom, ne lőjek-e a lába szárába, ekkor füttyülés hallatszik, ledobom magam, s amint fölállok, az árok teli van szórva forró szilánkokkal, húscsapatokkal és egyenruharongyokkal.

Visszamaszom.

Az első, úgy látszik, valóban megőrült. Ha szabadon engedik, fejjel rohan a falnak, mint a bakkecske. Éjjel meg kell majd kísérelnünk, hogy hátravigyük. Egyelőre úgy kötözzük meg, hogy támadás esetén tüstént szabadon engedhessük. Kat azt indítványozza, hogy játsszunk skatot; mit csináljunk, talán könnyebb lesz így? De ebből sem lesz semmi. Fülelünk minden közel járó becsapódásra. Rosszul számoljuk az ütéseket, vagy nem a kellő szint hívjuk ki. Abba kell hagynunk. Mintha valami hatalmasan döngő üstben élnénk, amelyet minden oldalról ütnek.

Még egy éjszaka! Most már eltompultunk a feszült várakozástól. Ez a gyilkos feszültség, mint valami kicsorbult kés, kaparja végig a hátgerincünket. Lábunk megtagadja a szolgálatot. Kezünk reszket. Testünk csak gyenge bőrréteg a nagy nehezen elfojtott örültség fölött, a végtelen ordítás fölött, amely mindjárt kitör gátlástalanul. Nincs húsunk többé, nincsenek izmaink. Nem tudunk már egymásra nézni, mert félünk, hogy valami kiszámíthatatlan történik. Összeszorítjuk az ajkunkat... majd csak elmúlik... hátha megmenekülünk?

Egyszerre megszűnnek a közeli becsapódások. A tüzelés tovább tart, de hátrább húzódott. A mi árunk szabad. Megragadjuk a kézigránátokat, a fedezék elé

dobjuk és kiugrálunk. A pergőtűz megszűnt, de helyette erős zárótűz van a hátunk mögött. Itt a támadás. Senki sem hinné, hogy ebben a szétdúlt sivatagban még emberek élhetnek, de az árokból mindenfelől felbukkannak az acélsisakok. Ötvenméternyire tőlünk már állásba vittek egy géppuskát, tüstént ugatni kezd. A drótsövények szét vannak szaggatva. De valamit azért így is fel tudnak tartóztatni. Látjuk, amint a rohamozók közelednek. A mi tüzéségünk dolgozik. Géppuskák kattognak, puskák ropognak. Azok odaát előredolgozzák magukat. Haie és Kropp megkezdik a kézigránát-hajigálást. Dobják, amilyen gyorsan győzik. A szárat már lehúzza nyújtják oda nekik. Haie hatvanméternyire hajít, Kropp ötvenre. Ez ki van próbálva és fontos. Azok odaát futás közben nem sokat tehetnek, amíg harmincméternyire nincsenek tőlünk. Fölismerjük az eltorzult arcokat, a lapos sisakokat.

Franciák. Elérik a drótsövény maradványait, s már látható veszteségeik vannak. Egész sort lefektetett a mellettünk dolgozó géppuska; aztán sok akadály van az újratöltés körül, s közelebb jutnak.

Látom, amint az egyik belerohan egy spanyollosasba, magasra emelt arccal. A test összelottyad, két keze fennakad, mintha imádkozni akarna. Aztán a test egészen eldőli, s már csak az ellőtt kezek lógnak a drótfonadékban, a kar csonkjaival.

Abban a pillanatban, amikor mi visszahúzódunk, elől három arc emelkedik föl a földről. Az egyik sisak alatt sötét kecskeszakáll és két szem, erősen rám szegezve. Fölemelem a kezemet, de nem tudom a kézigránátot odadobni e különös szemek közé. Egy örült szempillantásig az egész csata úgy tombol körülöttem, mint valami cirkusz, s ez a két szem egyes-egyedül mozdulatlan benne - aztán odaát felemelkedik a fej, látok egy kezet, egy mozdulatot, s a kézigránátom odarepül, egyenesen belé.

Visszaszaladunk, spanyollosasokat rángatunk az árokba, s lehúzott kézigránátokat szórunk magunk mögé, amelyek biztosítják tüzes visszavonulásunkat.

A legközelebbi állásból tüzelnek a géppuskák. Veszedelmes állatokká váltunk. Nem harcolunk. Védekezünk a megsemmisülés ellen. Nem emberekre hajigáljuk a gránátokat, nem tudunk mi erről ebben a pillanatban. Ott túl a halál hajszol bennünket, kezek és sisakok alakjában. Három napja először nézhetünk az arcába. Három napja először védekezhethetünk ellene. Őrjöngő düh fog el bennünket. Nem heverünk már tehetetlenül várakozva a vérpadon. Pusztíthatunk és ölhetünk, hogy megmeneküljünk és bosszút állhassunk magunkért.

Meghúzódunk minden zugban, minden drótsövénytakaró mögött, és kötegszámra dobáljuk a közeledők lába elé a robbanóanyagot, mielőtt továbbsurrannánk.

A kézigránátok ropogása erősen belenyilall karunkba, lábunkba, lesunyit fejjel szaladunk, mint a macska, eláraszt a hullám, amely hordoz bennünket, amely kegyetlenné tesz, útonállóvá, gyilkossá, akár ördöggé is - ez a hullám, amely félelemmel, dühvel, élni vágyással sokszorozza meg az erőnket, miközben keressük és kiharcoljuk a menekülést. Ha az apád jönne feléd azokkal odaát, habozás nélkül hajítanád felé a kézigránátot!

Az elülső árkokat feladjuk. De hát árkok még ezek? Szét vannak löve, megsemmisítve, egyes árokdarabok csupán. Lyukak, amiket folyosók kötnek össze. Gránátölcsérek. De azoknak odaát egyre több a veszteségük. Nem számítottak ennyi ellenállásra. Délre jár az idő. Forrón süt a nap. Szemünket marja az izzadság, kabátunk ujjával törölgetjük. Néha vér is keveredik hozzá. Felbukkan az első; valamivel jobb karban levő árok. A mieink megszállták, s előkészítették az ellenlökésre. Befogad bennünket. Tüzérségünk nagy erővel dolgozni kezd, és lezárja az ellenség előretörését.

A hátunk mögött közeledő vonalak megállnak. Nem tudnak előrejutni. Tüzérségünk szétzilálja a támadást.

Figyelünk. A tűz száz méterrel továbbugrik, s mi ismét előretörünk. Mellettem egy őrvezetőnek leröpül a feje.

Szalad még néhány lépést, miközben a vér szökőkút gyanánt tör ki a nyakából. Komoly kézitusára nem kerül sor, amazok kénytelenek visszavonulni. Újra elérjük a magunk árkait; s tovább megyünk előre.

Ó, ez a visszafordulás! Elértük már az oltalmazó tartalékállásokat. Szeretnénk keresztülmászni rajtuk és eltűnni - s most vissza kell fordulni, újra belé a borzalomba. Ha nem volnánk automaták ebben a pillanatban, fekvé maradnánk, halálos fáradtan, akarattalanul. De ismét előrevonszolnak. Akarattalanul és mégis örülten, vadul és dühöngve, ölni akarunk, mert azok ott most a mi halálos ellenségeink. Puskáik és gránátjaik ellenünk irányulnak. Ha mi nem semmisítjük meg őket, ők semmisítenek meg bennünket.

A barna föld! A felszaggatott, összerepedezett barna föld, amely zsírosan csillog a napsugárban, a szakadatlan, tompa automataműködés háttéré, lihegésünk a rugók berregése, ajkunk száraz, fejünk dültebb, mint egy átdorbézolt éjszaka után - így támolygunk előre, és rostává lyuggatott lelkünkbe gyötrő erővel fúródik be a barna föld és a zsíros nap képe, meg a vonagló és halott katonáké, akik úgy fekszenek itt, mintha ennek így kellene lennie, lábunkba kapnak és kiáltoznak, míg mi keresztülugrálunk rajtuk.

Semmi érzés nincs már bennünk egymás iránt. Alig ismerünk egymásra, ha zaklatott szemünk előtt felbukkan a másíknak képe. Érzéketlen halottak vagyunk, akik valami trükknek, valami veszedelmes varázslatnak segítségével még futni és ölni tudnak.

Egy fiatal francia hátramarad. Utoléri. Fölemeli a kezét. Egyikben ott van még a revolver - nem tudjuk, löni akar-e, vagy megadni magát -, egy ásó keresztülvágja az arcát. Egy másí látja ezt, s próbál továbbmenekülni - szurony röpül a hátába. Magasra ugrik. Kitárja két karját. Tátott szájjal ordít. Továbbtámolyog. Hátában ingadozik a szurony. Egy harmadik eldobja puskáját, lekuporodik. Szemét eltakarja kezével. Hátramarad néhány másí fogollyal, hogy elcipelje a sebesülteket.

Üldözés közben egyszerre az ellenséges állásokba jutunk.

Annyira nyomában vagyunk a hátráló ellenségnek, hogy szinte egyszerre érkezünk meg vele. Ezért kevés a veszteségünk. Egy géppuska ugat, de egy

kézigránát elintézi. Hanem azért ez a néhány másodperc elég volt, hogy nálunk öten haslövést kapjanak. Kat az egyik sértetlenül maradt géppuskásnak puskaaggal zúzza szét az arcát. A többit leszúrjuk, mielőtt kézigránátjaikat előkaphatták volna. Aztán mohón kiisszuk a hűtővizet.

Mindenütt drótvágó ollók csattognak. Deszkák zuhannak a sövényeken keresztül. A keskeny bejáratokon beugrálunk az árkokba. Haie egy óriási francia nyakába döfi az ásóját, s eldobja az első kézigránátot; néhány másodpercre megbújunk egy mellvéd mögött, aztán üres előttünk az árok egyenes darabja. A legközelebbi hajítás ferdén süvölt át a sarkon, és szabad utat teremt. Futás közben behajítjuk egyet-egyét a fedezékekbe is.

A föld meglódul. Ropog, gőzölög és nyög. Csúszós húsfoszlányokon botorkálunk, puha testeken. Belésem egy felszakított hasba, amelyen egy új, rendes tisztisapka hever.

A küzdelem megszakad. Elveszítjük az összeköttetést az ellenséggel; minthogy itt nem tarthatjuk magunkat soká, tüzéségünk védelme alatt visszavonulunk az állásainkba. Alighogy ezt a rendelkezést megtudjuk, nagy sietve berontunk a legközelebbi fedezékekbe, hogy öszszeszedjünk annyi konzervet, amennyi éppen a kezünk ügyébe esik. Legfőképpen corned beef-et és vaját. ..

Szerencsésen kerülünk vissza. Odaátról egyelőre nem következik újabb támadás. Több mint egy óra hosszat heverünk, lihegünk, pihenünk, mielőtt valaki megszólalna. Annyira ki vagyunk facsarva, hogy erős éhségünk ellenére sem gondolunk a konzervekre. Csak lassan, lassan kezdünk ismét emberhez hasonlítani.

Az odaát levő corned beef az egész fronton híres, sőt néha ez a fő oka egy-egy váratlan előretörésnek a mi részünkről, mert a mi ellátásunk általában rossz; folyton éhesek vagyunk.

Összesen öt konzervdobozt kaparintottunk meg. Azokat az embereket odaát becsületesen ellátják; valóságos fényűzés ez a mi éhezésünkhöz, répamarmeládunkhoz képest. Úton-útfélen hever a hús, csak utána kell nyúlni. Haie azonkívül megkaparintott egy vékony francia fehér kenyeret is, s bedugta a derékszíjába, mint egy ásót. Egyik vége kissé véres, de hát azt le lehet vágni.

Szerencse, hogy most jóllakhatunk, szükségünk lesz még az erőnkre. A jóllakás éppen annyit ér, mint egy jó fedezék; ezért vágyódunk rá olyan mohón, mert az életünket mentheti meg.

Tjaden még két tábori kulacs konyakot is zsákmányolt. A kulacsok körbejárnak. Esteledik. Közeleg az éjszaka. A tölcsérekből köd száll fel. Mintha kísérteties titkokkal volnának teli a lyukak. A fehér köd félénken mászik körös-körül, mielőtt el merne siklani a lyuk széle fölött. Aztán hosszú sávok húzódnak egyik tölcsértől a másikig.

Hűvös van. Őrségen állok, és kibámulok a sötétségbe. Marhahúskonzerv. Gyöngének érzem magam, mint a támadás után mindig, s ezért nehezemre esik egyedül maradni a gondolataimmal. Voltaképpen nem is gondolatok ezek, csak

emlékek, amik most gyöngeségemben kísértenek, és különös hangulatba ringatnak.

Felszállanak a világítóernyők, és egy képet látok, egy nyári estét, amikor a dóm keresztfolyosóján állok, s elnézem a magas rózsabokrokat, amelyek a kis kert közepén virítanak, ahová a kanonokokat temetik. Köröskörül a rózsafüzér stációinak kőszobrai. Senki sincs ott; nagy csöndesség fogja körül ezt a virágzó négyszöget. A nap melegen tűz a vastag szürke kövekre. Megtapintom a kezemmel, és érzem a meleget. A palatető jobb sarka fölött a dóm zöld tornya emelkedik az este tompa, lágy kékségébe. A körbefutó folyosók napfényes kis oszlopai között ott bujkál az a hűvös homály, amit csak templomokban érez az ember; ott állok, s arra gondolok, hogy húszéves koromban megismerem majd azokat az izgalmas dolgokat, amelyek az asszonytól erednek.

A kép megdöbbenően közel van, már-már hozzám ér, amikor a legközelebbi világítógolyó fellobbanása szétfoszlatja.

Megragadom a puskámat és beállítom. A csöve nedves. Szorosán megfogom, és szédörzsölöm ujjaimmal a nedvességet.

A városunk mögött elterülő rétek közt, egy patak mentén, egy sor öreg nyárfa állt. Messziről lehetett látni, s bár a fák mind egy oldalon sorakoztak, mégis nyárfaallénak nevezték. Már gyerekkorunkban is szerettük; megmagyarázhatatlanul vonzott bennünket.

Egész napokat töltöttünk a fák alatt, és hallgattuk szelíd susogásukat. Ott ültünk az árnyékban a patak partján, s belógattuk lábunkat a csillogó, siető habokba. A víz tiszta illata s a nyárfák lombja közt játszadozó szél melódiája uralkodott a képzeletünkön. Nagyon szerettük ezeket a fákat, s e napoknak képe még ma is megdobogtatja a szívemet, amíg szerte nem foszlik.

Különös, hogy minden felbukkanó emlékek két tulajdonsága van. A legerősebb, hogy mindig csöndesek, és úgy hatnak még akkor is, ha a valóságban nem voltak annyira csöndesek. Hangtalan jelenések, amelyek pillantásokkal, mozdulatokkal, szótlánul, hallgatva beszélnek hozzám, és hallgatásuk az a megrázó valami, ami arra kényszerít, hogy megragadjam a kabátom ujját, a puskámat, nehogy belévesszek ebbe a felolvadásba, ebbe a meglazulásba, amelyben testem szeretne kiterjedni és szelíden szétfolyni, hogy eljusson a dolgok mögött rejló csöndes hatalmasságokhoz.

Azért oly csöndesek ezek az emlékek, mert éppen ez az, ami oly megfoghatatlan nekünk. A fronton nincs csönd. S a front varázsa oly messzire terjed, hogy sohasem kerülhetünk ki belőle. Még hátul a depókban és a pihenőszállásokon is mindig fülünkben marad a tűz zümmögése és tompa dörömbölése. Sohasem vagyunk olyan messze, hogy ezt ne hallanók.

Ezekben a napokban azonban elviselhetetlen volt. A csönd az oka annak, hogy az elmúlt világ képei nem annyira kívánságokat ébresztenek, mint inkább gyászt, valami szörnyű, nyugtalan mélabút. Ezek a dolgok voltak valamikor - de nem térnek vissza többé. Elmúltak, más világot alkotnak, amely számunkra elveszett. A kaszányaudvarokon valami lázadó, vad vágyakozást idéztek elő. Akkor még

össze voltak kötve velünk. Egymáshoz tartoztunk, ha elváltunk is egymástól. Föltámadtak a katonadalokban, amiket énekelgettünk, amikor a hajnalpír és az erdők fekete körvonalai közt gyakorlatozni mentünk a rétre; heves visszaemlékezések voltak, bennünk laktak; és belőlünk jöttek.

De itt az árkokban minden elveszett. Az emlék nem támad fel többé bennünk; mi halottak vagyunk, az meg messze van a látóhatáron. Jelenés csupán, titokzatos visszaverődő fény, amely kísért bennünket, mi pedig félve és reménytelenül szeretjük. Erős - és erős a mi vágyakozásunk is -, de elérhetetlen, és mi tudjuk ezt. Éppoly hiábavaló, mint arra várni, hogy generálisok leszünk.

És még ha visszaadnák is nekünk ifjúságunk színhelyét, nemigen tudnók, mihez fogjunk vele. Azok a gyöngéd és titokzatos erők, amelyek belőle áradtak belénk, nem támadhatnak fel többé. Ott lehetnénk ismét, járhatnánk-kelhetnénk; visszaemlékeznénk rá, szeretnénk, meghatna a látása. De ez csak olyan volna, mint amikor egy halott bajtársunk arcképe láttán elgondolkozunk; a vonásai, az arca s az együtt töltött napok csalóka életre ébrednek emlékezésünkben - de a kép mégsem ő maga.

Nem lennénk többé úgy összekötve vele, mint azelőtt voltunk. Hiszen nem az vonzott hozzá, hogy szépségét és hangulatát fölismertük, hanem a közösség, a létünk dolgaival és eseményeivel való testvéri együttérzés, amely elhatárolt bennünket, és szüleink világát mindig kissé érthetlenné tette számunkra; mert valahogy gyöngéden beléje veszünk, odaadtuk neki magunkat, s a legkisebb részlet is mindig a végtelenség útjába torkollott a mi szemünkben. Talán csak ifjúkorunk kiváltsága volt ez; nem láttunk még semmi korlátot, nem hittünk semmiféle végben; élt bennünk a vér várákozása, amely eggyé olvasztott napjaink folyásával.

Ma úgy járnánk ifjúságunk színhelyén, mint valami utazók. Elégettek bennünket a tények. Olyan megkülönböztetéseket ismerünk, mint a kereskedők, és olyan szükségességeket, mint a mészárosok. Nem vagyunk gondtalanok többé - félelmesen közömbösek vagyunk.

Ott leszünk, ha élünk, de fogunk-e élni?

Elhagyatottak vagyunk, akár a gyermek, és tapasztaltak, mint az öregember.

Durvák, szomorúak és fölületesek vagyunk - azt hiszem, el vagyunk veszve.

A kezem hideg, a bőröm bórzong; pedig meleg éjszaka van. Csak a köd hűvös. Ez a félelmes köd, amely megszállja előttünk a halottakat, s kiszívja belőlük a legparányibb, még megbújt életet. Holnapra sápadtak, zöldek lesznek. A vérük megalvadt, fekete.

Még mindig emelkednek a világítóernyők, és rávetik könnyörtelen fényüket a megkövült tájra, amely tele van kráterrel és fényes hidegséggel, akár a hold.

A bőröm alatt keringő vér félelmet és nyugtalanságot hordoz fel a gondolataimba.

Elgyöngülnek és reszketnek, melegséget és életet akarnak. Nem bírják tovább vigasz és hitegetés nélkül. Megzavarodnak a kétségbeesés meztelen képe előtt.

Hallom az edények csörömpölését, és egyszerre heves vágy fog el meleg étel után; jót tesz majd és megnyugtat.

Nagy nehezen kényszerítem magam, hogy várjak, amíg felváltanak.

Aztán lemegyek a fedezékbe, és találok egy pohár árpakását. Zsírosra főzték, jóízű, lassan eddegelem. De csöndes maradok, bár a többiek már jobb hangulatban vannak, mert a tüzelés elhallgatott.

Telnek-múlnak a napok, s minden óra felfoghatatlan és magától értetődő. Támadások váltakoznak ellentámadásokkal, s az árkok közt, a tölcsérmezőn lassacskán felhalmozódnak a halottak. A sebesülteket, akik nem túlságosan messze hevernek, többnyire el tudjuk hozni. De némelyiknek sokáig kell hevernie, s halljuk, amint meghal.

Egyet hiába keresünk két álló napig. Úgy látszik, a hasán fekszik, és nem tud megfordulni. Másként nem magyarázható, hogy nem találjuk meg; mert csak akkor olyan nehéz az irányt megállapítani, ha valaki egészen a földre szorított szájjal kiáltoz.

Komisz lövést kaphatott, afféle gonosz sebet, amely nem tudja a testet gyorsan annyira elgyöngíteni, hogy az ember belekábuljon, de nem is annyira könnyű, hogy a gyógyulás reménységével lehessen elviselni a fájdalmakat. Kat úgy vélekedik, hogy vagy a medencéjét roncsolta szét a lövés, vagy a gerincébe kapott golyót.

A melle nem lehet megsebesülve, különben nem volna annyi ereje, hogy így kiáltozzon. Ha másfajta sebet kapott volna, mozogni is látnánk.

Lassanként bereked. A hangja olyan szerencsétlenül cseng, hogy akárhonnán jöhetne. Az első éjszakán háromszor mentek ki érte embereink. De amikor azt hiszik, hogy megtalálták az irányt, s már odamásznak, amint legközelebb fülelni kezdenek, ismét másfelől jön a hang.

Egészen hajnalig hiába keressük. Napközben távcsövekkel végigkutatjuk a terepet; nem találunk semmit.

A második napon halkabban kiált; észre lehet venni, hogy ajka és szája kiszáradt. Század parancsnokunk kivételes szabadságot és háromnapos ráadást ígér annak, aki megtalálja. Ennek nagy csábító ereje van, de hiszen anélkül is megtennénk, amit csak lehet, mert ez a kiáltozás szörnyű. Kat és Kropp még délután is előremennek. Albertnek ellövik a fülcimpáját. Hiába - nem találják meg.

S amellet tisztán értjük, amit kiált. Eleinte mindig csak segítségért kiáltott, a második éjszakán láza lehetett, feleségével és gyermekeivel beszélt, gyakran megértettük az Eliz nevet. Ma már csak sír. Estére krákogássá gyöngül a hangja. De halkan nyög még egész éjszaka.

Azért halljuk ilyen pontosan, mert a szél a mi árkunk felé fúj. Reggel, amikor azt hisszük, hogy már rég nyugton van, még egyszer halljuk fuldokló hörgését.

Melegek a napok, s a halottak temetetlenül hevernek.

Nem tudjuk, hová tegyük őket. A gránátok temetik el. Soknak úgy felpuffad a hasa, mint valami léggömb. Sziszegnek, böfögnek, mozognak. A gáz mozgolódik bennük.

Az ég kék és felhőtlen. Estére nyomasztóvá válik a levegő, s a földből forróság száll föl. Ha felénk fúj a szél, vérszagot hoz magával, nehéz és utálatos, édeskés

szagot, a tölcsérek halott szagát, amely mintha kloroformból és rothadásból volna összekeverve, s émelygést, hányást okoz.

Az éjszakák csöndesednek, s megkezdődik a vadászat a gránátok rézből való vezetőkarikái s a francia világítórakéták selyemernyői után. Hogy a vezetőkarika mért olyan kívánatos jószág, azt igazában senki sem tudja.

A gyűjtők egyszerűen kijelentik, hogy értékes. Vannak emberek, akik annyit cepelnek magukkal, hogy elvonuláskor görbén, ferdén járnak a nagy teherrel. Haie legalább mond valami okot; el akarja küldeni menyasszonyának, mint harisnyakötő-pótlékot. Ezen persze halálra nevetik magukat a frízek; térdüket csapkodják: "A fűzfánfüttyülőjét, nagyszerű vicc, van ám esze ennek a Haiénak!" Különösen Tjaden nem bír magával; kezében van a legnagyobb karika, s minden pillanatban keresztüldugja rajta a lábát, hogy megmutassa, mennyi szabad hely marad még.

- Tyű, Haie, annak lehet ám lába - s a gondolatai egy kicsit följebb is csusszannak-, de fenéke is olyan lehet, mint egy elefántnak.

Nem győz eleget foglalkozni ezzel a gondolattal.

- Biz isten, szeretnék vele egyszer fenékreverősdit játszani.

Haie sugárzik a boldogságtól, amiért a menyasszonya ily nagy elismerésre talált, s elégedetten és tömören mondja:

- Jóvágású fehérnép.

A selyemernyőket gyakorlatibb módon lehet felhasználni. Háromból vagy négyből kitelik egy blúz, kinek kinek a mellbősege szerint. Kropp meg én zsebkendőnek használjuk. A többiek hazaküldik. Ha az asszonyok láthatnák, hogy gyakran mekkora veszedelmek közt szerzik meg ezeket a vékony rongyokat, kutyául megijednének.

Kat rajtakapja Tjadent, amint egy döglött gránátról a legnagyobb lelki nyugalommal próbálja lekalapálni a karikákat. Mindenki másnak kezében felrobbant volna.

Tjadennek most is szerencséje van, mint mindig.

Egy egész délelőttön át két lepke játszadozik az árunk előtt. Citromlepkék, sárga szárnyukon piros pontok. Ugyan mi szél hozhatta őket erre? Semmiféle növény, semmiféle virág nincs itt sehol. Megpihennek egy koponya fogain. Éppen ilyen gondtalanok a madarak is, régóta megszokták a háborút. A két front közt minden reggel pacsirták szállnak a magasba. Tavaly még a költésüket is megfigyelhettük, s föl is nevelték a fiókáikat.

A patkányoktól nyugtunk van az árokban. Előrementek, tudjuk, hogy miért.

Meghíznak; ahol egyet meglátunk, lepuffantjuk. Éjszaka ismét halljuk odaátról a dübörgést. Napközben csak rendes tűz van, úgyhogy kijavíthatjuk az árkokat. Szórakozás is akad, arról a repülők gondoskodnak. Napról napra számos légi párbaj találja meg a maga közönségét.

A harci repülőket nem bánjuk, de a megfigyelőket gyűlöljük, mint a pestist; ezek hozzák nyakunkra a tüzéségi tüzet. Néhány perccel megjelenésük után már

zuhog a srápnél, a gránát. Egyetlen napon tizenegy embert veszünk el, köztük öt szanitécet. Kettőt úgy szétszaggatnak, hogy Tjaden szerint kanállal lehetne őket az árok faláról lekaparni, s a csajkában eltemetni.

Egy másiknak hasát és lábait szakítják le. Holtan fekszik a mellén az árokban, arca citromsárga, körszakállából izzik még a cigaretta tüze. Végigég és sziszegve alszik ki az ajkai közt.

A halottakat egyelőre az egyik nagy tölcsérbe rakjuk.

Már három réteg van egymás fölött.

Váratlanul újra kezdődik a pergőtűz. Nemsokára itt ülünk ismét a tétlen várakozás feszült merevségében.

Támadás, ellentámadás, lökés, ellenlökés - ezek csak szavak, de mi mindent foglalnak magukban! Sok embert veszünk, leginkább regrutákat. A mi szakaszunk ismét pótlást kap. Egyik újonnan felállított ezred: jóformán csupa fiatalember, az utoljára besorozott évjáratokból.

Alig volt valami kiképzésük, csak elméletileg gyakorolhattak egyet-mást, mielőtt a harctérre vonultak. Azt még tudják, hogy mi a kézigránát, de a fedezékről alig van sejtelmük. Mindenekelőtt pedig nincs szemük hozzá. Fél méter magasnak kell lenni annak a talajemelkedésnek, amit már észrevesznek.

Ámbár okvetlenül szükségünk volt erősítésre; jóformán több munkánk van a regrutákkal, mint amennyi hasznukat vesszük. Gyámoltalanok ezen a súlyos támadási területen, s úgy hullanak, mint a legyek. A mai állóharc ismereteket és tapasztalatokat követel. Érteni kell a terepet. Kell, hogy az embernek fülében legyen az egyes lövedékek hangja és hatása. Előre kell tudni, hol csapódnak be, milyen a szórásuk, s hogyan kell védekezni ellenük.

Ez a fiatal pótlás persze minderről jóformán semmit sem tud. Felmorzsolódik, mert alig tudja megkülönböztetni a srápnelt a gránáttól - elsöprik, mert valamennyi rettegve hallgatja a veszélytelen, nagy, messze hátul becsapódó "szenesládák" üvöltését, s közben nem veszi észre a lapos szórású kis bestiák fütyülő, halk surranását. Összebújnak, mint a birkák, ahelyett, hogy szétszaladnának, s még a sebesülteket is úgy pufogatják le a repülők, mint a nyulakat. Ó, ezek a sápadt répaarcok, ezek a siralmas, görcsbe szoruló kezek, ezek a szájalmasan bátor szegény kutyák, akik mégiscsak előremennek és támadnak! Ezek a derék szegény kutyák, akik olyan riadtak, hogy nem mernek hangosan ordítani, s szétszaggatott mellel, hassal, karral, lábbal halkán nyöszörögnek az anyjuk után, és tüstént elhallgatnak, ha rájuk néz az ember!

Halott, hamvas, hegyes arcuk oly félelmesen kifejezéstelen, mint a holt gyermeké.

Sírni szeretne az ember, ha elnézi, amint felugranak, szaladnak és elesnek.

Szeretné elnászpángolni őket, amiért olyan ostobák - aztán ölébe venni, és elvinni innét, ahol nincs semmi keresnivalójuk. Szürke kabátot, nadrágot, bakancsot viselnek, de legtöbbjüknek túlságosan bő az egyenruha, lötyög a tagjaikon, a válluk túlságosan keskeny, a testük kicsi, erre a gyermekmértékre nem szabtak egyenruhát.

Egy régi katonára öt-tíz regruta jut.

Sokat elragad egy hirtelen gáztámadás. Nem is jutottak odáig, hogy megsejtsék, mi vár rájuk. Egész fedezéket találunk, tele elkékült fejjel, elfeketült ajakkal. Az egyik tölcsérben túlságosan hamar lekapták az álarcokat; nem tudták, hogy a gáz a mélyedésben legtovább marad meg; amikor odafönn másokat álarc nélkül láttak, ők is lerántották, s még éppen eleget szippantottak be, hogy elégessék tüdejüket. Állapotuk reménytelen, vérömlések és fulladási rohamok közt haldokolnak. Az árok egyik szakaszában egyszerre csak Himmelstoss-szal találom szemközt magam. Ugyanabban a fedezékben bújunk meg. Lélegzetfojtva heverünk egymás mellett, s várjuk, míg az előretörés megkezdődik.

Bármennyire izgatott vagyok is, miközben kifutunk, mégis átvillan a fejemen egy gondolat: nem látom Himmelstosst. Gyorsan visszaugrom a fedezékbe s megtalálom; egy zugban fekszik, s egy kis horzsolással a sebesültet szimulálja. Arca olyan, mintha elverték volna.

Lázás félelem gyötri, hiszen újonc még ezen a helyen.

Engem azonban megőrjít a düh, hogy a fiatal pótlás künn van, ő meg itt.

- Kifelé! - üvöltök rá.

Meg se mozdul, ajka reszket, bajusza remeg.

- Kifelé! - ismétlem.

Felhúzza a lábát, a falhoz húzódik, s vicsorgatja a fogát, mint egy komondor.

Megragadom a karját, és föl akarom rántani. Vakkant egyet.

Ekkor már nem bírok az idegeimmel. Nyakon csípem, megrázom, mint egy zsákot, hogy csak úgy harangoz a feje, s arcába kiáltom:

- Te rongy, nem mégy ki?! Te kutya, te embernyúzó, itt akarsz lapulni?

Megdermed. Falhoz verem a fejét - te barom! -, oldalba rúgom - te disznó! -, s kifelé taszigálom, fejjel előre. Éppen egy új emberhullám ér oda. Köztük egy hadnagy. Meglát és ránk kiált:

- Előre, előre, csatlakozni, csatlakozni!

S amire az én ütésem nem voltak képesek, azt elérte

ez a szó. Himmelstoss meghallotta följebbvalóját, ébredve néz körül, és csatlakozik a többihez.

Utánamegyek, és látom, amint kiugrik az árokból.

Megint az a snájdig Himmelstoss, aki a kaszánya udvarán volt, sőt utol is érte a hadnagyot, és messze előrerohant.

Pergőtűz, zárótűz, függönytűz, aknák, gáz, tankok, géppuskák, kézigránátok - szavak, szavak, de bennük van a világ minden borzalma.

Arcunk kicserződött. Gondolkozásunk eltompult.

Halálosan fáradtak vagyunk; ha támadás következik, némelyikünket ököllel kell ütni, hogy magához térjen s menjen a többivel; a szemünk gyulladt, a kezünk szétmarcangolva, a térdünk vérzik, a könyökünk összeverve.

Hetek - hónapok - évek telnek el? Csak napok.

A haldoklók színtelen arcát látjuk, hogyan múlik körülöttünk az idő, magunkba lefetyeljük a táplálékot, szaladunk, hajítunk, lövünk, gyilkolunk, heverünk,

elgyöngülünk, eltompulunk, s csak az tartja bennünk a lelket, hogy még gyöngébbek, még eltompultabbak, még gyámoltalanabbak vannak körülöttünk, és tágra meredt szemmel néznek ránk, mint holmi istenekre, akik némelykor meg tudnak menekülni a haláltól.

A nyugalom ritka óráiban tanítgatjuk őket.

- Látod azt a lassan mászó fazekat? Az egy közeledő akna! Maradj fekvé. Elmegy a fejük fölött. De ha így meg így jön, akkor uzsgyi, vesd el magad! El lehet szaladni előle.

Élesítjük a fülüket, hogy észrevegyék a kisebb lövedékek alattomos surrogását, amit alig hall meg az ember, de ki kell hallani az általános lármából, mint a szúnyog döngést; megértetjük velük, hogy ezek veszedelmesebbek, mint a messziről előre hallható nagy lövedékek.

Megmutatjuk nekik, hogyan kell elbújni a repülők elől. Hogyan tettei magát halottnak az ember, ha a támadás átrohan rajta. Hogyan kell lerántani a kézigránátot, hogy fél másodperccel lecsapódása előtt robbanjon; megtanítjuk őket, hogyan kell a karimás cünderrel ellátott gránátok elől villámgyorsan tölcserékbe bukni. Eljátsszuk nekik, hogyan göngyölít fel az ember egy lövészárkot egy köteg kézigránáttal. Megmagyarázzuk, hogy mi a különbség az ellenség és saját kézigránátunk robbanási ideje közt. Figyelmeztetjük őket a gázgránátok hangjára, s megmutatjuk nekik azokat a fogásokat, amelyekkel a halál elől megmenekülhetnek.

Figyelnek, engedelmesek - de ha arra kerül a sor, izgalmukban többnyire ismét rosszul csinálják a dolgot.

Haie Westhust leszakított háttal cipelik el. A sebén minden lélegzetvételnél keresztüllüktet a tüdő. Még megszoríthatom a kezét. "Végem van, Paul" - nyögi, s fájdalmában a karjába harap.

Látunk embereket élni, akiknek koponyacsontja hiányzik; látunk katonákat szaladni, akiknek mind a két lábfeje le van tépve; a töredező csonkokon botorkálnak a legközelebbi mélyedésig; egy őrző két kilométernyire mászik a kezén, maga után vonszolva szétroncsolt térdét. Egy másik a kötözőhelyre megy, s kezével tartja vissza kibugyanó beleit. Látunk embereket – hiányzik a szájuk, az álluk, az arcuk; találunk valakit, aki fogával két óra hosszat szorítja össze karján az ütőeret, hogy el ne vérezzék. Fölkel a nap, eljön az éj, a gránátok fütyülnek. Az életnek vége. De azt a kis darab szétdúlt földet, ahol heverünk, megtartottuk a túlerővel szemben: Csak néhány száz métert engedtünk át. De minden méterre jut egy halott.

Felváltanak bennünket. A kerekek gördülnek alattunk. Mi eltompultan állunk, s lehajlunk, ha ezt a kiáltást halljuk:

- Vigyázat, drót!

Nyár volt még, amikor erre jöttünk. A fák zöldelltek.

Most már őszi képük van. Az éjszaka szürke és nedves. A teherautók megállanak. Lemászunk; összevissza dobált kis csapat, sok név maradéka. Oldalt a sötétben

emberek állnak, s ezredek, századok számait kiáltják ki.

És minden kiáltásra különválik egy kis csoport. Piszkos, fakó katonák szegényes, nyomorult csoportja, félelmesen kis csoport, félelmesen kis maradék.

Most a mi századunk számát kiáltja valaki. Megismerjük a századparancsnok hangját. Megmenekült hát.

A karja fel van kötve. Odalépünk hozzá, megismerem Katot és Albertet, egymás mellé állunk, egymásra támaszkodunk, egymásra nézünk.

Aztán még egyszer és még egyszer kiáltják a számunkat. De hiszen kiálthatják: nem hallatszik el a kórházakba és a tölcésérekbe. Még egyszer:

- Második század, ide hozzám!

Aztán halkabban:

- Nincs több a második századból?

Hallgat és kissé rekedten kérdezi:

- Ez az egész? - és kiadja a parancsot: - Megszámolni.

Szürke a reggel, nyár volt még, amikor kimentünk, és százötvenen voltunk. Most fázunk, ősz van, a levelek zörögnek. A hangok fáradtan libbennek föl: "Egy, kettő, három, négy", s harminckettőnél elhallgatnak. Hosszú hallgatás, aztán egy hang megkérdi:

- Van még valaki? - és vár, aztán halkán mondja:

- Csoportokba. - Aztán félbeszakítja, s csak így tudja folytatni: - Második század.

- s nagy nehezen hozzáteszi: - Második század, szabadon lépve indulj!

Egyetlen sor, egyetlen rövid sor lép ki a reggelbe.

Harminckét ember.

Messzibbre visznek vissza, mint máskor, egy tábori regruta-depóba, hogy újra csoportosítsanak bennünket.

A századunknak több mint százembernyi pótlásra van szüksége.

Egyelőre összevissza lógunk, ha szolgálatunk nincs.

Két nap múlva hozzánk kerül Himmelstoss is. Nem olyan nagyszájú már, mióta a lövészárokban volt. Indítványozza, hogy béküljünk ki. Én hajlandó is vagyok, mert láttam, amint a letépett hátú Haie Westhust segített elvinni. És mert különben is igazán értelmesen beszél, megengedjük, hogy meghívjon a kantinba. Csak Tjaden bizalmatlan és tartózkodó.

De őt is megnyeri Himmelstoss, mert elmondja, hogy helyettesíteni fogja a szabadságra menő szakácsot. Bizonyoságképpen tüstént előrukkol két font cukorral, s Tjadent külön fél font vajjal ajándékozza meg. Arról is gondoskodik, hogy a legközelebbi három napra a konyhába vezényeljenek bennünket krumpli- és répahámozásra. Az étel, amivel ott megtraktál, kifogástalan tisztai menü.

Ilyenformán most ismét birtokában vagyunk annak a két dolognak, ami a katona boldogságához szükséges: a jó ételnek és a nyugalomnak. Ha meggondoljuk: nem sok. Néhány évvel ezelőtt még szörnyen megvetettük volna magunkat. Most szinte elégedettek vagyunk.

Minden csak megszokás dolga, még a lövészárk is.

Ez a megszokás az oka annak, hogy látszólag oly gyorsan felejtünk. Tegnapelőtt még a tűzben voltunk, ma bolondságokat csinálunk, és kalandozunk a környéken, holnap ismét az árokba megyünk. De valójában nem felejtünk el semmit.

Ameddig a harctéren kell lennünk, a fronton töltött napok, ha egyszer elmúltak, elmerülnek bennünk, mint a kövek, mert sokkal súlyosabbak, semhogy tüstént gondolkozni tudnánk rajtuk.

Ha megtennők, utólag meggyilkolnának bennünket; mert ennyit észrevettem már: a borzalmat el lehet viselni, amíg egyszerűen lapul az ember; de gyilkol, ha gondolkozunk rajta.

Éppen mint ahogy állatokká válunk, amikor előremegyünk, mert ez az egyetlen, ami megmenthet bennünket: ugyanúgy válunk felületes tréfacsinálókká és álomszuszékokká, ha nyugton vagyunk. Nem tehetünk mást, ez valóságos kényszer. Élni akarunk mindenáron; nem terhelhetjük meg magunkat olyan érzelmekkel, amelyek békében igen szépek lehetnek, de itt hamisak. Kemmerich halott, Haie Westhus haldoklik. Hans Kramer testével nagy bajban lesznek az ítélet napján, amíg egy telitalálattól szétszedett darabjait összeragasztják. Martens elvesztette mind a két lábát. Meyer halott. Marx halott. Beyer halott. Hämmerling halott. Százhusz ember hever valahol lőtt sebekkel - átkozott dolog. De mi közünk hozzá? Mi élünk! Ha megmenthetnénk őket, meghiszem azt, hogy nekilátnánk, mindegy volna, ha magunk belepusztulunk is. Mert veszett bátorság van bennünk, ha akarjuk; félelmet nemigen ismerünk - halálfélelmet, azt igen. Az másvalami, az testi dolog.

De a bajtársaink halottak, nem segíthetünk rajtuk.

Nekik már nyugtuk van - ki tudja, mi áll még mielőttünk? Levágjuk magunkat, alszunk vagy zabálunk, amennyit lehet. Iszunk és pöfékelünk, hogy el ne unjuk magunkat. Az élet rövid.

A front borzalma eltűnik, ha hátat fordítunk neki.

Komisz és mérges tréfákkal támadunk rá. Ha valaki meghal, azt úgy fejezzük ki, hogy befogta a fenekét.

S így beszélünk mindenről. Ez megment a megőrüléstől; addig tudunk ellenállni, amíg így fogjuk fel a dolgot.

De nem felejtünk!

Amit a háborús újságokban lehet olvasni a csapatok aranyos humoráról, hogy mindjárt táncmulatságokat rendeznek, mihelyt a pergőtűzből visszatértek, az mind ostoba beszéd. Nem azért tesszük ezt, mert humorunk van, hanem azért van humorunk, mert különben elvinne az ördög. A testünk úgysem igen bírja már soká, a humorunk hónapról hónapra keserűbb.

És jól tudom: mindaz, ami a háború idején lemerül bennünk, mint a kő, a háború után újra felbukkan, s csak akkor kezdődik majd az életre-halálra szóló kimagyarázkodás.

A fronton eltöltött napok, hetek, évek még egyszer visszatérnek, halott bajtársaink feltámadnak, és velünk masíroznak, a fejünk kitisztul. Lesz célunk, s így masí-

rozunk majd, mellettünk halott bajtársaink, mögöttünk a fronton töltött évek: ki ellen? Ki ellen?

Itt a környéken frontszínház volt nemrégiben. Egy deszkafalon még most is ott vannak az előadások tarka plakátjai.

Kropp meg én tágra meredt szemmel állunk előttük.

Fel nem fogjuk, hogy ilyesmi is van még a világon. Az egyik fiatal leányt ábrázol világos nyári ruhában, derekán piros lakköv. Egyik kezével a mellvédre támaszkodik; a másikban szalmakalapot tart. Fehér harisnyát és fehér cipőt visel, csinos, magas sarkú, csatos cipőt. Mögötte a kék tenger hullámtaréjai ragyognak, oldalvást egy napsugaras öböl. Gyönyörű lány, keskeny az orra, piros az ajka, hosszú a lába, elképzeltlenül tiszta és jól ápolt, bizonyosan kétszer fürdik napjában, és sohasem piszkos a körme. Legföljebb egy kis homok kerül bele néha a strandról.

Mellette egy férfi áll fehér nadrágban, kék kabátban, matrózsapkában. De ez sokkal kevésbé érdekel bennünket.

A deszkafalra ragasztott leány valóságos csuda nekünk: Egészen elfelejtettük, hogy ilyesmi is van a világon, s még most is alig hiszünk a szemünknek. Annyi bizonyos, hogy évek óta nem láttunk ilyesmit, a vidámságnak, szépségnek és boldogságnak még csak távolról hasonlatos képét sem. Ez a béke, ilyennek kell lennie.

Ezt érezzük nagy izgalommal.

- Nézd csak ezt a könnyű cipőt, ebben egy kilométert se tudna masírozni - mondom, s már abban a pillanatban együgyűnek találom magamat, hiszen hülyeség ilyen kép láttán masírozásra gondolni.

- Hány éves lehet? - kérdi Kropp.

- Legföljebb huszonkettő - vélekedem.

- Hiszen akkor idősebb volna nálunk! Mondom neked, nincs több tizenhétnél! Végig libabőrzik a hátunk.

- Ez jó volna, Albert, mi?

Rábólint.

- Odahaza nekem is van egy fehér nadrágom.

- Fehér nadrág! - mondom én. - De ilyen leány...

Kölcsönösen végignézzük egymást. Nem sokat látni rajtunk: kifakult, foltos, piszkos egyenruhát viselünk mind a ketten. Az összehasonlítás reménytelen. Ezért aztán legközelebb lekaparjuk a deszkafalról a fehér nadrágos fiatalembert, óvatosan, nehogy a leánynak baja essék. Ezzel már el is értünk valamit. Aztán Kropp azt indítványozza:

- Ki kéne irtatni a tetveinket.

Nem vagyok egészen egy véleményen vele, mert a holmink megszenvedi a tetvetlenítést, ellenben a tetveket két óra múlva ismét megkapja az ember. De amikor

újra elmélyülten szemléljük a képet, hajlandónak mutakozom. Sőt tovább is megyek.

- Utánanézhethetnénk, hogy nem kaphatunk-e tiszta inget.

Albert valamilyen okból így vélekedik:

- Kapca még jobb volna.

- Talán kapca is, majd körülnézünk egy kicsit.

De most arra lóg Leer és Tjaden; meglátják a plakátot, s a társalgás egy szempillantás alatt illetlenülre fordul.

Leerne volt viszonya először az osztályunkban, s izgató részleteket beszélt el róla. A maga módján lelkesedik a képért, és Tjaden hevesen szekundál neki.

Nem mondhatom, hogy ez undorít bennünket. Aki nem disznólkodik, nem is igazi katona. De ebben a pillanatban valahogy nincs kedvünk hozzá, ezért elszakadunk tőlük, s olyan érzésekkel indulunk a tetvetlenítő intézet felé, mint valami finom úridivat-üzletbe.

Azok a házak, ahol a szállásunk van, közel esnek a csatornához. A csatornán túl nyárfaerdőkkel körülvett tavak, a csatornán túl asszonyok is vannak.

A mi oldalunkon kiürítették a házakat. A másik oldalon néha mégis látni lakókat.

Este úszunk a csatornában. Arra jön három asszony a parton.

Lassan járnak, és nem néznek félre, ámbár nincs fürdőnadrág rajtuk.

Leer átkiált hozzájuk, nevetnek és megállnak, néznek bennünket. Tört franciasággal odakiáltozzuk nekik, ami éppen eszünkbe jut, mindent összevissza, sietve, nehogy elmenjenek. Nem valami finom dolgokat mondunk, de hát honnan is vennénk?

Egy karcsú barna nő is van köztük. Csillog a foga, amikor nevet. Mozdulatai gyorsak, a szoknya lazán csapódik lábszáraira. A víz ugyan hideg, de mi nagyon izgatottak vagyunk, s igyekszünk fölkelteni az érdeklődésüket, hogy itt maradjanak. Elmésségekkel próbálkozunk; válaszolnak is, de nem értjük, hogy mit. Nevetünk és integetünk. Tjaden okosabb nálunk. Beszalad a házba, kihoz egy komiszkenyeret, és magasra emeli.

Ennek nagy sikere van. Az asszonyok bólintanak, és integetnek, hogy menjünk át. Csakhogy nem szabad. A túlsó partra lépni tilos. A hidaknál mindenütt örök állanak. Igazolás nélkül semmit sem lehet tenni. Ezért azt magyarázgatjuk, hogy jöjjenek ők hozzánk, de fejüket rázzák, s a hídra mutatnak. Őket sem engedik át. Megfordulnak és lassan mennek fölfelé a csatorna mentén, mindig a part mellett. Úszva kísérfük őket.

Néhány száz méter után elkanyarodnak, s egy házra mutatnak, amely félrébb bukkan elő fák és bozót közül.

Leer megkérdezi, hogy ott laknak-e.

Nevetnek, igen, ott van a házuk.

Odakiáltjuk nekik, hogy elmegyünk majd, ha az örök nem látják. Éjszaka. Ma éjjel.

Fölemelik a kezüket, laposan összeteszik, ráfektetik az arcukat, behunyják a szemüket. Megértették. A karcsú barna tánc lépéseket tesz. Egy szőke azt csicsergi: - Kenyér... jó.

Buzgón erősítgetjük, hogy magunkkal visszük a kenyeret. Sőt egyéb pompás dolgokat is. Szemünket forgatjuk, kezünkkel mutogatunk. Leer majd megfullad, amint a "kolbászt" akarja megmagyarázni. Egész élelmezési raktárt ígérnénk nekik, ha kellene. Elindulnak.

És még sokszor visszafordulnak. Kimászunk az innenső partra, s figyeljük, hogy igazán bemennek-e abba a házba, hiszen meg lehet, hogy csálnak. Aztán visszaúszunk.

Igazolás nélkül senki sem mehet át a hídon. Tehát éjszaka egyszerűen átúszunk majd. Elfog az izgalom, és nem tudunk megszabadulni tőle. Nem bírjuk ki egy helyben, és a kantinba megyünk. Ott éppen sör van s valami puncsféle.

Puncsot iszunk, s fantasztikus élményeket hazudozunk egymásnak. Mindegyik szívesen hisz a másiknak, s türelmetlenül várja, hogy még vastagabb hazugsággal tromfolhassa le. A kezünk nyugtalan. Megszámlálhatatlan cigarettát pöfékelünk el, míg végre Kropp azt mondja:

- Voltaképpen vihetnénk nekik néhány cigarettát is.

Ekkor sapkánkba tesszük a cigarettát és megőrizzük.

Az ég olyan zöld, mint az éretlen alma. Négyen vagyunk, de csak hárman mehetünk; meg kell szabadulnunk Tjadentől, s addig itatjuk rummal és puncssal, amíg tántorogni nem kezd. Amikor besötétedik, megindulunk a házaink felé, Tjadent közrefogva. Csak úgy izzik bennünk a kalandos kedv. A karcsú, barna asszony az enyém. Ebben már megegyeztünk.

Tjaden leesik a szalmazsákjára és horkol. Egyszer

fölbred, és oly ravaszul vigyorog ránk, hogy megijedünk, és azt hisszük, tettette magát, s hiába öntöttük belé azt a sok puncsot. Aztán visszaesik, és tovább alszik.

Mind a hárman egy-egy komiszkenyeret szedünk elő, és újságpapírba burkoljuk. Odacsomagoljuk hozzá a cigarettákat is. Azonfelül három jó porció májas hurkát, amit ma este kaptunk. Tisztességes ajándék.

Az egész holmit egyelőre a bakancsunkba dugjuk; a bakancsot magunkkal kell vinnünk, nehogy odaát a túlsó parton drótba és cserepekbe lépjünk. Minthogy pedig előbb úsznunk kell, egyéb ruhára nincs szükségünk, hiszen sötét is van, és nincs messzi utunk.

Elindulunk, bakancsunkat a kezünkben tartva. Gyorsan belecsusszanunk a vízbe, hanyatt fekszünk, úszunk, s fejünk fölé tartjuk a telirakott bakancsokat.

A túlsó parton óvatosan kimászunk. Előszedjük a csomagokat, s felhúzzuk a bakancsot. A holmit most hónunk alá szorítjuk. Vizesen, meztelenül, egy szál bakancsban futni kezdünk. A házat megtaláljuk. Sötétben bújjik meg a bozót között. Leer belebotlik egy gyökérbe, és felhorzsolja a könyökét.

- Sebaj - mondja vidáman.

Az ablakokat fatáblák takarják. Óvatosan megkerüljük a házat, s próbálunk bekukucskálni a hasadékokon.

Aztán türelmetlenkedni kezdünk. Kroppot hirtelen bizonytalanság fogja el.

- Hátha egy őrnagy van benn náluk?

- Akkor meglógunk - mondja vigyorogva Leer -,leolvashatja innen az ezredszámunkat - és rácsap a hátsó felére.

A ház ajtaja nyitva van. Bakancsunk hangosan kopog.

Kinyílik egy ajtó, világosság árad ki rajta. Egy asszony ijedten kiált fel. Mi azt mondjuk:

- Pszt, pszt, camarade, bon ami - s a varázsló mozdulatával emeljük magasra a csomagjainkat.

Most látjuk a másik két asszonyt is. Az ajtó egészen kinyílik, a világosság ránk vetődik. Megismernek, s mind a hárman eszeveszetten kacagnak a felvonulásunkon. Hajladoznak, görnyedeznek az ajtóban a kacagástól. Milyen hajlékonyan mozognak!

- Un moment - eltűnnek, s rongydarabokat dobálnak felénk, amikbe úgy-ahogy beburkolózunk. Aztán beléphetünk. Kis lámpa ég a szobában. Meleg van.

S valami parfümillat is szállong. Kibontjuk csomagjainkat, és átadjuk nekik. A szemük ragyog, látszik, hogy éhesek. -

Aztán mindnyájan zavarba jövünk egy kicsit.

Leer kézmozdulattal evést indítványoz. Erre ismét megelevenedik a társaság. Az asszonyok tányérokat, késeket hoznak, és nekiesnek az ételnek. Minden falás májas hurkát bámulva emelnek föl, mielőtt megennék, s mi büszkén ülünk ott. Elárasztanak beszédjünkkel, nem sokat értünk belőle, de halljuk, hogy barátságos szavak. Talán nagyon fiatalnak is látszunk. A karcsú barna megsimogatja a hajamat, s azt mondja, amit minden francia asszony mindig mond:

- La guerre. grand malheur. pauvres ga ons.

Megfogom karját, ajkamat tenyerébe nyomom. Ujjai átfogják arcomat. Éppen fölöttem van izgató szeme, bőrének enyhe barnasága és piros ajka. Szája olyan szavakat mond, amiket nem értek. A szemét sem értem egészen, többet mond, mint amennyit idejövet vártunk.

A házban több szoba is van. Átmenőben látom Leert, amint kézzelfoghatóan és hangosan barátkozik a szőkével. Hiszen ő ért ehhez is. Hanem én. .. én belévesztem valami távoli, halk és féktelen érzésbe, s rábízom magamat.

Kívánságaim különösen keverednek össze, vágyból és megsemmisülésből.

Szédülök, nincs itt semmi, amibe még meg lehetne kapaszkodni. Bakancsainkat az ajtó előtt hagytuk, helyettük papucsokat adtak, s most nincs semmi, ami visszaidézhetné belém a katona biztonságát és szemtelenségét: se puská, se derékszíj, se kabát, se sapka. Beléhullok a bizonytalanba, történjék, aminek történnie kell, mert mindennek ellenére mégiscsak félek egy kicsit.

A karcsú barna szemöldöke mozog, amikor gondolkodik; de mozdulatlan, amikor beszél. Némelykor a hang nem is válik egészen szóvá, elfullad vagy félig kiejtve szárnyal el fölöttem: szálló nyíl, üstökös. Mit tudtam én erről - mit tudok most? Ennek az idegen nyelvnek szavai, amikből alig értek valamit, álmos csöndbe ringatnak, amelybe barnán, félig megvilágítva merül el a szoba, s csak a fölém emelkedő arc eleven és világos.

Milyen sokrétű arc, ha egy órával ezelőtt még idegen volt, s most olyan gyöngédségre hajlik, amely nem belőle származik, hanem az éjszakából, a világból meg a vérből, ami mintha mind együtt sugározna benne.

A térbeli dolgokat megérintik és átalakítják ezek a sugarak, különössé válnak, s szinte tiszteletet érzek világos bőröm iránt, amikor ráesik a lámpa fénye, s a hűvös, barna kéz végigsimítja.

Mennyire másként van itt minden, mint a legénységi bordélyokban, ahová engedélyünk van, s ahol hosszú sorokban várakozunk.

Nem akarok rájuk gondolni, de akaratlanul is eszembe villannak, s megrémülök, mert ilyesmitől talán sohasem szabadulhat meg többé az ember.

De aztán érzem a karcsú barnának az ajkát, odatapadok hozzá, behunyom szememet, s szeretnék elfelejteni mindent, háborút, borzalmat, komizságot, hogy ifjan és boldogan ébredjek fel. a plakátra festett leány képére gondolok, s egy pillanatig azt hiszem: attól függ az életem, hogy őt megnyerhetem-e. És még jobban befurakodom az ölelő karok közé: hátha csoda történik.

Később valahogy ismét összetalálkozunk mindnyájan. Leer nagyon eleven. Meleg búcsút veszünk, s belebújunk bakancsunkba. Az éjszaka levegője lehűti forró testünket. A nyárfák óriások gyanánt merednek a sötétségbe és susognak. A hold fenn van az égen, s tükröződik a csatorna vizében. Nem futunk, csak nagy léptekkel sietünk egymás mellett.

- Ez megért egy komizskenyeret - mondja Leer.

Én nem tudtam rászánni magamat, hogy megszólaljak, még csak jókedvem sincs. Ekkor lépteket hallok, s egy bokor mögé bújunk.

A lépések közelednek, közvetlenül mellettünk haladnak el. Egy meztelen katonát látunk, bakancsban, éppen, ahogy mi vagyunk, hóna alatt csomag, s galoppban vágat előre. Tjaden. Már el is tűnt.

Nevetünk. Holnap káromkodni fog.

Észrevétlenül jutunk el a szalmazsákjainkhoz.

Az irodába hívnak. A századparancsnok szabadságjegyet és vasúti jegyet ad, és jó utat kíván. Megnézem, mennyi a szabadságom. Tizenhét nap, tizennégy a szabadság, három az utazás. Keveslem és megkérdezem, nem kaphatnék-e öt napot az utazásra. Bertinck rámutat a jegyre. Csak akkor látom, hogy nem kerülök tüstént vissza a frontra. Szabadságom leteltével még kurzusra kell jelentkeznem a pusztai táborban.

A többiek irigyelnek. Kat jó tanácsokat ad: hogyan próbáljak otthon meglapulni.

- Ha ügyes vagy, ott ragadhatsz.

Tulajdonképpen jobb szerettem volna, ha csak egy hét múlva kell elutaznom, mert addig még itt vagyunk, itt pedig jó dolgom van.

Természetesen itatást kell rendeznem a kantinban.

Mind részegek vagyunk egy kicsit. Elszomorodom; hat hétig maradok távol, ez persze nagy szerencse, de mi lesz, amikor visszajövök? Haie és Kemmerich már nincs. - vajon ki lesz a következő?

Iszunk, s egymás után elnézegetem bajtársaimat. Albert mellettem ül és dohányzik, jókedvű. Mindig együtt voltunk; szemközt kuksol Kat, lelógó vállával, széles hüvelykujjával, nyugodt hangjával; Müller, előreálló fogával és ugató nevetésével; az egérszemű Tjaden;

Leer, aki szakállt növeszt, és negyvenévesnek látszik.

Fejünk fölött sűrű füst lebeg. Mi is lenne a katonából dohány nélkül? A kantin valóságos menedékhely, a sör több, mint ital, jele annak, hogy az ember veszélytelenül kinyújthatja a tagjait. Meg is tesszük, abban nincs hiány, hosszan kinyújtjuk a lábunkat, s kedélyesen köpködünk mindenfelé. Milyen különös mindez, amikor másnap elutazik az ember!

Éjszaka még egyszer átmegyünk a csatorna másik partjára. Szinte félek megmondani a karcsú barnának, hogy elmegyek, s hogy mire visszatérek, bizonyára másutt leszünk; hogy tehát nem látjuk többé egymást. De a karcsú barna csak bólogat, s szavaim hatása nemigen látszik rajta. Eleinte nem értem ezt, de aztán megvilágosodik előttem. Lerneknél mégiscsak igaza van: ha a frontra mentem volna, azt mondták volna megint: pauvre gar~on, de a szabadságolt katonáról nemigen akarnak tudni, az nem olyan érdekes. Eh, vigye az ördög a karcsú barnát, zümmögésével és fecsegésével. Az ember csodákban hisz, aztán az egész nem más, mint - komiszkenyér.

Másnap reggel, tetvetlenítés után, a tábori vasúthoz megyek. Albert és Kat elkísér. Az állomáson azt halljuk, hogy a vonat csak néhány óra múlva indul. Nekik vissza kell térni a szolgálatba. Elbúcsúzunk.

- Minden jót, Kat. Minden jót, Albert.

Elindulnak és visszaintegetnek. Alakjuk egyre kisebbedik. Minden lépésük, minden mozdulatuk belém vésődött, messziről rájuk ismernék. Aztán eltűnnek. Leülök a borjúmra és várok.

Hirtelen őrjöngő türelmetlenség fog el - indulnék, minél előbb.

Pályaudvaron heverek, sok leveses üst előtt állok; sok fapadon kuporgok; de aztán odakinn nyomasztó, félelmes és ismerős lesz a tájék. Elsurran a sötétülő ablakok előtt. Falvak, ahol a szalmatető mint mélyen lehúzott sapka borul a favázás házakra; gabonaföldek, amelyek gyöngyházként csillognak a ferdén hulló fényben, gyümölcsöskertek, csűrök és vén hársak.

Az állomások neve itt már megremegetti a szívemet.

A vonat prüszköl, dobog, az ablaknál állok, s megkapaszkodok a keretében. Ezek a nevek fogják körül az ifjúságomat.

Sík rétek, földek, tanyák; az égre rajzolódik egy magányos fogat képe az úton, amely párhuzamosan halad a láthatárral. Sorompó előtt parasztok várnak, leányok integetnek, gyerekek játszanak a töltésen, utak vezetnek a környékre, sima utak, tüzéség nélkül.

Este van, s ha a vonat nem zakatolna, kiáltani szeretnék. A síkság szélesre tárul, a messzeségben halványkéken kezdenek feltűnedezni a hegyek körvonalai. Megis-

merem Dollenberg jellegzetes vonalát, azt a rovátkás nyeret, amely hirtelen megszakad, ahol az erdő választóvonala megszűnik. Emögött kell következni a városnak.

De most ködösen ömlik az aranypiros fény a világra, a vonat egyet kanyarodik, még egyet - s valószínűtlenül, homályba burkoltan, sötéten állnak a nyárfák, messze, hosszú sorban egymás mögött, árnyékból, fényből és vágyakozásból alkotva.

A föld lassan elfordul velük együtt; a vonat megkerüli őket, a közök szűkülnek, egyetlen tömbbé válnak, s egy pillanatra csak egyetlen fát látok; aztán ismét kibújik a többi a legelső mögül, s még sokáig rajzolódnak az égre, míg az első házak el nem takarják.

Vasúti átjáró. Az ablaknál állok, nem tudok elmozdulni. A többiek a holmijukat szedegetik össze a kiszállás előtt. Én az átszelt utca nevét mondogatom magamban: Bremerstrasse... Bremerstrasse...

Odalenn biciklisták, kocsik, emberek, sűrű utca és sűrű aluljáró - úgy megragad, mintha anyám volna.

Aztán megáll a vonat, itt a pályaudvar, lármával, kiáltásokkal, feliratokkal. Felkapom és magamra kapcsolom a borjúmat, fogom a puskámat, és lebotorkálok a lépcsőn.

A peronon körülnézek; senkit sem ismerek az itt sürgő-forgó emberek közül. Egy vöröskeresztes nővér valami innivalóval kínál. Félrefordulok, nagyon is együgyűen mosolyog rám, áthatja fontosságának tudata: nézzétek, kávé adok egy katonának! Bajtársnak szólít, éppen ez kellett még.

Künn a pályaudvar előtt a folyó zúg az utca mellett, fehéren tajtékszik elő a malomárok zsilipjei közül. Ott áll mellette a négyszögletes, vén őrtorony, előtte a nagy, tarka hársfa, mögötte az este.

Gyakran üldögéltünk itt - milyen régen volt, istenem!

A malomárok hídján mentünk át, s beszívtuk az áporodott víz hűvös, rothadt illatát; föléje hajoltunk a zsilipen innen hömpölygő nyugodt víznek, ahol zöld kúszónövények és algák lógnak a híd pilléreire; a zsilip túlsó oldalán pedig meleg napokon élveztük a fölfreccsenő tajtéket, és fecsegtünk a tanárainkról.

Átmegegyek a hídon, nézegetek jobbra-balra; a víz még mindig tele algával, s még mindig ragyogó ívben lövell lefelé; a toronyépületben a vasalóasszonyok most is, mint akkor, csupasz karral állnak a fehérnemű előtt, s a vasalók forrósága kiárad a nyitott ablakokon. Kutyák szaladgálnak a keskeny utcán, a házak kapujában emberek állnak, s utánam néznek, amint piszkosan, megterhelve elmegegyek előttük.

Ebben a cukrászdában fagyaltot ettünk, s a cigarettázást gyakoroltuk. Ebben az utcában, amely elsiklik mellettem, ismerek minden házat: a fűszerüzletet, a drogériát, a pékműhelyt. Aztán ott állok a kopott kilincsű, barna kapu előtt, s a kezem elnehezedik. Kinyitom a kaput: furcsa hűvösség fogad, s bizonytalanná teszi a szememet.

Bakancsom alatt megcsikordul a lépcső. Odafönn ajtó nyikorog, valaki a korlát fölé hajol. A konyhaajtót nyitották ki, éppen krumplifánkot sütnék, érzik a szaga a házban; hiszen ma szombat van, s bizonyosan a nővérem az, aki a rácson áthajolva lenéz. Egy pillanatra elszégyellem magam, s lesütöm a fejemet, aztán lekapom a sisakot és fölnézek. Igen, a legidősebb nővérem.

-Paul - kiáltja -, Paul...!

Bólintok, a borjúm a lépcsőkorlátnak csapódik, a puskám olyan nehéz.

Felránt egy ajtót, és bekiáltja:

- Mama, mama, megjött Paul!

Nem tudok tovább menni. - Mama, mama, megjött Paul!

A falnak támaszkodom, s megmarkolom sisakomat és puskámat. Beléjük kapaszkodom, amilyen erősen csak lehet, de egyetlen lépést sem tudok tenni többé, a lépcső

ködbe vész szemem előtt, a puska agyával megütöm a lábamat, fogamat haragosan szorítom össze, de nem bírok azzal a szóval, amit a nővérem kiáltott, hiábavaló minden, erőszakkal kínozom magamat, hogy nevessek és beszéljek, de egy szót sem tudok kinyögni, ott állok hát a lépcsőn, szerencsétlenül, gyámoltalanul, szörnyű görcsben, és nem akarok sírni, és a könnyek csak úgy pörögnek végig az arcomon.

A nővérem visszajön és megkérdezi:

- Mi bajod hát?

Erre összeszedem magam, s felbotorkálok az előszobába. Puskámat egy sarokba támasztom, borjúmat a fal mellé, a sisakot ráteszem. Le kell vetni a derékszíjat is, a rajta levő holmival. Aztán dühösen mondom:

- Adj már végre egy zsebkendőt!

Ad egyet a szekrényből, s letörlöm az arcomat. Fejem fölött a falon üvegszekrény, azokkal a tarka lepkékkel, amiket régebben gyűjtöttem.

Most anyám hangját hallom. A hálósobából jön.

- Ágyban van? - kérdem a nővéremtől.

- Beteg - feleli.

Bemegyek hozzá, kezet nyújtok neki, s mondom oly nyugodtan, ahogy csak tőlem telik:

- Itt vagyok, mama.

Csendesen fekszik a félhomályban. Aztán aggódva kérdi, s érzem, amint a pillantása végigtapogat:

- Megsebesültél?

- Nem, szabadságon vagyok.

Anyám igen sápadt. Félek világot gyújtani.

-No lám, itt fekszem és sírok - mondja -, ahelyett, hogy örülnék.

- Beteg vagy, mama? - kérdezem.

- Ma fölkelek majd egy kicsit - mondja, s a nővéremhez fordul, aki kénytelen minduntalan kiugrani a konyhába, hogy el ne égesse az ételt:

- Nyisd fel azt az áfonyás üveget is, hiszen azt szereted, ugye? - kérdez engem.

- Igen, mama, azt már régen nem ettem.

- Mintha sejtettük volna, hogy jössz - nevet a nővérem -, éppen a kedves ételedet sütöttem, krumplifánkot, s most még áfonya is lesz hozzá.

- Hiszen szombat is van - felelem én.

- Ül le ide hozzám - mondja az anyám.

Rám néz. Keze fehér, beteges, vékony az enyémhez képest. Alig néhány szót beszélünk, s hálás vagyok neki, amiért nem kérdez semmit. Mit is mondhatnék: hiszen megtörtént minden, ami lehetséges volt. Épségben megúsztam, s most itt ülök mellette.

A konyhában pedig ott a nővérem, készíti a vacsorát, és énekel hozzá.

- Édes fiam - mondja halkán az anyám.

Sohasem voltunk nagyon gyöngédek egymáshoz, hiszen nem szokás ez szegény embereknél, akiknek sok a dolguk meg a gondjuk. Nem is értenek hozzá, nem szívesen erősítgetik azt, amit amúgy is tudnak. Ha anyám azt mondja nekem:

"édes fiam" - az éppen annyi, mintha másvalaki, isten tudja, mit mondana.

Bizonyosan tudom, hogy ez az áfonyás üveg az első, amelyet hónapok óta kibontanak, s hogy nekem tartogatta, éppen úgy, mint azt a kissé régi kekszet, amivel most megkínál. Valami kedvező alkalommal kaphatott egy keveset, s azt tüstént eltette nekem.

Ott ülök az ágya mellett, s az ablakon át barnán és aranyosan csillognak a szemközti kocsmakert gesztenyefái. Lassan lélegzem, s azt mondom magamban: "Itthon vagy, itthon vagy!" De elfogódottságom sehogy sem akar fölengedni, még mindig nem tudom beletalálni magamat mindebbe. Itt van az anyám. Itt a nővérem.

Itt a lepkés szekrényem. Itt a mahagóni zongora - de én magam nem vagyok még egészen itt. Egy fátyol és egy lépés van közöttünk.

Fölállok hát, odaviszem borjúmat az ágyhoz, s előszedem, amit magammal hoztam: egy egész eidami sajtot, amit Kat szerzett nekem, két komiszkenyeret, háromnegyed font vaját, két májashurka-konzervet, egy font zsírt s egy zacskó rizst.

- Ennek bizonyosan hasznát veszitek.

Bólintanak.

- Itt, ugye, rosszul álltok élelem dolgában? - érdeklődöm.

- Hát bizony nem nagy a bőség. Ti odakünn eleget kaptok?

Mosolygok és rámutatok a magammal hozott holmira.

- Ennyit bizony nem mindig, de azért csak megvagyunk valahogy.

Erna elviszi az élelmiszereket. Anyám hirtelen hevesen megragadja a kezemet, és akadozva kérdi:

- Nagyon rossz volt odakünn, Paul?

Mit feleljek erre, anyám? Nem fogod megérteni, nem fogod fel soha. Nem is kell, hogy megértsd. Hogy rossz volt-e, azt kérdezed, Te, anyám? Megrázom a fejem, és ezt mondom:

-Nem, mama, nem is olyan rossz. Sokan vagyunk együtt, úgy könnyebb elviselni.

- Igen, de nemrég itt járt Heinrich Bredemeyer, s azt beszélte, hogy most borzasztó odakünn, azzal a gázzal meg minden egyébbel. Anyám mondja ezt! Azt mondja: azzal a gázzal meg minden egyébbel. Nem tudja, mit beszél, csak félt .engem. Elmondjam neki, hogy egyszer három ellenséges árkot találtunk, ahol mind megmerevedve álltak az emberek, mintha a guta ütötte volna meg őket? A mellvédeken, a fedezékekben, ahol éppen voltak, ott álltak vagy heverték, elkéült arccal, halva.

- Ó, mama, amit így összevissza beszélnek! - felelem.

- Az a Bredemeyer csak úgy beszél a világba. Hiszen látod, ép vagyok és meghízta.

Anyám reszkető aggodalma visszaadja a nyugalma. Most már tudok járni-kelni, beszélni, felelni, s nem félek, hogy hirtelen a falhoz kell támaszkodnom, mert a világ puha lesz körülöttem, mint a gumi, s az ereim olyan revések, mint a tapló.

Anyám föl akar kelni, addig kimegyek a konyhába a nővéremhez.

-Mi baja van? - kérdezem.

Vállat von:

- Már hónapok óta fekszik, de nem engedte, hogy megírjuk neked. Több orvos is járt nála. Az egyik azt mondta, hogy valószínűleg ismét a rák...

A kerületi parancsnoksághoz megyek jelentkezni.

Lassan járok az utcán. Itt-ott megszólít valaki. Senkivel sem állok meg sokáig, mert nem akarok sokat beszélni.

A kaszárnyából visszajövet erős hang szólít meg. Elgondolkozva fordulok vissza, s egy őrnaggyal állok szemközt. Rám ripakodik:

- Nem tud szalutálni?

- Bocsánat, őrnagy úr - mondom zavartan -, nem láttam.

Még hangosabbra fogja a szót:

- Hát még értelmesen beszélni sem tud?

Szeretnék a képébe vágni, de uralkodom magamon, különben oda a szabadságom.

Összecsapom a bokámat,

s azt mondom:

- Nem láttam az őrnagy urat.

- Hát akkor tessék vigyázni! - üvölti. - Hogy hívják?

Jelentkezem.

Vörös, kövér ábrázata még mindig földült.

- Csapatteste?

Előírászerűen jelentem. Még mindig nem elég neki.

- Hol fekszenek?

De nekem most már elég, s azt mondom:

- Langemark és Birschoot közt.

- Micsoda? - kérdi, kissé meghökkenve.

Megmagyarázom neki, hogy egy órája jöttem szabadságra, s magamban azt gondolom, hogy most már csak leszáll a magas lóról. De tévedek. Ellenkezőleg, még jobban megvadul:

- Szóval szeretné itt is bevezetni a frontszokásokat?

Olyan nincs! Itt, hál istennek, rend van!

S azt vezényli:

- Húsz lépést vissza. Indulj!

Bennem tompán forr a düh. De nem tehetek ellene semmit: Azonnal lefogathat, ha úgy tetszik neki. Szóval visszamegyek, előrejövök, s hatméternyi távolságról merev szalutálásba rándulok, amit csak akkor hagyok abba, amikor már hat méterrel elhagytam.

Ismét odahív magához, s most barátságosan tudtomra adja, hogy ez egyszer még megkegyelmez. Feszés vigyázzállásban megköszönöm.

- Indulj! - vezényli.

Összecsapom a sarkamat, hátraarcot csinállok és elmegyek.

Ez az eset elrontotta az estémet. Igyekszem hazakerülni. S otthon sarokba hajítom az egyenruhát. Ezt amúgy is terveztem. Aztán előszedem a szekrényből a civil ruhámat, és fölveszem.

Egészen elszoktam már tőle. Az öltöny meglehetősen rövid és szűk. Nőttem a katonaságnál. Sehogy se boldogulok a gallérral meg a nyakkendővel. Végül is a nővérem köti meg. Milyen könnyű egy ilyen ruha, az ember úgy érzi, mintha alsónadrágban és ingben volna.

Megnézem magamat a tükörben. Különös látvány.

Napbarnította, kissé hosszúra nyúlt konfirmáló diák néz rám csodálkozva.

Anyám örül, hogy civil ruhát viselek; így közelebb érez magához. De apám jobban szeretné, ha egyenruhát húznék fel, így szeretne velem elmenni az ismerősökhöz.

Én azonban nem vagyok hajlandó.

Jó dolog csöndesen ülni valahol, például a szemközti kocsmakertben, a gesztenyefák alatt. A levelek az asztalra meg a földre hullanak. Nem sok levél. A legelsők.

Elöttem egy pohár sör. Az ivást megtanulja az ember a katonaságnál. Csak a felét ittam ki, tehát vár még néhány hűvös korty, s rendelhetek másodikat, harmadikat, ha akarok. Nincs sorakozás, és nincs pergőtűz. A kocsmáros gyerekei kugliznak, s a kutya ölembe hajtja fejét.

Kék az ég, s a gesztenyefák lombjai közt keresztüllátszik a Margit-templom zöld tornya.

Jó ez így, és én szeretem. De az emberekkel nem boldogulok. Az egyetlen, aki nem kérdezősködik, az anyám. Már apámmal másként áll a dolog. Szeretné, ha beszélnék valamit a harctérről. Olyan kívánságai vannak, amiket meghatónak és ostobának találok. Vele már nem vagyunk a régi viszonyban. Legszívesebben folyton-folyvást hallana valamit. Felfogom, hogy nem tudja, mennyire nem lehet az ilyesmit elbeszélni, s szívesen teljesíteném a kívánságát; de veszedelmes

szavakba foglalni ezeket a dolgokat, félek, hogy akkor óriásira nőnek, s nem tudok uralkodni többé rajtuk. Hová lennének; ha egészen világossá válnék előttünk mindaz, ami odakint történik?

Így hát csak beérem azzal, hogy néhány vidám históriát mondom el neki. Ő azonban azt kérdi, hogy vettem-e részt közelharcban. Azt mondom: nem, és fölállok, hogy kimenjek.

De ez nem segít. Amikor már az utcán néhányszor megijedtem, mert a villamos csikorgása hasonlít a közeledő gránát üvöltéséhez, valaki a vállamra csap. A némettanárom, aki eláraszt a szokásos kérdésekkel:

- No, hogy vagyunk odakint? Rettentő, rettentő, ugye? Persze, persze, borzasztó, de hát ki kell tartani.

És végre is odakint jó ellátásuk van, amint hallom. Jó színben van, Paul.

Megerősödött. Itt persze rosszabbul állunk, igen, természetesen, hiszen magától értetődik, hogy a legjobb mindig a katonáinknak kell!

Magával cipel a törzsasztalához. Nagyszerűen fogadnak. Egy igazgató a kezét nyújtja nekem, és azt mondja:

- Úgy, a frontról jön? Hát milyen ott a szellem? Kitűnő, kitűnő!

Én kijelentem, hogy mindenki nagyon szeretne hazajönni.

Hangosan felkacag:

- Meghiszem azt! Csakhogy előbb el kell agyabugyálni a franciákat. Dohányzik?

Itt van, gyújtson rá. Főúr, hozzon egy pohár sört is a mi ifjú harcosunknak.

Sajnos, elfogadtam a szivart, s így kénytelen vagyok itt maradni. Mindenki csak úgy csöpög a jóakarattól.

Erre nem lehet panasz. Mégis bosszús vagyok, s olyan gyorsan szívom a szivart, ahogy csak lehet. Hogy mégis tegyek valamit, egy hajtásra megiszom a pohár sört.

Tüstént másodikat rendelnek: tudják az emberek, mivel tartoznak egy katonának. Arról vitatkoznak, hogy mit kell anektálnunk. Az arany óraláncos igazgató akar legtöbbet: egész Belgiumot, Franciaország szenterületeit és nagy darabot Oroszországból. Pontosan megokolja, miért van szükségünk minderre, s hajthatatlanul vitatkozik, amíg csak a többiek nem engednek. Aztán magyarázni kezdi: hol kell Franciaországban az áttörést megkezdeni, s közben hozzám fordul:

- Csak mozduljatok már egy kicsit előre azzal az örökös állóharccal. Dobjátok ki azokat a frátereket, akkor meg lesz a béke.

Azt felelem, hogy a mi véleményünk szerint az áttörés lehetetlen. Azoknak odaát túlságosan sok a tartalékjuk.

Különben is más dolog a háború, mint idehaza képzelik.

Fölényesen leint, és bebizonyítja, hogy nem értek ehhez.

- Persze, az egyes ember - mondja -, csakhogy az összességén fordul meg minden.

Azt pedig maga nem ítéheti meg így. Csak a maga kis szakaszát látja, s ezért nincs semmi áttekintése. Megteszi a kötelességét, kockáztatja az életét. Ez

végtelenül tiszteletre méltó dolog - mindnyájan megérdemelnék a vaskeresztet -,

de mindenekelőtt Flandriában kell áttörni az ellenséges frontot, és aztán felülről felgöngyölíteni.

Szuszog és törölgeti a szakállát.

- Teljesen fel kell göngyölíteni, felülről lefelé. Aztán neki Párizsnak.

Szeretném tudni, hogyan képzeled ezt. S magamba döntöm a harmadik pohár sört. Tüstént újat hozat.

Hanem én fölállok. Zsebembe dug még néhány szivart; s barátságos vállveregetéssel bocsát el.

- Minden jól! Remélem, hamarosan valami rendes dolgot hallunk rólatok.

Másként képzeltem el a szabadságot. Egy évvel ezelőtt másként is volt. Nyilván én változtam meg időközben. Egész szakadék van a mai és az akkori idők közt. Akkor még nem ismertem a háborút. Nyugodtabb szakaszokban feküdtünk. Ma észreveszem, hogy öntudatlanul bár, de jobban szétmorzsolódtam. Itt nem ismerem ki többé magamat. Idegen világ ez nekem. Egyik kérdezősködik, a másik nem, s meglátszik rajta, hogy büszke erre; sőt némelyik megértő ábrázattal mondja, hogy erről nem is lehet beszélni. Aztán nagyra van ezzel a mondásával. Legszívesebben egyedül vagyok. Akkor nem zavar senki. Mert valamennyi örökké ugyanarra tér vissza, hogy jól vagy rosszul folynak a dolgok, egyik így vélekedik, másik amúgy, s aztán valamennyi gyorsan áttér a maga életét jelentő dolgokra. Régebben bizonyára éppen így éltem, de most már nem tudok hozzájuk kapcsolódni.

Túlságosan sokat beszélnek. Vannak gondjaik, céljaik, kívánságaik, amiket nem tudok úgy elfogadni, mint ők. Sokszor ott ülök valamelyikkel a kis kocsmakertben, s próbálom megmagyarázni neki, hogy ilyen nyugodtan ülni: mindennél többet ér! Persze megértik ezt, elismerik, maguk is úgy vélekednek, de csak szavakkal, szavakkal, hiszen ez az éppen! Átérik, de mindig csak félig, a másik énjük más dolgokkal foglalkozik, mert már így vannak kettéosztva. Egyik sem érzi át egész életével.

Magam sem tudom igazán megmondani, amit gondolok.

Ha így látom őket szobájukban, irodájukban, hivatalos munkájukban, az ellenállhatatlanul vonz; én is szeretnék mindebben benne lenni, s megfelekedni a háborúról; de ugyanakkor valami visszataszítót is érzek az egészben. Oly szűk dolog ez, hogy is tölthet ki egy egész életet, szét kellene rombolni, hogy is lehet így minden, miközben odakint most szilánkok süvöltenek el a tölcsérek fölött, világítógolyók szállnak a magasba, sebesülteket hoznak hátra sátorlapokon, s a bajtársak az árkokban húzódnak meg! Ezek itt más emberek, ezeket én nem értem meg igazán, irigylem és megvetem őket! Katra, Albertre és Tjadenre kell gondolnom: vajon mit csinálnak? Talán a kintinban ülnek vagy úsznak – nemsokára ismét előre kell menniük.

Szobámban az asztal mögött egy barna bőrdívány van. Letelepszem rá.

A falakon sok kép rajzszöggel megerősítve, régebben folyóiratokból vagdaltam ki. Köztük képeslapok és rajzok is, amik megtetszettek nekem. A sarokban kis vaskályha. A szemközti fal mentén áll a könyvespolcom.

Ebben a szobában éltem, mielőtt katona lettem.

A könyveket egyenként vásároltam abból a pénzből, amit óraadással kerestem. Sokat antikváriusnál, például az összes klasszikusokat. Kötetje egy márka hús pfennigbe került, kemény, kék vászonkötésben. Teljes kiadásokat vettem, mert alapos fiú voltam, nem bíztam meg a válogatott művek kiadóiban, hogy csakugyan a legjobbat válogatták ki. Ezért csak összes műveket vásároltam. El is olvastam becsületes buzgalommal, de a legtöbb nem tetszett igazán. Annál jobb véleményem volt a többi könyvről, a modernekről, amelyek sokkal drágábbak is voltak. Néhányat nem is egészen tisztességes úton szereztem: kölcsönkértem és nem adtam vissza, mert nem tudtam megválni tőle.

Az állvány egyik polca tankönyvekkel van tele. Nem túlságosan kíméltem őket, nagyon elnyúztam, lapokat téptem ki belőlük, elgondolható, hogy milyen célokra. Lent pedig becsomagolt füzetek, papírok, levelek, rajzok és vázlatok.

Megpróbálom beleképzelni magamat az akkori időbe.

Hiszen itt van még a szobában. Megérezem tüstént: a falak megőrizték. Kezem ott pihen a dívány karján, most kényelembe helyezkedem, felhúrom a lábamat is, kedélyesen üldögélek a sarokban, a dívány karjai közt.

A kis ablak nyitva, az utca meghitt képét mutatja, a végén kiemelkedő templomtoronnyal. Az asztalon néhány szál virág. Tollszárok, ceruzák, egy kagyló mint levélnehezék, tintatartó - itt nem változott semmi.

Ilyen lesz minden akkor is, ha szerencsém lesz, ha vége a háborúnak, és örökre hazajövök. Éppen így fogok itt ülni, így nézem a szobámat és várok.

Izgatott vagyok, de szeretném, ha nem lennék az, hiszen ez nem az igazi érzés.

Azt a csendes elragadtatást, azt a heves, névvel nem nevezhető vágyakozást szeretném újra érezni, amit régen éreztem, ha a könyveim elé léptem. Ragadjon meg újra a kívánságok szele, amely a könyvek tarka fedeléből szállott fel, olvassa meg azt a súlyos, halott ólomtömböt, amely valahol bennem van, s ébressze fel bennem újra a jövőndő türelmetlen várását, a világnak szárnyaló élvezését - hozza vissza ifjúságom elvesztett készségét.

Ülök és várok.

Eszembe jut, hogy el kell mennem Kemmerich anyjához; meglátogathatnám Mittelstaedt is, a kaszárnyában kell lennie. Kinézek az ablakon. A napos utca képe mögött, fátyolszerűen, elmosódottan, fölmerül egy dombláncolat, s átváltozik egy világos őszi nappá, amikor a tűz mellett ülök, s Kattal meg Alberttel héjában sült krumplit eszem.

De erre nem akarok gondolni, kitörlöm agyamból a képet. Beszéljen a szoba. Karoljon át, hordozzon. Érezni akarom, hogy ide tartozom. Hallgatózni akarok, hogy tudjam, ha ismét a frontra megyek: a háború elmerül és megfullad, ha elárasztja a hazatérés hulláma. Elmúlik.

Nem marcangol szét bennünket. Nincs más hatalma rajtunk; csak a külső hatalom!

A könyvek gerince sorban áll egymás mellett. Ismerem még valamennyit, és emlékszem, hogyan szedtem rendbe. Könyörgök nekik a szememmel: beszéljetek

hozzám; fogadjatok magatokba - fogadj magadba, te egykori élet, te gondtalan, szép élet -, fogadj ismét magadba.

Várok, várok!

Képek vonulnak el előttem, nem ragadnak meg. Csak árnyak és emlékezések.

Semmi - semmi.

Nyugtalanságom egyre nő.

Hirtelen az idegenség félelmes érzése támad fel bennem. Nem tudok visszatalálni.

Ki vagyok zárva; akármennyit könyörgök, akárhogy erőlködöm, semmi sem mozdul. Érzéketlenül és szomorúan ülök itt, mint a halálraítélt, s a múlt elfordul tőlem. Ugyanakkor félelmet is érzek: félek, hogy nagyon is felidézem, mert nem tudom, mi történhetik akkor. Katona vagyok, katonásan kell viselkednem!

Fáradtan állok fel, s kinézek az ablakon. Aztán előveszek egy könyvet, lapozgatok benne, hogy olvassak, de félreteszem, másikat veszek kezembe. Aláhúzott sorok vannak benne. Keresek, lapozgatok, új könyveket szedek elő. Már egész halom hever mellettem. Egyebek is kerülnek hozzá, még sietősebben, lapok, füzetek, levelek.

Némán állok előttük, mint valami törvényszék előtt.

Gyáván.

Szavak... szavak... szavak... nem érnek el engem.

A könyveket lassan visszateszem ismét az üres helyekre.

Vége!

Csendesen kimegyek a szobából.

Még nem adom föl a harcot. A szobámba nem lépek ugyan többé, de azzal vigasztalódom, hogy néhány nap még nem jelenti okvetlenül a véget. Esztendőig ráérek még - azután, később... Egyelőre elmegyek Mittelstaedthez a kaszárnnyába. Ott ülök a szobájában, ezt a levegőt nem szeretem, de megszoktam.

Mittelstaedt olyan újságot tartogat nekem, amely tüstént felvillanyoz. Elmondja, hogy Kantoreket besorozták mint népfölkelőt.

- Képzeld csak - mondja, és néhány jó szivart húz elő -, a kórházból idejövök, s mindjárt belébotlok.

Nyújtja felém a mancsát, és azt vakogja: "Nini, Mittelstaedt, hát hogy van?" Nagy szemeket meresztek rá, és azt felelem: "Kantorek népfölkelő, a szolgálat - szolgálat, azt magának kéne legjobban tudni. Haptákba álljon, ha följobbvalójával beszél!" Láttad volna az arcát!

Olyan volt, mint az ecetes uborka és a döglött gránát keveréke. Nagy habozva megpróbálta még egyszer tréfára fogni a dolgot. Akkor egy kicsit élesebben reccsentettem rá. Most a legerősebb fegyverét szedte elő, és bizalmasan kérdezte: "Kieszközöljem magának a hadiériettségét?" Persze érted: emlékeztetni akart! Erre elfogott a düh, s én is emlékeztetni kezdtem: "Kantorek népfölkelő, maga két évvel ezelőtt elszónokolt bennünket a kerületi parancsnoksághoz, köztünk Joseph Behmet is, aki tulajdonképpen nem akart menni. Három hónappal azelőtt esett el, hogy besorozták volna.

Maga nélkül várt volna addig. Most pedig indulj! Majd beszélünk még egymással." Nem került nagy fáradságomba, hogy egy századba osszanak vele. Először is magammal vittem a raktárba, s csinos fölszerelésről gondoskodtam számára. Mindjárt meglátod.

Kimegyünk az udvarra. A század előlépett. Mittelstaedt vigyázzba állítja őket, és szemlét tart.

Ekkor megpillantom Kantoreket, s alig tudom visszafojtani a nevetést. Hosszú, kifakult kék kabátot visel.

Hátán és ujjain nagy, sötét foltok. A kabát valami óriásé lehetett, annál kurtább a kopott, fekete nadrág. Fél lábikráját csupaszon hagyja. Bakancsa viszont túlságosan bő. Kőkemény, ősrégi jószág, hegye fölhajlik, s még oldalvást kell befűzni. Kiegyenlítőképpen a sapkája ismét túlságosan kicsi, hihetetlenül piszkos, nyomorúságos vacak. Az egész látvány szánalomra méltó.

Mittelstaedt megáll előtte:

- Kantorek népfölkelő, hogy vannak kipucolva a gombjai? Maga, úgy látszik, sohasem tanulja meg ezt?

Elégtelen, Kantorek, elégtelen...

Magamban ordítok a gyönyörűségtől. Éppen így szidta Kantorek az iskolában Mittelstaedtet, ugyanezzel a hanghordozással: "Elégtelen, Mittelstaedt, elégtelen..."

Mittelstaedt tovább gáncsoskodik:

- Nézze meg Boettchert, az rendes ember, róla példát vehetne!

Alig hiszek a szememnek. Hiszen Boettcher is itt van, Boettcher, az iskolánk kapusa. És ez a példakép! Kantorek olyan pillantást vet rám, mintha meg akarna enni.

Én azonban ártatlanul az arcába vigyorgok, mintha nem is ismerném.

Milyen buta képe van ebben a vacak sapkában, ebben az egyenruhában! És ilyen ember miatt drukkoltunk mi, amikor a katedrán trónolt, s a ceruzájával fölnyársalta az embert a rendhagyó francia igék miatt, amikkel aztán semmit sem értünk Franciaországban. Két éve sincs még ennek - s most itt állok. Kantorek népfölkelő, egyszerre megfosztva minden varázsától, görbe térddel, fazékfülkarral, rossz sipkában, nevetséges testtartással, lehetetlen egy katona! Nem tudom többé összehangolni azzal a katedrán ülő, fenyegető képpel, s igazán kíváncsi vagyok, mit csinálnék, ha ez az eleven nyomorúság tőlem, a régi katonától, ismét meg merné kérdezni:

-Baumer, mondja meg, hogy van az imparfait-ja azösszes...

Mittelstaedt egyelőre rajvonalgyakorlatokat végeztet.

Kantoreket jóakaratóan megteszi csoportvezetőnek.

Ennek is megvan a maga különös értelme. Rajvonalba való előnyomulásnál tudniillik a vezetőnek mindig húsz lépéssel a maga csoportja előtt kell járni; ha tehát azt vezénylik: hátra arc, indulj! - akkor a rajvonal csak megfordul, ellenben a csoportvezető egyszerre húszlépésnyire a vonal mögé kerül, kénytelen előrevágtatni, hogy ismét húsz lépéssel megelőzze a csoportját. Ez összesen

negyven lépés. De alighogy megérkezett, egyszerűen ismét hátra arc, induljt parancsolnak, s neki megint negyven lépést kell a másik irányba rohanni. Így aztán a csoport mindössze kedélyesen megfordul, míg a csoportvezető úgy száguld ide-oda, mint a karika a függöny rúdján. Az egész pedig Himmelstoss számos kipróbált receptje közé tartozik.

Kantorek nem is várhat egyebet Mittelstaedtől, mert egyszer osztályt ismételtetett vele. Mittelstaedt pedig számár volna, ha nem élne ezzel a jó alkalommal, mielőtt ismét a harctérre kerül. Az ember talán valamivel könnyebben hal meg, ha a katonaság egyszer ilyen lehetőségeket adott a kezébe.

Kantorek egyelőre ide-oda ugrál, mint a felriasztott vaddisznó. Egy idő múlva Mittelstaedt abbahagyatja ezt a gyakorlatot, s most megkezdődik a földön kúszás fontos gyakorlása. Térdére és könyökére támaszkodva, puskáját előírászerűen tartva, közvetlenül előttünk nyomul előre a földön Kantorek pompás alakja. Szuszog, mint a gőzgép, s a szuszogása édes zene fülünknek.

Mittelstaedt azzal igyekszik lelket önteni belé, hogy Kantorek tanár úr mondásaiból származó idézetekkel vigasztalja Kantorek népfölkelőt.

- Kantorek népfölkelő, mi abban a szerencsében részesültünk, hogy nagy időkben élhetünk, kötelességünk, hogy mindnyájan összeszedjük magunkat, s kiálljuk azt is, ami keserves.

Kantorek kiköp egy piszkos fadarabot, ami a foga közé került, s izzad, mint a ló. Mittelstaedt lehajol, s lelkesen magyarázza neki:

- És csekélységek miatt sohasem szabad a nagy élményről megfeledkezni, Kantorek népfölkelő!

Csodálkozom, hogy Kantorek nem pukkan szét, különösen, mert most tornaóra következik, s itt Mittelstaedt nagyszerűen utánozza őt, megragadja a nadrágja ülepét a nyújtón való húzózkodás közben, hogy állat feszesen a rúd fölé emelhesse, s eközben csak úgy csöpög belőle a bölcs beszéd. Éppen így cselekedett vele egykor Kantorek.

Aztán kiosztják a további szolgálatot.

- Kantorek és Boettcher elmennek komiszkenyérért!

Vigyék magukkal a kézikocsit.

Néhány pillanattal később a két ember megindul a kézikocsival. Kantorek dühöngve szegi le a fejét. A kapus büszke, mert könnyű a szolgálata.

A kenyérgyár a város másik végén van. Szóval odavissza keresztül kell menniük az egész városon.

- Ezt már néhány napja csinálják - vigyorog Mittelstaedt. - Vannak, akik már lesik, hogy megláthassák őket.

- Nagyszerű - mondom -, de hát nem tett még panaszt?

- Megpróbálta! A parancsnokunk halálra kacagta magát, amikor meghallotta a históriát. Ki nem állhatja az iskolamestereket. Különben a lányával is jóba vagyok.

- El fogja rontani a vizsgádat.

- Füttyülök rá - mondja nyugodtan Mittelstaedt. - A panasza egyébként is hiábavaló volt, mert be tudtam bizonyítani, hogy többnyire könnyű szolgálata van.

- Nem tudnál egyszer úgy istenigazában kibabrálni velem? - kérdezem.

- Ahhoz túlságosan butának tartom - feleli Mittelstaedt, fenségesen és nagylelkűen.

Mi a szabadságon töltött idő? Valami ingadozás, ami utólag sokkal nehezebbé tesz mindent. Már most belékeveredik a búcsú fájdalma. Anyám szótlánul néz rám; tudom, hogy számlálja a napokat - minden reggel szomorú. Újra elmúlt egy nap. A borjúmat elrakta, nem akarja, hogy a válásra emlékeztesse.

Gyorsan repülnek az órák, ha egyedül morfondíroz az ember. Kiszakítom magamat gondolataim közül, s elkísérem a nővéremet. A mészárszékbe megy néhány font csontért. Nagy kedvezmény, s már reggel sorba állnak az emberek, hogy kivárják. Sokan elájulnak.

Nincs szerencsénk. Amikor már fölváltva három óra hosszat várakoztunk, felbomlik a sor. A csont kifogyott.

Jó, hogy én itt is kapom az ellátásomat. Hazaviszek belőle az anyámnak, s így mindnyájan valamivel táplálódni ételhez jutunk.

Egyre nehezebbé válnak a napok, egyre szomorúbb az anyám szeme. Még négy nap. El kell mennem Kemmerich anyjához.

Ezt nem lehet leírni. Ezt a remegő, zokogó asszonyt, aki megráz és rám kiált: - Minek élsz te, ha ő meghalt! - eláraszt könnyeivel, s azt kiáltja:

- Miért is van gyerek a világon, hogyha. - aztán leroskad egy székbe, és sír:

- Láttad? Láttad még? Hogyan halt meg?

Azt mondom neki, hogy szívébe kapott golyót, és azonnal meghalt. Rám néz, kételkedik:

- Hazudsz. Én jobban tudom. Éreztem, hogy milyen nehezen halt meg. Hallottam a hangját, éreztem éjszaka a rettegését, mondd meg az igazat, tudni akarom, tudnom kell.

- Nem - mondom -, ott voltam mellette. Tüstént meghalt. -

Halkan könyörög:

- Mondd meg nekem. Meg kell hogy mondd. Tudom, vigasztalni akarsz, de hát nem érted, hogy kegyetlenebbül megkínzol, mintha megmondanád az igazat?

Nem tudom elviselni a bizonytalanságot, mondd meg, hogyan volt, ha mégolyan szörnyű is. Akkor is jobb, mint az, amit máskülönben gondolok.

Nem mondom el én azt soha, még ha felaprítanak se.

Részvétellel vagyok iránta, de kissé ostobának is találom.

Nyugodjék meg, hiszen Kemmerich nem támad föl, akár tudja, akár nem, hogyan halt meg. Ha az ember annyi halottat látott, nem tudja már egészen megérteni, hogy lehet ennyi fájdalmat érezni egyetlen halott miatt.

Kissé türelmetlenül mondom hát:

- Tüstént meghalt. Nem is érezte. Az arca egészen nyugodt volt.

Az asszony hallgat. Aztán lassan kérdezi:

- Megesküszöl erre?

- Meg.

- Mindenre, ami szent neked?

Ó, istenem, mi szent neked? Hiszen az ilyesmi gyorsan változik nálunk.

- Igen, tüstént meghalt.

- Ne gyere vissza, ha nem igaz!

- Ne jöjjenek vissza, ha tüstént meg nem halt.

Isten tudja, mi mindent nem vállalnék még. De úgy látszik, végre hisz nekem.

Sokáig sír és nyög. El kell mondanom, hogy történt a dolog, s kitalálok egy történetet, amelyben most már majdnem magam is hiszek.

Amikor elmegyek, megcsókol s megajándékoz a fia képével. Regruta

egyenruhájában egy kerek asztalra támaszkodik, amelynek háttal nyírfaágból vannak a lábai. Mögötte kulisszaként festett erdő. Az asztalon söröskancsó.

Utolsó estém otthon. Mind hallgatagok vagyunk. Korán lefekszem, megragadom a párnáimat, magamhoz szorítom, beléjük temetem a fejemet. Ki tudja, alszom-e még valaha ilyen tollas ágyban!

Anyám késő éjszaka bejön a szobámba. Azt hiszi, alszom, s én úgy is teszek, mintha aludnék. Beszélni, együtt virrasztani túlságosan nehéz.

Ott ül szinte reggelig, bár fájdalmai vannak, s néha összegörnyed. Végre nem bírom már tovább, s úgy teszek, mintha fölébrednék.

- Eredj aludni, mama, meghúlsz itt.

- Még eleget alhatom később - feleli.

Felülök az ágyban.

- Hiszen nem kerülök mindjárt a harctérre, mama.

Előbb még négy hétre a barakktáborba megyek. Onnan talán haza is jöhetnek egy vasárnap.

Hallgat. Aztán csöndesen kérdezi:

- Nagyon félsz?

- Nem, mama.

- Még azt akartam mondani neked: óvakodjál az asszonyoktól Franciaországban.

Rossz asszonyok vannak ott, kisfiam.

Ó, anyám, anyám! A te szemedben gyermek vagyok -miért is nem hajthatom

sírva öledbe a fejemet? Miért kell mindig nekem lenni az erősebbnek, a

nyugodtabbnak, hiszen én is szeretném, ha egyszer sírhatnék, és

megvigasztalnának, igazán alig vagyok több gyermeknél, a szekrényben még ott

lógnak a rövidnadrágjaim - oly rövid idő telt el azóta, miért múlt el hát örökre?

Tőlem telhető nyugalommal felelem:

- Ahol mi vagyunk, ott nincsenek asszonyok, mama.

- És légy nagyon óvatos a harctéren, Paul.

Ó, anyám, anyám! Miért nem foghatlak a karomba, mért nem halhatunk meg együtt? Micsoda szegény, nyomorúlt kutyák vagyunk!

- Igen, mama, óvatos leszek.

- Mindennap imádkozom érted, Paul.

...Ó, anyám, anyám! Keljünk föl, menjünk el, vissza az elmúlt esztendőkhöz, ahol ez a sok nyomorúság már nem nehezedik ránk - vissza hozzád és hozzám, oda, ahol csak mi ketten vagyunk, anyám!

- Talán kaphatsz valami veszélytelenebb beosztást is.
- Igen, mama, könnyen meg lehet, hogy a konyhára kerülök.
- Fogadd csak el, ne bánd, ha megszólnak is érte.
- Azzal nem törődöm, mama.

Felsóhajt. Arca fehér derengés a sötétségben.

- De most már aludnod kell, anyám.

Nem felel. Fölkelek és vállára borítom a takarómat.

Karomra támaszkodik, fájdalmai vannak. Így vezetem át a szobájába. Egy darabig még mellette maradok.

- Neked is meg kell gyógyulnod, mama, mire visszajövök.
- Igen, igen, fiacskám.
- Aztán ne küldjetez nekem ennyivalót, mama. Van nekünk odakünn elég. Idehaza inkább rátok fér.

Milyen szegényen fekszik az ágyában, ő, aki engem mindennél jobban szeret a világon. Amikor már menni akarok, sietve azt mondja:

- Szereztem még neked két alsónadrágot. Jó gyapjúból. Meleget tart majd. El ne feledd becsomagolni.

...Ó, anyám, tudom, mennyi sorbaállításba, szaladgálásba, koldulásba kerülhetett neked ez a két alsónadrág!

Ó, anyám, anyám, hogy lehet azt megérteni, hogy el kell mennem tőled, hiszen ki másnak van reám joga, mint neked? Még itt ülök, te ott fekszel, olyan sokat kellene mondanunk egymásnak, de hiába, már sohasem fogjuk elmondani.

- Jó éjszakát, mama.
- Jó éjszakát, fiacskám.

A szoba sötét. Anyám lehelete szállong benne. Közben ketyeg az óra. Künn az ablak előtt susogás hallatszik. A gesztenyefák susognak.

Az előszobában belebotlom a borjumba, megpakolva fekszik ott, mert reggel nagyon korán kell elmennem.

Beleharapok a párnámba, kezem görcsösen szorongatja az ágy vasrúdait.

Sohasem kellett volna hazajönnöm. Odakünn közömbös, gyakran reménytelen voltam - most már sose leszek többé ebben a lelkiállapotban.

Katona voltam, s most már nem vagyok semmi egyéb, csak fájdalom - magamért, anyámért, mindenért, ami oly vigasztalan és végtelen.

Sohasem kellett volna szabadságra jönnöm.

* * *

De máskülönben alig ismerek itt valakit; minden megváltozott, mint rendesen. Csak egykét ember akad, akivel régebben futólag találkoztam.

A szolgálatot gépiesen végzem. Este majdnem mindig a katona otthonban vagyok, ott folyóiratok hevernek, de azokat nem olvasom; hanem van egy zongora is, és azon szeretek játszani. Két leány szolgál ki, az egyik fiatal.

A tábort magas drótkerítés veszi körül. Ha későn jövünk vissza a katonaotthonból, igazolvány kell. Persze aki az örrel jóban van, anélkül is keresztül tud csúszni.

Borókabokrok és nyírfaerdők közt mindennap századgyakorlatokat végzünk a pusztán. Ez elviselhető, ha többet nem kíván az ember. Előrerohanunk, ledobjuk magunkat, s lehetünk hajladoznak a pusztá füvei és virágai. A tiszta homok ilyen közvetlen közelségből olyan, mintha laboratóriumban készült volna, csupa icipici kavicsból. Sajátságosan csábítja az embert, hogy a kezével beletúrjon.

De legszebbek mégis a nyírfaerdők. Minden pillanatban változtatják a színüket. Most a legvilágosabb fehér színben csillognak a törzsek, selymesen és levegősen lebeg köztük a lombok pasztellzöldje; a következő pillanatban opáloskékre változik az egész, a háncs ezüstös színe elmosza a zöldet; de egy helyen tüstént majdnem feketévé mélyül a szín, ha felhő vonul át a nap előtt. S az árnyék kísértetként fut végig a most fakónak látszó törzsek között, s tovább a pusztán, a látóhatár felé; közben pedig a nyírfák már fehér nyelvű, ünnepi zászlók gyanánt állanak az újra színeződő lomb aranyosvörös lobogásában.

Gyakran annyira elmélyedek e gyöngéd fények és áttetsző árnyékok játékába, hogy jóformán meg sem hallom a vezényszavakat; ha egyedül van az ember, megfigyeli és megszereti a természetet. Nem sok kapcsolatom van az emberekkel, nem is kívánom, hogy több legyen a szokásosnál. Sokkal kevésbé ismerjük egymást, semhogy több telhetne tőlünk, mint egy kis fecsegés esténként egy-egy játszma huszonegyes vagy mausli.

Barakkjaink mellett van a nagy orosz tábor. Ámbár drótfalak választják el tőlünk, de azért a foglyoknak mégis sikerül átjönni hozzánk. Igen félénknek, tartózkodónak látszanak, pedig többnyire szakállas, nagy növésű emberek; úgy hatnak, mint valami elvert, alázatos bernáthegyi kutyák.

Barakkjaink körül ólálkodnak, és végigkutatják a hulladékos hordókat.

Elképzelhető, hogy mit találnak ott.

Már a mi kosztunk is szűkös és főként rossz: karórépa hat részre vágva és vízben megfőzve; murokrépatörzs, még azon piszkosan; a foltos krumpli valóságos ínyencfalat, s a legelőkelőbb étel a vékony rizsleves, melyben állítólag apróra vagdalt marhahúsfoszlányok úsznak. De olyan apróra vagdalják, hogy meg sem találja az ember.

Mindazonáltal, természetesen, megesszünk mindent.

Ha valaki egyszer olyan gazdag, hogy nem tisztogatja ki egészen a csajkáját, tízen állnak ott, akik szívesen átveszik tőle a maradékot. Csak azt mossák ki és öntik a hulladékos hordóba, amit már a kanál nem tud kikaparni. Ehhez kerül aztán néha egy-egy darab karórépahéj, penészes kenyérhaj és mindenféle szemét.

Ezért a híg, zavaros, piszkos vízért járnak ide a foglyok. Mohón meregetik a bűzös hordókból, s elviszik a zubbonyuk alatt.

Furcsa dolog ilyen közletről látni az ellenségeinket. Az arcuk elgondolkoztatja az embert, csupa derék parasztábrázat, széles homlok, széles orr, széles ajak, széles kéz, gyapjas haj. Szántásra, kaszálásra, almaszedésre kellene használni őket. Még jámborabbnak látszanak, mint a mi fríz parasztjaink.

Szomorúak a mozdulataik, szomorú a koldulásuk, mikor enivalót kérnek. Mind meglehetősen gyöngék; mert éppen csak annyit kapnak enni, hogy éhen ne vesszenek. Hiszen mi magunk sem lakunk jól már régen. Vérhasban szenvednek, s némelyik lopva, aggodalmas pillantással mutogatja ingének véres csücskét. Hátuk, nyakuk meggörnyedt, térdük megrokkant, fejüket ferdén tartják, amikor kezüket kinyújtják, s kevés német tudományukkal koldulnak-koldulnak, azon a lágy, halk basszus hangon, amely a meleg kályhára, az otthoni szobákra emlékeztet.

Akad ember, aki úgy beléjük rúg, hogy felfordulnak, de ilyen kevés van. A legtöbben nem törődnek velük, elmennek mellettük. Megesik néha, hogy valakit dühbe hoz a nyomorúságuk, s ezért rúg beléjük. Csak ne néznének úgy az emberre - mennyi szenvedés fér el két olyan kis helyen, amit egy ujjával eltakarhat az ember: két szemben.

Estéknként átjönnek a barakkokba és kereskednek.

Mindenüket elcserélik kenyérért. Néha sikerül is nekik, mert jó cipőjük van, miénk pedig rossz. Magas szárú cipőjük bőre csudálatosan puha, akár a bagaria. A köztünk levő parasztfiúk, akik hazulról disznóságokat kapnak, megengedhetik maguknak az ilyen cserét. Egy pár cipő ára körülbelül két-három komiszkenyér, vagy egy komiszkenyér s egy kisebb szárazkolbász.

De majdnem valamennyi orosz régen túladott már mindenén. Csak szánelmas holmit hordanak, s apró faragványokat meg gránátszilánkokból és réz vezetőgyűrűkből készített tárgyakat próbálnak elcserélni. Az ilyesmi persze nem hoz sokat, bármily rengeteg fáradságba került, néhány szelet kenyérért gazdát cserél. A mi parasztunk szívós és ravasz, ha alkuszik. Addig tartja az orosz orra alá a kenyeret vagy kolbászt, amíg belé nem sápad mohó vágyába, s ki nem forgatja a szemét - akkor aztán mindegy neki. A paraszt pedig körülményes lassúsággal pakolja el a zsákmányát, előhúzza vastag zsebkését, lassan, megfontoltan levág magának egy szelet kenyeret a készletéből, s hogy megjutalmazza önmagát, minden falás mellett kanyarít egy darabot a jó szárazkolbászból is. Izgató dolog egy ilyen vacsorát látni, az ember dobolni szeretne a paraszt vastag koponyáján. Ezek ritkán kínálják meg a többieket. De nem is ismerjük egymást eléggé.

Elég sűrűn állok őrt az oroszoknál. A sötétségben látszik mozgó alakjuk, olyanok, mint valami beteg golyák, nagy madarak. Odajönnek a rácshoz, nekitámasztják az arcukat, ujjai bekapaszkodnak a dróthurkokba.

Gyakran sokan állnak egymás mellett. Így szívják be a szelet, amely a pusztáról s az erdők felől jó.

Ritkán beszélnek, akkor is kevés szóval. Emberségesebbek, s szinte azt hiszem, testvéribbek egymáshoz, mint mi. De talán csak azért, mert szerencsétlenebbnek érzik magukat. Aztán meg rájuk nézve vége van már a háborúnak. De hát a vérhasra várni, az sem élet.

A népfelkelők, akik őrzik őket, azt beszélnek, hogy kezdetben élénkebbek voltak. Mint ilyen helyen rendesen, viszonyokat szőttek egymással, s gyakran öklözésre, késelésre került a sor. Most már egészen eltompultak, és közömbössé váltak, a legtöbb nem is onanizál, annyira elgyöngült, bár egyébként gyakran egész barakkok szoktak ilyesmivel élni.

Ott állnak a rácsnál; néha az egyik támolyogva elmegy, s hamarosan másik foglalja el a helyét. A legtöbb hallgat, csak egy-kettő koldul egy cigarettacsikkért. Látom sötét alakjukat. Szakálluk lobog a szélben.

Semmit sem tudok róluk, csak azt, hogy foglyok, s éppen ez az, ami megráz. Az életük névtelen és büntelen; ha többet tudnék róluk, hogy mi a nevük, hogyan élnek, mit várnak, mi nyomja a lelküket, akkor volna valami célja ennek a megrázóködtetésnek, s részvétté válhatnék bennem. De így csak a teremtet lények fájdalmát érzem bennük, az élet szörnyű szomorúságát s az emberek könnyörtelenségét.

Egy parancs ellenségeinkké tette ezeket a csendes alakokat; egy másik parancs barátainkká változtathatná.

Valahol egy asztalon néhány ember, akit senki sem ismer közülünk, aláír valami okmányt, s aztán esztendőig legfőbb célunkká válik az, amit a világ máskülönbén megvetésével és legsúlyosabb büntetésével sújt. Ki tud itt még különbséget tenni, amikor ezeket a gyerekarcú, apostolszakállú, csendes embereket látja! Minden altiszt gonoszabb ellensége a regrutának, minden tanár a diáknak, mint ők nekünk. És mégis újra rájuk lőnének, ők meg miránk, ha szabadok volnának.

Megijedek: ezt nem szabad továbbgondolnom. Ez az út a mélységbe visz. Nincs még itt az ideje; de nem akarom elveszíteni ezt a gondolatot, megőrzöm, elzárom, amíg vége nincs a háborúnak. A szívem dobog: itt van a cél, a nagy, az egyszeri cél, amelyre a lövészárokból gondoltam, amelyet kerestem, mint életlehetőséget minden emberiségnek e katasztrófája után – vajon olyan feladat lesz ez a következő életre, amely méltó a borzalom éveire?

Előszedem a cigarettáimat, mindegyiket kétfelé töröm, s odaadom az oroszoknak. Meghajolnak és rágyújtanak. Most egyik-másik arc közepén piros pont izzik.

Megvigasztalnak ezek a pontok: mintha sötét falusi házak apró ablakai volnának, amelyek elárulják, hogy mögöttük menedéket adó szobák vannak.

Telnek-múlnak a napok. Egy ködös reggelen ismét eltemetnek egy orosz; hiszen most szinte naponként halnak. Éppen őrségen vagyok, amikor temetik. A foglyok karénekebe fognak, több szólamú énekbe, s úgy hangzik, mintha nem is emberi hang volna, hanem orgona, valahol messze a pusztán.

A temetés gyorsan folyik.

Este megint ott állnak a rácsnál, s a szél ellátogat hozzájuk a nyírfaerdők felől. A csillagok hidegek.

Most már ismerek közülük egynéhányat, aki tűrhetően beszél németül. Van köztük egy muzsikus is, azt mondja, hegedűs volt Berlinben. Amint meghallja, hogy tudok egy kicsit zongorázni, előhossa a hegedűjét és játszik. A többi leül, s hátát a rácshoz támasztja.

A muzsikus áll és játszik, gyakran olyan elrévedő kifejezéssel, mint a hegedűsök szokták, ha szemüket behunyják, aztán ismét ritmikusan mozgatja hangszerét, és rám mosolyog.

Alighanem népdalokat játszik, mert a többiek vele dúdolnak. Sötét dombok mély, föld alatti döngése ez.

A hegedűszólam karcsú leányként áll fölötte, ragyogóan és magányosan. Az emberi hangok elhallgatnak, a hegedű magára marad, vékonyan szól az éjszakában, mintha fáznék; közelében kell állni, zárt teremben bizonyára jobb volna; idekűnn elszomorítja az embert ez a magányosan kódorgó hang. Nem kapok szabadságot vasárnapra, mert csak nemrég voltam hosszabb szabadságon. Ezért elutazásom előtt az utolsó vasárnapon apám és legidősebb nővérem jön el hozzám látogatóba. Egész nap a katonatáborban ülünk. Hová is mehetnénk, a barakkba nem akarunk.

Délben kisétálunk a pusztára.

Keservesen vonszolják magukat az órák; nem tudjuk, miről beszéljünk. Anyám betegségéről beszélünk hát.

Most már bizonyos, hogy rákja van, benn is fekszik a kórházban, s nemsokára megoperálják. Az orvosok remélik, hogy meggyógyul, de mi még sohasem hallottuk, hogy a rákból kigyógyult volna valaki.

- Hol fekszik? - kérdem én.

- A Lujza-kórházban - mondja apám.

- Melyik osztályon?

- A harmadikon. Meg kell várnunk, hogy mennyibe kerül az operáció. Ő maga akart harmadik osztályra menni. Azt mondta, akkor van valami szórakozása. Olcsóbb is.

De hisz akkor annyi más beteggel fekszik együtt! Csak legalább aludni tudna éjszaka.

Apám bólint. Arca petyhüdt, csupa ránc. Anyám sokat betegeskedett; kórházba ugyan csak akkor ment, ha kényszerítették, de azért sok pénzbe került, s apám élete tulajdonképpen erre ment rá.

- Csak legalább tudná az ember, mennyibe kerül az operáció - mondja.

- Hát nem kérdeztétek meg?

- Egyenesen nem, azt nem lehet, hátha megharagszik az orvos, s mégiscsak neki kell anyát megoperálni.

Igen - gondolom keserűen -, ilyenek vagyunk, ilyen a szegény ember. Nem meri az árat megkérdezni, inkább rettenetes gondokat szenved el; bezzeg más, akinek

nincs szüksége rá, természetesnek találja, hogy előre megállapítják az árát. Az ilyenekre nem is haragszik meg az orvos.

- Aztán később a kötések is olyan drágák – mondja apám.
- Hát a betegpénztár nem ad semmit? - kérdem én.
- Túlságosan régen beteg már az anyád.
- De hát van valami pénzetek?

Fejét rázza.

- Nincs. De most megint túlórázhatok. Tudom: éjfél fog ott állni az asztala mellett, hajtogatni, ragasztani, szabni. Este nyolckor eszik abból az erőtlen valamiből, amit élelmiszerjegyre kap. Aztán bevesz egy port a fejfájása ellen, és tovább dolgozik.

Hogy kissé felvidítsam, elmondok neki néhány történetet, ami éppen eszembe jut, katonatréfákat, más efféléket, tábornokokról és őrmesterekről, akiket egyszer valahol megugrattak.

Aztán az állomásra kísérem őket. Átadnak nekem egy üveg lekvárt és egy csomag krumplifánkot, amit még anyám süített számomra.

Aztán elmegy velük a vonat, s én visszatérek.

Este rákenek egy kis lekvárt a krumplifánkra, és eszem belőle. Sehogly sem ízlik: Kimegyek hát, hogy az oroszoknak adjam. Aztán eszembe jut, hogy anyám maga süttötte, s talán fájdalmai voltak, amíg a forró tűzhely mellett állt. Visszateszem a csomagot a borjúmba, s csak két darabot viszek el az oroszokhoz.

* * *

9

Néhány napig utazunk. Az égen megjelennek az első repülők. Tehervonatok haladnak el mellettünk. Ágyúk, ágyúk. Aztán átkerülünk a tábori vasútra. Keresem az ezredemet. Senki sem tudja, hol van most. Valahol meghálok, valahol reggel enivalót kapok s holmi határozatlan utasításokat is. Ismét útnak indulok borjúmmal és puskámmal.

Amikor megérkezem, a mieinkből senki sincs már a szétlőtt helységben. Azt hallom, hogy repülő divíziót csináltak belőlünk, amit mindenütt akkor dobnak a tűzbe, ha baj van. Ez nem vidít fel túlságosan. Azt beszélnek, hogy nagy veszteségeink voltak. Kutatok Kat és Albert után. Senki sem tud róluk.

Tovább keresek és bolyongok - furcsa érzés. Még egy éj szakát s egy másodikat is indián módra tanyázva töltök el. Aztán határozott hírt kapok, s délután jelentkezhetem az irodában.

Az őrmester ott tart. A századom két nap múlva visszajön, nincs értelme, hogy kiküldjön.

- Hogy telt a szabadság? - kérdi. - Szép volt, mi?
- Részben, részben - felelem.
- Hja, hja - sóhajtja -, csak ne kéne megint eljönni.

Ez mindig elrontja a második felét.

Lógok összevissza, amíg reggel be nem vonul a század, szürkén, piszkosan, bosszúsan, komoran. Ekkor felugrom, és közéjük keveredem, a szemem kutat: itt van Tjaden, itt prüszköl Müller, itt van Kat és Kropp is. Egymás mellé helyezük szalmazsákjainkat. Bűnösnek érzem magam, amikor rájuk nézek; pedig hát nincs rá okom. Mielőtt elaludnánk, kihozom a krumplifánk meg a lekvár maradványait, hogy nekik is jusson valami.

A két külső fánk megpenészedett, de azért meg lehet még enni. Ezeket magamnak választom, s a frissebbeket

Katnak és Kroppnak adom. Kat rágcsálás közben megkérdi:

- Bizonyosan anyád sütötte.

Rábólintok.

- Jó - mondja -, megérik rajta.

Szinte sírni tudnék. Nem ismerek magamra. De majd csak jobb lesz megint minden itt, Kattal, Alberttel meg a többiekkel. Idetartozom én.

- Szerencséd volt - súgja Kropp még elalvás előtt -, azt beszélük, hogy Oroszországba kerülünk.

Oroszországba. Hiszen ott már nincs háború.

A messzeségben dörög a front. A barakkok falai csörömpölnek.

Hatalmas tisztogatás. Egyik névsorolvasás a másik után. Mindenféle szempontból megvizsgálják bennünket. Ami elszakadt, azt kicserélik jó holmival. Én kifogástalan jó kabátot kapok. Kat természetesen egész, teljes mundért.

Híresztelni kezdik, hogy itt a béke, de valószínűbb a másik vélemény, hogy Oroszországba szállítanak bennünket. De mire való Oroszországban a jobb holmi? Végre kiszivárogo az igazság: a császár jön, hogy meg szemléljen bennünket. Ezért van a sok vizsgálat.

Nyolc napig azt hihetné az ember, hogy regruta kaszárnnyában van, olyan munka és gyakorlatozás folyik.

Mindenki bosszús és ideges, mert a túlságos pucoválást nem szeretjük, a díszlépést még kevésbé. Éppen az ilyen dolgok keserítik el a katonát, még jobban, mint a lövészárkok.

Végre itt a nagy pillanat. Vigyázzban állunk, megjelenik a császár. Kíváncsiak vagyunk, milyen lehet. Ellép az arcvonala előtt, s voltaképp némi csalódást okoz nekem: képei után nagyobb, hatalmasabbnak képzeltem, s főként azt hittem, hogy dörgő hangja van.

Vaskeresztek osztoogat, s egyik-másik katonát megszólítja. Aztán elvonulunk.

Később beszélgetünk egymással. Tjaden csodálkozva mondja:

- No, ez aztán a legelső ember a világon. Előtte mindenkinek vigyázzba kell állni, de mindenkinek, kivétel nélkül! - És gondolkodni kezd:

- Talán még Hindenburgnak is, mi?

- Bizony - erősíti meg Kat.

De Tjadennek még ez sem elég. Kis ideig gondolkodik, aztán megkérdi:

- Hát egy királynak vigyázzba kell-e állni a császár előtt?

Ezt senki sem tudta pontosan, de nem hisszük. Azok már mind a ketten olyan magasan vannak, hogy ott bizonyára nincs is igazi vigyázzállás.

- Micsoda butaságokat eszelsz ki - mondja Kat.

- A fődolog, hogy te vigyázzban állj.

De Tjadent tökéletesen megejtette a varázslat.

Egyébként nagyon is száraz fantáziája szárnyra kap.

Nézd csak - jelenti ki -, egyszerűen nem tudom felfogni, hogy egy császár éppen úgy végzi a szükségét, mint én.

-Arra mérget vehetsz - mondja nevetve Kropp.

- Bolond likból bolond szél fúj - folytatja Kat -, tetvek járnak a fejedben, Tjaden, eredj csak gyorsan a latrinára, hogy kitisztuljon a fejed, ne beszélj olyanokat, mint egy pólyás gyerek.

Tjaden eltűnik.

- De egyet mégis szeretnék tudni - mondja Albert -, hogy lett volna-e háború, ha a császár nemet mond.

- Egészen bizonyosan - vetem közbe -, hiszen ő állítólag egyáltalán nem akarta.

- No ha ő maga nem is, de talán ha lett volna a világon húsz-harminc ember, aki nemet mond.

- Igen, talán - ismerem el én -, csakhogy hát éppen azok akarták.

- Mulatságos, ha meggondolja az ember – folytatja Kropp -, hiszen mi azért vagyunk itt, hogy a hazánkat védjük. De a franciák is azért vannak itt, hogy a hazájukat védjék. Kinek van hát igaza?

- Talán mind a kettőnek - mondom én, anélkül, hogy hinném.

- No igen - mondja Albert, s látom rajta, hogy sarokba akar szorítani -, csakhogy a mi professzoraink, papjaink és újságjaink azt mondják, hogy csak nekünk van igazunk, ez remélhetően így is van; de a francia profeszszorok, papok és újságok azt állítják, hogy csak nekik van igazuk, hát mármost mi ebben az igazság?

- Azt nem tudom - mondom én -, mindenesetre háború van, s hónapról hónapra több ország avatkozik belé.

Tjaden újra megjelenik. Még mindig izgatott, s tüstént belékap a beszélgetésbe, azt kérdezi, hogy egyáltalán hogyan keletkezik a háború.

- Többnyire úgy, hogy egyik ország súlyosan megsérti a másikat - feleli Albert bizonyos fölényvel.

De Tjaden ostobának tettet magát.

- Egy ország? Ezt nem értem. Egy német hegy csak nem sérthet meg egy francia hegyet. Vagy egy folyó, vagy egy erdő, vagy egy búzaföld.

- Igazán ilyen buta vagy, vagy csak tettetted magad?

- mordul rá Kropp. - Hiszen nem így értettem. Egyik nép sérti meg a másikat.

- Akkor nekem itt semmi keresnivalóm - feleli Tjaden -, én nem érzem sértve magamat.

- No, neked magyarázzon valamit az ember – mondja bosszúsan Albert -, de hát nem is az ilyen bugrisokon fordul meg a dolog.

- Akkor meg éppen hazamehetek – csökönyösködik Tjaden, s mindenki nevet.

- Érts meg, ember, a népről, a közösségről van szó, tehát az államról - kiáltja Müller.

- Állam, állam - Tjaden ravaszul csettint az ujjával tábori csendőrök, rendőrség, adó, ez a ti államotok. Ha ezzel van dolgod, köszönöm szépen, nem kérek belőle.

- Helyes - mondja Kat -, most először mondtál valami okosat, Tjaden, állam és haza, az valóban különböző dolog.

- De mégiscsak együvé tartozik - fontolgatja Kropp - állam nélkül nincs haza.

- Helyes, de gondold meg, hogy mi majdnem valamennyien egyszerű emberek vagyunk. S Franciaországban is a legtöbb ember munkás, kézműves vagy kishivataltok. Mármost miért akarna egy francia kovács vagy suszter bennünket megtámadni? Nem, ez mind csak a kormányok dolga. Amíg ide nem kerültem, sohasem láttam franciát, s a legtöbb francia ugyanígy lehet velünk. Azokat éppoly kevésbé kérdezik, mint bennünket.

- Miért van hát egyáltalán háború? - kérdezi Tjaden.

Kat vállat vont.

- Bizonyosan vannak olyan emberek, akiknek használ a háború.

- No, én nem tartozom közéjük - vigyorog Tjaden.

- Te nem, és itt senki.

- Hát kicsoda? - csökönyösködik Tjaden. – Nem használhat a császárnak se.

Hiszen annak mindene megvan, ami kell.

- Nem úgy van az - feleli Kat -, háborúja még eddig nem volt. És minden nagy császárnak szüksége van legalább egy háborúra, különben nem lesz híres uralkodó. Nézd csak meg a tankönyveidben.

- A tábornokokat is híressé teszi a háború – mondja Detering.

- Még híresebbé, mint a császárt - erősíti meg Kat.

- Bizonyosan más emberek lappanganak itt, akik keresni akarnak a háborún - dörmögi Detering.

- Én azt hiszem, ez csak afféle láz - mondja Albert.

- Senki sem akarja tulajdonképpen, s egyszerre csak itt van. Mi nem akartuk a háborút, az ellenség ugyanezt állítja - és mégis benne van a fél világ.

- Csakhogy odaát többet hazudnak, mint nálunk - felelem én-, gondoljatok a foglyok röpirataira, amikben az volt, hogy mi felfaljuk a belga gyerekeket. Azokat a fickókat kéne fölakasztani, akik ilyesmit írnak. Ezek az igazi bűnösök.

Müller föláll.

- Mindenesetre jobb, hogy itt folyik a háború, mintha Németországban folynék. Nézzétek csak meg ezeket a tölcsérmezőket!

- Az igaz - ismeri el még Tjaden is -, de még jobb, ha egyáltalán nincs háború.

Büszkén távozik, mert megadta nekünk, egyéves önkénteseknek, és a véleménye valóban tipikus itt, az ember minduntalan találkozik vele, s nem is felelhet rá semmi okosat, mert ezzel együtt megszűnik a többi összefüggés megértése is.

A közkatonai nemzeti érzése egyszerűen annyi: itt van.

De azzal vége is, minden egyebet gyakorlatilag a maga szemszögéből ítél meg.

Albert bosszúsán heveredik le a fűbe.

- Legjobb nem is beszélni erről az egész vacakról.

- Úgyse változtathatunk rajta semmit - hagyja helyben Kat.

Tetejébe még az újonnan kapott holmit majdnem hiánytalanul vissza kell adnunk, s helyébe megkapjuk régi rongyainkat. Az új csak parádéra való volt.

Oroszország helyett ismét a frontra megyünk. Útközben egy siralmas erdőn haladunk keresztül: a fatörzsek széttépve, a föld felbarázdálva. Egyes helyeken szörnyű lyukak.

- A fenébe, itt aztán jól bevágott - mondom Katnak.

- Aknavető - feleli, aztán fölfelé mutat.

Az ágakon halottak lógnak. Ahol az egyik fa törzse két ágra oszlik, egy meztelen katona kuksol, sisakja még a fején van, de egyéb semmi nincs rajta. Csak a fele van odafönn, egy felsőtest, amelynek lábai hiányzanak.

- Mi történt itt? - kérdem én.

- Ezt bizony kilökték a ruhájából - morogja Tjaden.

- Mulatságos - mondja Kat -, nemegyszer láttuk ezt már. Ha egy ilyen akna odapörköl, csakugyan kilöki az embert a ruhájából. Ez a légnyomás miatt van.

Tovább nézelődöm, így van csakugyan. Itt egyenruhafoszlányok lógnak magukban, máshová véres pép tapad, ami valamikor emberi tagokat jelentett. Itt egy test fekszik, amelynek csak egyik lábán van még egy darab az alsónadrágból, nyakán a katonakabát gallérja, máskülönben meztelen, ruhája szanaszét lóg a fán. Mindkét karja hiányzik, mintha kicsavarták volna, egyiket húsz lépéssel tovább fedezem fel a bozótban.

A halott az arcán fekszik. Ott, ahonnét karjai kiszakadtak, a föld fekete a vértől. Lába alatt szét van zilálva az avar, mintha még kapálózott volna.

- Nem tréfa ez, Kat - mondom.

- Egy gránátszilánk az ember hasába, az se tréfa feleli vállat vonva.

- Nem szabad ellágyulni - jelenti ki Tjaden.

Nemrég történhetett az egész, a vér még friss. Minthogy csupa halottat látunk, nem töltjük vele az időt, hanem jelentjük a dolgot a legközelebbi szanitécállomáson. Végre is nem a mi dolgunk, hogy ezeket a hordágyas csődöröket megkíméljük a munkától.

Járórt küldenek ki annak a megállapítására, hogy mennyire van még megszállva az ellenséges állás. A szabadságom miatt valami különös érzés fog el a többiekkel szemben; s ezért jelentkezem, hogy küldjenek ki. Megbeszéljük a tervet.

Kibújunk a drótkerítésen, s aztán elválunk, hogy külön-külön kússzunk előre. Kis idő múlva találok egy lapos tölcsért, abba lecsúszom, onnan kandikálok kifelé.

A terepet közepes erejű géppuskatűz alatt tartják.

Mindenfelől beszórják nem túlságos erősen, de mégis eléggé ahhoz, hogy az ember ne nagyon emelgesse a nyakát.

Kibontakozik egy világítóernyő. A terep mereven nyúlik el a fakó fényben. Annál feketébben csap össze azután fölötte ismét a sötétség. Az árokban imént azt beszéltek, hogy feketék vannak velünk szemközt. Ez kellemetlen, mert rosszul lehet látni őket, s amellet járőrben is igen ügyesek. Sajátságos módon éppoly

gyakran megtörténik az is, hogy oktalatlanul viselkednek: Kat is, Kropp is lelőtt egyszer egy fekete ellenséges járőrt, mert ezek az emberek mohóságukban cigarettáztak útközben. Katnak és Albertnek csak a cigaretta végét kellett megcélozni.

Mellettem egy kis gránát süvölt el. Nem hallottam a közeledését, s nagyon megijedek. Ugyanebben a pillanatban eszeveszett félelem fog el. Egyedül vagyok itt, úgyszólván tehetetlenül a sötétben; talán már rég megfigyel egy tölcsérből két másik szem, s egy kézigránát elhajításra készen várja, hogy szétszaggasson. Iparkodom összeszedni magamat. Nem első járőrszolgálatom ez, s nem is különösen veszedelmes. De az első a szabadságom óta, s a hely még különben is meglehetősen ismeretlen nekem.

Felfogom, hogy nincs értelme ennek az izgalomnak, hogy a sötétségben valószínűleg nem lappang semmi, különben nem lőnének olyan alacsonyan. Hiába! A gondolatok vad összevisszaságban zúgnak végig az agyamon - hallom anyám intő hangját, látom a lengő szakállú oroszokat, amint a rácsra támaszkodnak, csodálatos világossággal áll előttem egy kantin a székeivel, egy valenciennes-i mozi, s képzeletem gyötrődve lát egy utálatos, szürke, érzéketlen puskaszáját, amely leskelődve, némán kísér, akármerre fordítom a fejemet: minden pórusomon kitör a verejték.

Még mindig ott heverek abban a földteknőben. Megnézem az órát; csak néhány perc telt el. Homlokom izzadt, szemem nedves, kezem reszket, halkan lihegek.

Semmi egyéb az egész, csak a félelemnek egy szörnyű rohama, közönséges, nyomorult félelem attól, hogy a fejemet kidugjam s tovább másszak.

Feszültségem pépként folyik szét, s már csak az a vágyam, hogy fekvé maradassak. Tagjaim a földhöz tapadnak; hasztalan kísérel meg, nem akarnak elválni onnét. Odabújok a földhöz, nem tudok előremenni, elhatározom, hogy fekvé maradok.

De tüstént új hullám söpör végig rajtam, a szégyenkezés, megbánás és a biztonságérzet hulláma is. Kissé fölemelkedem, hogy körülnézzek. Ég a szemem, úgy belémeresztem a sötétségbe. Egy világítógolyó fölemelkedik - meglapulok ismét.

Esztelen, zavaros harcot vívok magammal, ki akarok mászni a földteknőből, s mégis újra visszacsúszom, azt mondom magamban: muszáj, hiszen a bajtársaidról van szó, nem holmi ostoba parancsról, s tüstént aztán: mi közöm hozzá, nekem csak egy elveszteni való életem van!

Ennek mind a szabadság az oka, mentegetőzőm elkeseredetten. De ezt magam sem hiszem, rettentő szégyenkezés fog el, lassan fölemelkedem, előrefeszítem a karjaimat, hátamat utánuk húzom, s most félig a tölcsér szélén fekszem.

Ekkor valami neszt hallok és visszarándulok. A gyanús neszt ágyúdörgésben is pontosan meghallja az ember. Hallgatózom; a nesz a hátam mögül jön. A mieink, akik végigmennek az árkon. Most fojtott hangokat is hallok. A hang csengéséről ítélve, meg lehet, hogy Kat beszél.

Egyszerre valami szokatlan melegség árad szét bennem. Ezek a hangok, ez a néhány halk szó, ezek a lépések a hátam mögött a lövészárokból egyszerre kirántanak a halálfélelem szörnyű magányából, melynek már majdnem áldozatul estem. Ezek a hangok többet jelentenek az életemnél, többet az anyai szeretetnél és a félelemnél; ez a legerősebb, a legoltalmazóbb dolog a világon: a bajtársaim hangja.

Nem vagyok többé egy darab remegő élet, egyedül a sötétségben - hozzájuk tartozom és ők énhozzám, ugyanaz a félelem, ugyanaz az élet van bennünk, egyszerűen és súlyosan köt össze valami. Szeretném belényomni az arcomat ebbe a hangba, ebbe a néhány szóba, amely megmentett és segíteni fog.

Átcsúszom a tölcsér szélén, és óvatosan haladok előre.

Négykézláb mászom; sikerül megállapítanom az irányt, körülnézek s megjegyzem az ágyútűz képét, hogy visszataláljak. Aztán csatlakozást próbálok keresni a többiekkel.

Még mindig félek, de ez már okos félelem, rendkívül felfokozott óvatosság.

Az éjszaka szeles, s árnyak húzódnak ide-oda, amikor az ágyúk torka felvillan.

Emiatt többet is, kevesebbet is lát az ember a kelleténél. Gyakran mozdulatlaná merevedem, de sose jön semmi. Így meglehetősen előre jutok, aztán ív alakban visszafordulok ismét.

A csatlakozást nem találtam meg. Minden méter, amivel a mi árkunkhoz közelebb jutok, bizakodással tölt el; de persze még nagyobb sietségre is ösztökél. Nem volna szép, ha most a végén még bekapnék egyet.

Ekkor új rémület fut végig rajtam. Nem ismerem már pontosan az irányt.

Csendesen lekuksolok egy tölcsérbe, s próbálok tájékozódni. Nemegyszer történt meg, hogy valaki elégedetten beugrott egy árokba, s csak akkor fedezte fel, hogy rossz helyen jár.

Egy idő múlva ismét hallgatózom, még mindig nem vagyok bizonyos a dolgomban. A tölcsérek zűrzavaros tömkelege most oly áttekinthetetlen, hogy izgalmamban egyáltalán nem tudom, merre forduljak. Hátha párhuzamosan mászom az árkokkal - ez így tarthat a világ végéig. Ezért ismét kanyarodom egyet.

Ezek az átkozott világítóernyők! Mintha egy álló óráig égnének. Az ember egyetlen mozdulatot sem tehet, hogy tüstént golyók ne füttyüljenek körülötte.

De mindegy. Innét ki kell jutnom! Meg-megakadva haladok tovább, mászom a földön, kezemet véresre tépik a csipkés szélű szilánkok, olyan élesek, mint a borotva.

Némelykor az az érzésem, mintha az ég kissé világosodnék a látóhatáron, de ez képzelődés is lehet. Lassanként azonban észreveszem, hogy már életre halálra megy a mászás.

Bevág egy gránát. Tüstént utána két másik. Azzal kezdődik a tánc. Váratlan tüzérségi támadás. Géppuskák ropognak. Egyelőre nincs más hátra, mint fekve maradni. Úgy látszik, támadás készül. Mindenütt világítórakéták szállanak föl. Szakadatlanul.

Összegörnyedek egy nagy tölcsérben, hasig vízben.

Ha a támadás megkezdődik, belémerülök a vízbe, amennyire megfulladás nélkül lehet, arccal a sárban.

Halottnak kell tettetnem magamat.

Egyszerre hallom, amint a tűz visszaugrik. Tüstént lecsúszom a tölcsér fenekén összegyűlt vízbe, sisakomat hátravetem a nyakamba, szájamat éppen csak olyan magasra tartom, hogy egy kis levegőhöz jussak.

Aztán mozdulatlanra dermedek, mert valahol csörömpöl valami, a topogás, dobogás egyre közeledik;

minden ideg fagyosan összerándul bennem. A csörömpölés elhalad fölöttem, az első csapat elment. Agyamat ez az egyetlen gondolat feszíti: mit csinálsz, ha valaki beugrik ebbe a tölcsérbe? Most gyorsan kirántom kis törömet, keményen megmarkolom, s kezemmel együtt ismét elrejttem az iszapban. Agyamban kalapál a gondolat: ha valaki beugrik, tüstént szúrok, tüstént átdöföm a nyakát, hogy ne kiálthasson, másként nem lehet. Az az ember éppen úgy meg lesz ijedve, mint én, csupa félelemből is rátámadnánk egymásra, nekem kell az elsőnek lenni!

Most a mi ütegeink lönek. Egy gránát a közelembre csap le. Ez örülten megvadít, még csak az kell nekem, hogy a tulajdon lövedékünk találjon el; káromkodom és fogamat csikorgatom a sárban; a düh kitörése után már csak nyögni és könnyörögni tudok.

Fülem fölfogja a gránátok dörrenését. Ha a mieink ellenlökést kezdenek, meg vagyok mentve. Fejemet a földre szorítom, s hallom a tompa dörgést, amely távoli bányarobbanásokhoz hasonlít, aztán ismét fölemelem, hogy a fenti neszekre figyeljek.

A géppuskák ropognak. Tudom, hogy a drótsövényeink erősek és majdnem sértetlenek; egy részük erősárammal van megtöltve. A puskatűz erősödik. Nem jutnak keresztül, vissza kell fordulniok.

Ismét összegörnyedek, a végsőig megfeszült idegekkel. Még hallani a dobogást, surranást, zörgést. Közben egyetlen rikoltó kiáltást. Lövik őket, a támadást visszaverték.

Ismét világosabb lett valamivel. Mellettem siető lépések. Az elsők. Elhaladtak.

Ismét mások. A géppuskák ropogása szakadatlan lánccá olvad össze. Éppen meg akarok fordulni kissé, ekkor puffanást hallok, súlyos csattanással egy test zuhan le hozzám a tölcsérbe. Lecsúszik. Rajtam fekszik...

Nem gondolok semmit. Nem határozok el semmit.

Őrjöngve odadöfök, s csak azt érzem, hogy a test megvonaglik, aztán ellágyul és összeroppan. Kezem ragadós és nedves, amikor magamhoz térek.

A másik, hörög. Nekem úgy rémlik, mintha bömbölne. Minden lélegzetvétele olyan, mint egy kiáltás, egy mennydörgés, de csak az ereim kalapálnak ilyen hangosan. Szeretném befogni a száját. Földet tömni belé. Még egyszer odadöfni, hogy maradjon csöndben, mert elárul; de annyira már magamhoz tértem - s hirtelen el is gyöngültem -, hogy nem tudom többé ráemelni a kezemet.

Így hát a tölcsér legtávolabbi sarkába húzódom, s ott maradok, szememet mereven rászegezve, készen arra, hogy ismét nekirontsak, ha megmozdul; de ez az ember nem tesz már semmit, hallom a hörgésén is.

Homályosan látom. Csak egy kívánság él bennem, hogy elkerüljek innét. Ha gyorsan nem lehet, túlságosan kivilágosodik; már most is nehéz lesz. De amint megpróbálom fölemelni a fejemet, már belátom, hogy lehetetlen. A géppuskatűz annyira sűrű, hogy átlyuggat, mielőtt egyet ugorhatnék.

Még egy próbát teszek a sisakkommal, kissé előretolom és fölemelem, hogy a lövedékek magasságát megállapítsam. Pillanat múlva egy golyó kiüti a kezemből. A tűz tehát egészen alacsonyan súrolja a terepet. Nem vagyok elég messzire az ellenséges állástól, hogy a lövészek tüstént puszkavégre ne csípjenek, ha menekülni próbálok.

Világosodik. Epedve várom a mieink támadását. Az ujjpereceim elfehérednek, úgy összeszorítom, úgy könyörgök, hogy szűnjék meg a tűz, és jöjjenek a bajtársaim.

Múlnak a percek. Pillantást sem merek vetni a tölcsérben heverő sötét alak felé. Erőszakkal elnézek mellette, és várok, várok. A lövedékek sziszegnek. Acélháló gyanánt fognak körül. .. nem hagyják abba, nem hagyják abba!

Ekkor megpillantom véres kezemet, és hirtelen émelygés fog el. Földet veszek a kezembe, s azzal dörzsölöm a bőrömet; most legalább piszkos a kezem, s nem látszik rajta a vér.

A tüzelés nem enyhül. Most mindkét oldalról egyformán erős. Nálunk valószínűleg régen elveszettnek tartanak már.

Világos, szürke reggel. A hörgés egyre hallatszik.

Befogom a fületem, de hamarosan elveszem ismét az ujjamat, mert különben a többi zajt nem hallom.

A szemközt levő alak megmozdul. Összerezzenek és akaratlanul is odanézek. Most aztán mintha rátapadna a szemem. Egy kis bajuszú ember fekszik ott. Feje oldalra billent. Karja félig behajlik. Feje erőtlenül nehezedik rá. Másik keze a mellén, ez véres.

Meghalt - gondolom magamban -, meg kellett halnia, nem érez már semmit; ami itt hörög, az csak a teste. De a fej megpróbál fölemelkedni, a nyögés egy pillanatra erősebbé válik, aztán a homlok ismét visszahull a karra.

Ez az ember nem halott; haldoklik, de még nem halt meg! Arrafelé kúszom, megállok, kezemre támaszkodom, ismét továbbcsusszanok, várok - aztán tovább. Rettenetes, háromméteres út, hosszú, félelmes út. Végre ott vagyok mellette.

Ekkor fölveti a szemét. Még hallhatott engem, s most iszonyatos rémület kifejezésével néz rám. A test csöndesen hever, de a szemében valami oly szörnyű menekülés van, hogy egy pillanatra azt hiszem, elég ereje lesz, hogy a testet magával ragadja. Száz meg száz kilométernyire, egyetlen rándítással. A test most csöndes, nem mozdul, hangot sem ad, hörgése elnémult, de a szeme kiált, ordít, minden élet összegyűlt benne, valami megfoghatatlan erőfeszítéssé, hogy elmeneküljön, valami szörnyű borzalommal - a haláltól, éntőlem.

Ízületeim megroggyannak. A könyökömre esem.

Nem, nem, suttogom magamban. A szeme követ, egy mozdulatot sem tudok tenni, amíg ez a szem rám néz.

A keze ekkor lassan leesik a melléről. Csak egy kis darabon, néhány centiméternyire, de ez a mozdulat megtöri a szem hatalmát. Előrehajlok, fejemet rázom, s azt suttogom: nem... nem... nem. Fölemelem egyik kezemet. Meg kell mutatnom neki, hogy segíteni akarok rajta, s megsimogatom a homlokát.

A szeme visszarebben a kezem közeledtére, most fellazul merevsége, szemhéjai mélyebbre ereszkednek.

A feszültség enyhül. Kibontom a gallérját, s kényelmesebben igazítom el a fejét. Szája félig nyitva, szavakat próbál formálni. Az ajka száraz. Tábori kulacsom nincs itt, nem hoztam magammal. De van víz a tölcsér iszapos fenekén.

Lemászom. Előveszem a zsebkendőmet, kiterítem, lenyomom, s tenyerembe fogom fel a rajta keresztülcsurgó sárga vizet.

Lenyeli. Még egyszer hozok. Aztán kigombolom a kabátját, hogy bekötözsem a sebét, ha lehet. Mindenesetre meg kell tennem, hogy ha elfognának, lássák azok odaát, hogy segíteni akartam rajta, s ne lőjenek agyon.

Védekezni akar, de a keze túlságosan gyöngye. Inge a testéhez ragadt, s nem lehet félretolni, hátulgombolós.

Nincs más hátra, mint felvágni.

Keresem a kést, és újra megtalálom. De amikor vagdosni kezdemé az ingét, még egyszer kinyílik a szeme, ismét benne van a kiáltás s az az örült kifejezés, úgyhogy be kell fognom a szemét, s odasúgom neki: - Hiszen segíteni akarok neked, bajtárs! Camarade, camarade, camarade! - erősen hangsúlyozván ezt a szót, hogy megértse.

Három döfést kapott. Betakarom a magammal hordott kötszerrel, de a vér tovább folyik. Erősebben megszorítom a kötést, erre feelnyög.

Egyebet nem tehetek. Most várni kell... várni...

Ezek az órák! A hörgés újra kezdődik. Milyen lassan hal meg az ember! Mert azt tudom: megmenteni nem lehet. Próbáltam ugyan elhíttetni magammal, de a nyögése délre szétfoszlatta ezt az önáltatást. Ha kúszás közben el nem vesztettem volna a revolveremet, lelőném.

Leszúrni nem tudom.

Déltájban elködösülnek a gondolataim. Gyötör az éhség. Szinte sírnom kell azon, hogy enni akarok, de ez ellen hiába küzdök. Többször is vizet adok a haldoklónak, és magam is iszom.

Ez az első ember, akit saját kezemmel öltem meg, akit pontosan láthatok, akinek halála az én művem. Kat meg Kropp meg Müller szintén látták, ha eltaláltak valakit, sok emberrel megtörténik, a közelharcban gyakran is.

De minden lélegzetvétele a szívemet nyúzza. Az idő ennek a haldoklónak dolgozik. Láthatatlan kése van, amellyel ledöf engem: az idő és a gondolataim. Sokért nem adnám, ha életben maradna. Nehéz itt feküdni, s látni és hallani őt.

Délután három órakor meghal.

Föllélegzem. De csak rövid időre. Nemsokára még nehezebben viselem el a hallgatást, mint előbb a nyögést. Szeretném, ha ismét hörögne, szakadozottan, rekedten, egyszer halk sípolással, aztán ismét rekedten.

Oktalanság, amit teszek. De el kell foglaljam magamat valamivel. Még egyszer elrendezem tehát a holttestet, hogy kényelmesebben feküdjék, ámbár nem érez már semmit. A szemét lezárom. A szeme barna, a haja fekete, oldalt kissé göndör. A bajusz alatt telt, puha száj, orra kissé hajlott, bőre barnás, nem olyan fakó már, mint az imént, amikor élt még. Sőt egy pillanatra majdnem egészségesnek látszik az arc; aztán hirtelen olyan idegen halott ábrázattá esik vissza, amilyent oly gyakran láttam, s valamennyi hasonlít egymáshoz. A felesége bizonyosan rágondol most, nem tudja, mi történt. Olyan a képe, mintha gyakran írt volna neki; az asszony kap is még tőle postát - holnap, és egy hét múlva -, egy eltévedt levelet talán még egy hónap múlva is. Olvasni fogja, s az ura beszél hozzá abban a levélben.

Az állapotom egyre rosszabbodik; nem tudok uralkodni a gondolataimon. Milyen lehet az az asszony?

Mint a karcsú barna, ott a csatornán túl? Az enyém-e vajon? Talán az enyém most, éppen ezért! Bárcsak itt lenne mellettem Kantorek! Ha az anyám így látna! Ez a halott bizonyosan élhetett volna még harminc esztendeig, ha én pontosabban megjegyzem a visszafelé vezető utat. Ha két méterrel távolabb fut balra, most odaát heverészne az árokban, és új levelet írna a feleségének.

De ettől nem leszek okosabb, hiszen ez a sorsa mindnyájunknak. Ha Kemmerich tíz centiméternyivel jobbra tartja a lábát, ha Haie öt centiméternyivel előbbre hajol...

Nyúlik, nyúlik a hallgatás! Beszélek, beszélnem kell!

Elmondom neki:

- Bajtárs, nem akartalak megölni. Ha még egyszer beugranál ide, nem tenném meg, föltéve, hogy te is okosan viselkednél. De azelőtt csak egy gondolat, egy lehetőség voltál nekem, amely az agyamban élt, és elhatározást szült: ezt a lehetőséget döftem le. Csak most látom, hogy te is olyan ember vagy, mint én. Akkor a kézigránátjaidra, a szuronyodra, a fegyvereidre gondoltam - most a feleségedet látom, az arcodat, a közösségünket. Bocsáss meg, bajtárs! Ezt mindig későn látjuk meg. Miért nem mondják meg nekünk újra meg újra, hogy ti éppen olyan szegény kutyák vagytok, mint mi, hogy az anyátok éppen úgy aggódik, mint a miénk, és egyformán félünk a haláltól, és egyformán halunk meg, egyforma fájdalommal. Bocsáss meg, bajtárs, hogy is lehattél te az ellenségem! Ha ezt a fegyvert, ezt az egyenruhát ledobjuk, éppen úgy testvérem lehetnél, mint Kat Albert. Végy el tőlem húsz esztendő, bajtárs, és kelj fel; végy többet is, hisz úgysem tudom, mit kezdjek veled!

Minden csöndes, a front nyugodt, csak a puskák ropognak. A golyók alacsonyan járnak. Nem összevissza lövöldöznek, hanem élesen céloznak mindkét oldalon. Nem mozdulhatok ki.

- Irni fogok a feleségednek - szólok sietve a halotthoz. - Írok neki, hadd tudja meg tőlem, megmondom neki mindazt, amit neked mondok. Ne szenvedjen, segíteni fogok neki, s a szüleidnek is meg a gyermekednek.

Kabátja még félig nyitva van. A tárcáját könnyű megtalálni. De habozom, hogy kinyissam-e. Benne van a katonakönyve a nevével. Amíg a nevét nem tudom, talán elfelejthetem még. Az idő elmossa ezt a képet. De a neve olyan szög, ami belém verődik, és sohasem lehet kihúzni többé. Akkora ereje van, hogy mindent visszaidézhet újra, minden visszatér, és odaléphet elém.

Határozatlanul tartom kezemben a tárcát. Leejtem, kinyílik. Néhány kép és levél hull ki belőle. Fölszedem és ismét el akarom rakni, de a rám nehezedő nyomás, az egész bizonytalan helyzet, az éhség, a veszély, a halottal töltött órák kétségbe ejtettek. Gyorsítani akarom a megoldást, felfokozni a kínzást, egyben végét is vetni, mint ahogy az ember egy fához csapja túrhetetlenül fájó kezét, nem törődve azzal, hogy mi lesz aztán.

Egy asszony meg egy kislány képei, kis amatőr fényképek, borostyánfal előtt fölvéve. Mellettük levelek.

Kiszedem és olvasni próbálok. Legnagyobb részét nem értem, nehéz is kiolvasni, s én keveset tudok franciául, de minden szó, amit lefordítok, úgy hatol a mellembe, mint egy lövés, mint egy tördöfés.

A fejem majd szétpattan az izgalomtól, de annyit még megértek, hogy ezeknek az embereknek sohasem szabad írnom, ahogy az imént gondoltam. Lehetetlenség.

Még egyszer megnézem a képeket. Nem gazdag emberek.

Névtelenül pénzt küldhetek nekik, ha később lesz valami keresetem. Ebbe kapaszkodom, ez mégis ad valami talajt a lábam alá. Ez a halott össze van kötve az életemmel. Mindent meg kell hát tennem és ígérnem, hogy megmenekülhessek, vaktában megfogadom, hogy csak érte és a családjáért akarok élni; nedves ajakkal beszélek hozzá, s lelkem mélyén az a reménység lappang, hogy ezzel megváltom magamat, s talán mégis kikerülök innét - egy kis csselfogás, később aztán majd meglátja az ember. Ezért kinyitom a könyvet, és lassan olvasom: Gérard Duval, typograph.

A címet a halott ceruzájával ráírom egy levélborítékra, aztán gyorsan visszacsúsztatom az egészet a kabátja zsebébe.

Megöltem Gérard Duval nyomdászt. Nyomdásznak kell lennem - gondolom egészen megzavarodva. - Nyomdásznak... Nyomdásznak...

Délután nyugodtabb vagyok. A félelem oktalan volt.

A név nem zavar meg.

A roham elmúlik.

- Bajtárs - szólítom meg ismét a halottat, de most már nyugodtan mondom ezt -, ma neked, holnap nekem. De ha megszabadulok, bajtárs, harcolni fogok az ellen, ami mindkettőnket összezúzott: neked az életedet... és nekem. Nekem is az életemet! Megígérem neked, bajtárs, ennek nem szabad többet megtörténnie.

Ferdén tűz a nap. Eltompultam a fáradtságtól és éhségtől. A tegnap ködbe vész előttem, nem is remélem, hogy innen még kikerülhetek. Elszunyókálok, s még azt

sem fogom fel, hogy esteledik. Jön az alkony. Most úgy találom, hogy gyorsan jön. Még egy óra. Ha nyár volna, még három óra kellene. Még egy óra!

Most egyszerre reszketni kezdek, hogy valami közbe talál jönni. Nem gondolok többé a halottra, most már egészen közömbös nekem. Egy csapásra fölbred az élet vágya, s feledésbe vész minden, amit elhatároztam.

Csak gépiesen hadarom, nehogy még most is szerencsétlenül járjak:

- Megtartok mindent, mindent, amit neked ígértem - de már tudom, hogy nem fogom megtenni.

Hirtelen eszembe jut, hogy saját bajtársaim is rám lőhetnek, amikor odamászom, hiszen nem tudják. Kiáltani fogok, mihelyt lehet, hogy megértsenek. Addig heverek az árok előtt, amíg választ nem kapok.

Az első csillag. A front nyugodt marad. Föllélegzem s izgalmamban magamhoz beszélek.

- Semmi ostobaság, Paul, nyugalom, nyugalom, Paul, akkor meg vagy mentve...

Ha keresztnéven szólítom magamat, úgy érzem, mintha másvalaki tenné, s nagyobb erővel hat rám a szó.

Növekszik a sötétség. Izgatottságom csillapodik, óvatosságból várok, amíg az első rakéták föl nem szállnak.

Aztán kimászom a tölcserből. A halottat már elfelejtettem. Elöttem a kezdődő éjszaka és a halványan megvilágított föld. Szemügyre veszek egy lyukat, abban a pillanatban, amint a fény kialszik, odaugrom, továbbtapogatózom, elérem a legközelebbit, lebújok, továbbssurranok.

Közelebb jutok. Ekkor látom egy rakéta fényénél, hogy a drótsövényen belül valami éppen mozog még, mielőtt mozdulatlanra meredne; és csöndesen fekszem.

Legközelebb ismét látom; nyilván a mi árkunkból való bajtársak. De óvatos vagyok, amíg rá nem ismerem a sisakjainkra. Aztán kiáltok.

Tüstént utána válaszul felhangzik a nevem:

- Paul. Paul.

Ismét kiáltok. Kat és Albert az, egy sátorlappal indultak el a keresésemre.

- Megsebesültél?

- Nem, nem.

Lecsusszanunk az árokba. Ennivalót kérek és elnyelem. Müller cigarettát ad.

Néhány szóval elmondom, mi történt. Nem új dolog; sokszor megesett már ilyesmi.

Az egészben csak az éjjeli támadás a különös. De Kat Oroszországban egyszer már két napot töltött az orosz front mögött, amíg keresztül tudta verekedni magát. A halott nyomdásról nem szólok semmit.

Csak másnap reggel nem bírom tovább. El kell mondanom Katnak és Albertnek. Mind a kettő megnyugtat.

- Emiatt ne bántson a lelkiismeret, mi egyebet tettél volna? Hiszen azért vagy itt!

Nyugodtan hallgatom őket, megvigasztal a közelségük. Micsoda örültségeket is fecsegetem össze ott a tölcsérben!

-Nézz csak oda - mondja Kat.

A mellvédeknél néhány lövész áll. Távcsovés puska fekszik előttük, és lesik a szemközt levő frontszakaszt.

Egyszer-egyszer eldördül egy lövés.

Most kiáltásokat hallunk.

- Ez talált!

- Láttad, hogy felugrott?

Mellrich káplár büszkén fordul hátra, és bejegyez magának egy pontot. A mai lövészlistában ő vezet. Három kétségtelenül megállapított találattal.

- Mit szólsz ehhez? - kérdi Kat.

Bólintok.

- Ha így folytatja, ma estére egy tarka madárkával több lesz a gomblyukában - mondja Kropp.

- Vagy hamarosan viceörmester lesz - egészíti ki Kat.

Egymásra nézünk.

- Én nem tenném - mondom.

- Azért mégis jó - mondja Kat -, hogy éppen most látod.

Mellrich ismét a mellvédhez lép. Puskája csöve ide-oda jár.

- Szót sem érdemes vesztegetni a te dolgodra - mondja egy bólintással Albert.

Magam sem értem már magamat.

- Csak azért volt, mert olyan soká kellett vele együtt hevernem - mondom. - Végre is: a háború - háború.

Mellrich puskája kurtán, szárazon eldördül.

* * *

10.

Jó helyet csíptünk el. Nyolcadmagammal az a kötelességünk, hogy egy falut őrizzünk, amelyet kiürítettek, mert túlságosan lövi az ellenség.

Főképpen az élelmiszerraktárra kell ügyelnünk,

amely még nem egészen üres. Ellátásunkról magunk gondoskodunk az

állományból. Éppen a megfelelő emberekre bízta ezt - Kat, Albert, Müller,

Tjaden, Leer, Detering, az egész csoportunk itt van. Igaz, hogy Haie elesett. De

mégiscsak örült szerencsénk van, mert a többi csoportnak mind nagyobb

vesztése volt, mint a miénknek.

Fedezékül egy betonozott pincét választunk, ahova kívülről lépcső vezet le. A bejáratot külön betonfal védi.

Most nagy tevékenységet fejtünk ki. Ismét alkalmunk van, hogy nemcsak a

tagjainkat, de a lelkünket is kinyújtóztassuk. Márpedig az ilyen alkalmon kapni

szoktunk; hiszen sokkal kétségbeejtőbb a helyzetünk, semhogy

sokáig érzeleghetnénk. Az csak addig lehetséges, amíg egészen kutyául nem állnak a dolgok. Nekünk nem marad más hátra, mint tárgyilagosságnak lenni. És oly tárgyilagosság vagyunk, hogy néha elborzadok, ha a régi, háború előtti idők egy-egy gondolata pillanatra felbukkan bennem. De nem is marad meg sokáig.

A helyzetünket olyan könnyedén kell felfognunk, ahogy csak lehetséges. Fel is használunk erre minden alkalmat, s a borzalom mellett közvetlen közelségben, minden átmenet nélkül ott van a hülyéskedés. Nem tehetünk mást, fejest ugrunk belé. Most is lelkes buzgalommal dolgozunk azon, hogy megteremtsünk egy idillt, természetesen a zabálás és alvás idilljét.

Mindenekelőtt felszereljük a pinceodút matracokkal, amiket a házakból cipelünk oda. A katona feneke is szeret némelykor puhán ülni. Csak a helyiség közepén hagyjuk pusztán a földet. Aztán takarókat és dunnákat szerzünk, nagyszerű, puha dolgokat. Hiszen mindebből eleget találunk a faluban. Albert meg én fölfedezünk egy szétszedhető mahagóni ágyat, melynek mennyezetét kék selyem és csipke borítja. Kutyául megizzadunk átszállítása közben, de az ilyesmit mégsem engedheti ki a kezéből az ember, hiszen néhány nap alatt úgymint szétlőnék.

Kat meg én végigvizsgáljuk a házakat. Nem sok idő telik belé, találunk egy tucat tojást és két font meglehetősen friss vaját. Hirtelen recsegés-ropogás támadt az egyik szalonban, egy vaskályha töri át a falat, elröpül mellettünk egyméternyire, s ismét áttör a szemközt levő falon. Két lyuk. Az utca túlsó oldaláról jön, ahol gránát csapott a házba.

- Disznó szerencsénk volt - vigyorog Kat, s azzal tovább kutatunk. Egyszerre csak hegyezni kezdjük a fülünket s nekiiramodunk. Egy pillanat múlva elbűvölten állunk; egy kis ólban két eleven malac ugrabugrál.

Megdörzsöljük szemünket, s óvatosan odanézzük ismét: csakugyan, még mindig ott vannak. Megragadjuk őket - semmi kétség, két valóságos ifjú disznó.

Ebből fölséges étel lesz. Fedezéküinktől vagy ötvenlépésnyire van egy kis ház, amely tisztí szállásul szolgált.

A konyhájában óriási tűzhely, két rostéllyal, serpenyőkkel, fazekakkal és üstökkel. Minden kéznél van, sőt egy színben rengeteg aprófa is - valóságos eldorádó.

Két emberünk reggel óta kinn van a földeken, krumplit, murokrépat és zöldborsót keresni. Tudniillik kényesek vagyunk, s fütyülünk az élelmiszerraktár konzerveire, friss ételt akarunk. A kamrában máris van két fej karfiol.

A malacok le vannak vágva. Ezt Kat intézte el. A sültkrumplifánkot is akarunk csinálni. De a krumplihoz nem találunk reszelőt. Ezen segítünk hamarosan. Pléhfödelekbe szögekkel egy csomó lyukat ütünk, s máris átalakultak reszelővé. Három ember vastag kesztyűt húz, hogy ujjukat megkíméljék reszelés közben, két másik krumplit hámoz, s gyorsan halad a munka.

Kat magára vállalja a malacokat, a murokrépat, a borsót és a karfiolt. A karfiolhoz még valami fehér szószot is kever. Én a fánkot sütöm, mindig négy darabot egy-

szerre. Tíz perc alatt megtanulom úgy forgatni a serpenyőt, hogy az egyik oldalukon megsült fánkok magasra röpülnek, a levegőben megfordulnak, s újra felfogom őket. A malacokat egyben sütjük. Mindenki körülállja a tűzhelyet, mint valami oltárt.

Eközben látogatók érkeznek, két távírász, akiket nagylelkűen meghívunk a lakomára. A nappali szobában ülnek, ott zongora is van. Egyik játszik, a másik énekel: An der Weser. Érzéssel énekl, de meglehetősen szászos kiejtéssel. Mindazonáltal meghat bennünket, miközben a tűzhely mellett azt a sok jó dolgot készítjük.

Lassanként észrevevesszük, hogy baj van. A rögzített léggömbök észlelték a kéményünkből felszálló füstöt, s tűz alá vesznek bennünket. Átkozott kis szórólövedékeket kapunk, amik kis lyukat ütnek, és messzire és alacsonyan szórnak. Mind közelebb fütyörésznek hozzánk, de hát az ételt mégsem hagyhatjuk cserben. A nyomorultak belövik magukat. Néhány szilánk besüvölt fönt a konyha ablakon. A sütéssel hamarosan elkészülünk. De a fánkkal már nehezebb boldogulni. A becsapódások oly sűrűn követik egymást, hogy a szilánkok egyre gyakrabban csattannak a ház falán, és zúdulnak be az ablakon. Valahányszor a közeledő fütyöt hallom, letérdelek a serpenyővel és a fánkkal, s a falhoz bújok, az ablak alatt.

Aztán tüstént talpra ugrom ismét, és tovább sütök.

A szászok abbaahagyják a muzsikálást, egy szilánk belevágott a zongorába. Lassanként mi is elkészülünk, és megszervezzük a visszavonulást. A legközelebbi becsapódás után ketten a főzelékes fazekakkal szerencsésen megfutják az ötven métert a fedezékig. Látjuk, amint eltűnnek.

Most a legközelebbi lövés. Mindenki lebújik, aztán elnyargal két ember, mindegyik egy nagy kanna elsőrendű babkávéval, s a következő becsapódás előtt eléri a fedezéket.

Most Kat és Kropp veszik kezükbe a lakoma fénypontját: a nagy serpenyőt a barnára sült malacokkal.

Üvöltés, térdre bukás, s már nyargalnak is az ötvenméternyi szabad területen. Én még megsütöm az utolsó négy fánkot; közben kétszer kell földhöz vágnom magamat, de végül is négy darabbal több készült el, s ez a kedves étel.

Aztán megragadom a magas lábra állított vasserpenyőt, s a ház kapuja mögé bújok. Süvöltés, reccsenés, roppanás, aztán elnyargalok, két kézzel mellemre szorítva a serpenyőt. Már szinte megérkeztem, de ekkor egyre erősödő fütyülés hallatszik, futok, mint a szarvas, megkerülöm a betonfalat, szilánkok csapódnak a falhoz, leesem a pince lépcsőjén, s két könyökömet összeütöm, de egyetlen fánkot sem vesztettem el, s a serpenyőt nem fordítottam föl.

Két órakor kezdődik az evés. Eltart hatig. Fél hétig kávéat iszunk, tiszt, kávéat, az élelmezési raktárból; és tiszt, szivart, cigarettát szívunk, hasonlóképpen az élelmezési raktárból. Pontosan fél hétkor hozzákezünk a vacsorához. Tíz órakor az ajtó elé hajítjuk a malacok csontvázát. Ekkor konyak és rum kerül sorra, szintén

az istenáldotta élelmezési raktárból, és ismét hosszú, vastag, gyűrűs szivar. Tjaden megállapítja, hogy csak egyvalami hiányzik: leányok egy tisztí bordélyból.

Késő este nyávogást hallunk. Egy kis szürke macska ül a bejáratnál.

Becsalogatjuk és jóltartjuk. Erre nekünk is újra megjön az étvágyunk. Még lefekvés közben is rágondolunk.

De az éjszaka komiszul telik. Túlságosan zsíros volt a lakoma. A friss malachús megtámadja a beleket. A fedezékben folytonos jövés-menés. Odakünn állandóan két-három ember ül letolt nadrággal és káromkodik. Én magam kilencszer megyek ki. Hajnali négykor csúcsteljesítményt érünk el: kint ül mind a tizenegy ember, az őrség és a látogatók.

Égő házak merednek föl fáklyák gyanánt az éjszakában. Gránátok zúgnak és vágnak be. Az utcán muníciós oszlopok vágatnak. Az élelmiszerraktár egyik oldala fel van szakítva. A muníciós oszlopok emberei nem törődnek a röpködő szilánkokkal, odatódulnak, mint a méhraj, és markolásszák ki a kenyeret. Mi nyugodtan túrjuk.

Ha szólnánk, legföljebb elvernének bennünket. Ezért más módszerhez folyamodunk. Megmagyarázzuk, hogy mi vagyunk az őrség, s tájékozottak lévén, előszedjük a konzerveket, s kicseréljük olyasmire, ami nekünk kell.

Mindegy, hiszen rövidesen úgyis szétlövik az egészet.

* * *

11.

Magunknak csokoládét hozunk a raktárból, és táblaszámra esszük. Kat azt mondja, hogy ez igen jó a hasmenés ellen.

Majdnem tizennégy nap telik el ilyenformán, evéssel, ivással, lógással. Senki sem zavar bennünket. A falut lassanként eltüntetik a gránátok, mi pedig boldogan élünk. Amíg valami megvan az élelmezési raktárból, minden mindegy nekünk, s egyetlen kívánságunk, hogy itt érhessük meg a háború végét.

Tjadenből olyan finom ember lett, hogy a szivart csak félig szívja el. Előkelő arccal jelenti ki, hogy ő ezt így szokta meg. Kat is nagyon megélénkült. Reggel ez az első kiáltása:

- Emil, hozzon kaviárt és kávé.

Egyáltalán örülni előkelők vagyunk, mindenki saját tisztiszolgájának tekinti a másikat, magázza és parancsolgat neki.

- Kropp, viszket a talpam, fogja meg azt a tetűt – s azzal Leer odanyújtja neki a lábát, mint egy táncosnő, Albert pedig megragadja a lábánál fogva, fölrángatja a lépcsőn.

- Tjaden!

- Mi az?

-Álljon kényelmesen, Tjaden, különben pedig nem úgy mondják, hogy mi az, hanem: parancsára; szóval:

Tjaden!

Tjaden öntudatlanul ismét Götz von Berlichingent idézi, rájár a szája.

További nyolc nap múlva parancsot kapunk az elvonulásra. Vége az úri életnek. Két nagy teherautó szed föl bennünket. Magasan meg vannak rakva deszkával. De a tetejébe Albert meg én felpakoljuk a mennyezetes ágyat, kék selyemberítéssel, matracokkal s a két csipkés takaróval. Hátul, az ágy fejénél mindkettőnk számára egy-egy zsák, a legjobb élelmiszerekkel. Néha megtapogatjuk, s csak úgy ugrál a szívünk, amint a kemény szárazkolbászt, májashurka-konzerveket, a szivarskatulyákat kitapintjuk. Mindenkinél van egy ilyen teli zsák.

Kropp meg én még két piros bársony karosszéket is megmentettünk. Az ágyra állítottuk, s úgy terpeszkedünk bennük, mint egy színházi páholyban. Fölöttünk baldachin gyanánt az ágy mennyezetének selyemberítése. Mindegyikünk szájában hosszú szivar. Így nézünk le a magasból a környékre.

Közöttünk egy papagájkalitka, amit a macska számára találtunk. A macskát magunkkal visszük, a kalitkában heverész a csészéje előtt és dorombol.

Az autók lassan gördülnek az úton. Énekelünk. Hátunk mögött fölfreccsennek a gránátok szökőkútjai az immár egészen elhagyatott faluból.

Néhány nap múlva kivonulunk, egy helységet kell kiürítenünk. Útközben találkozunk a kitelepített menekülő lakosokkal. Talyigákon, gyerekkocsikban, hátukon cipelik a holmijukat, görnyedten járnak, arcuk csupa bánat, kétségbeesés, sietség és megadás. A gyerekek anyjuk kezén lógnak, néha idősebb leányka vezeti a kisebbeket, akik előretámolyognak, s folyvást visszanevetnek. Némelyik nyomorúságos játékbabát hurcol magával. Mind hallgatnak, amint elmennek mellettünk.

Még menetoszlopban haladunk, hiszen a franciák csak nem lőnek olyan falura, ahol honfitársaik vannak.

De néhány perc múlva üvölt a levegő, megreszket a föld.

Kiáltások hangzanak - egy gránát összezúzta az utolsó szakaszt. Széjjelugrunk s a földre vetjük magunkat, de ugyanabban a pillanatban érzem, hogy elveszítem azt a feszültséget, amely máskor a tűzben öntudatlanul mindig azt téteti velem, amit kell; fojtogató, szörnyű félelemmel vonaglik föl bennem a gondolat: elvesztél - s a következő pillanatban mintha ostorcsapás váгна végig a lábamon. Hallom Albert kiáltását, ott van mellettem.

- Talpra, indulj, Albert! - ordítom, mert védtelenül heverünk a puszta földön.

Támolyogva föláll, és futni kezd. Mellette maradok.

Át kell másznunk egy sövényen; magasabb, mint mi vagyunk. Kropp belékapaszkodik az ágakba, én megragadom a lábát, fölkiált, meglódítom, átröpül. Egy ugrással én is a nyomában vagyok, s egy tóba esem, amely ott van a sövény mögött.

Arcunk tele vízilencsével és iszappal, de a fedezék jó.

Belé is mászunk nyakig. Ha üvöltést hallunk, egészen a víz alá merülünk. Amikor ezt már vagy tízszer megismételtük, kezdem megsokallani. Albert is nyög:

- Gyerünk innét, mert elesem és megfulladok.

- Hol kaptad be? - kérdezem.

- Azt hiszem, a térdemen.

- Tudsz szaladni?

- Gondolom.

- Hát akkor rajta.

Beállunk az útszéli sáncba, s lehajolva szaladunk tovább. A tűz üldöz bennünket. Az út a löszerraktár felé vezet. Ha az fölrobban, soha egy gombot sem találnak meg belőlünk. Megváltoztatjuk hát a tervünket, s derékszögben megfordulva, futunk árkon-bokron át.

Albert lassúdni kezd.

- Szaladj csak, majd utánad megyek - mondja, és ledobja magát.

Felrántom a karjánál fogva és megrázom.

- Talpra, Albert, ha egyszer lefekszel, sohasem tudsz továbbmenni. Indulj, majd támogatlak.

Végre elérünk egy kis fedezéket. Kropp belévágja magát, s én bekötözöm. A lövés valamivel a térde fölött érte. Aztán magamat nézem meg. A nadrágom véres, a karom is. Albert ráteszi kötszereit a sebeimre. A lábát már nem tudja mozgatni, s mind a ketten csudálkozunk, hogyan jutottunk el idáig is. Ez csak a félelem műve; elszaladtunk volna még ellőtt lábbal is, a lábunk csonkján.

Még tudok mászni úgy-ahogy, s utánakiáltok egy arra járó parasztszekérnek, föl is vesz bennünket. Tele van sebesültekkal. Egy szanitéc örvezető tetanuszinjekciót ad a mellünkbe.

A tábori kórházban úgy intézzük a dolgot, hogy egymás mellé fektessenek.

Vékony levest kapunk, mohón és megvetően kanalazzuk ki, mert jobb időkhöz szoktunk ugyan, de éhesek vagyunk.

- Most hazamegyünk, Albert - mondom.

- Reméljük - feleli. - Csak tudnám, mi a bajom.

A fájdalmaink erősödnek. A kötés éget, mint a tűz.

Iszunk, iszunk, egyik pohár vizet a másik után.

- Mennyivel van a lövés a térdem fölött? - kérdi Kropp.

- Legalább tíz centiméternyire, Albert - felelem. Valójában talán három.

- Elhatároztam - mondja kis idő múlva -, hogyha valamimet levágják, véget vetek az egésznek. Én nem fogok nyomorékul járkálni a világban.

Így fekszünk ott a gondolatainkkal - és várunk.

Este a vágóhídra visznek bennünket. Megijedek és gyorsan fontolgatom, mitévő legyek; mert tudvalevő, hogy a tábori kórházban könnyen amputálnak az orvosok. A nagy sietségben egyszerűbb ez, mint a komplikált foltozgatások. Eszembe jut Kemmerich. Semmi esetre sem engedem elaltatni magamat, még ha be kell is zúznom egy-két ember koponyáját.

Minden jól megy. Az orvos úgy kotorász a sebemben, hogy szemem előtt elfeketedik a világ.

- Ugyan ne komédiázzék - szitkozódik, s vagdalkozik tovább.

Az erős fényben villogó szerszámok gonosz állatokhoz hasonlítanak. A fájdalom elviselhetetlen. Két ápoló fogja le a karomat, de egyiket kiszabadítom, s éppen az orvos szemüvegének akarom nekilódítani, amikor észreveszi és félreugrik.

- Altassák el ezt a frátert - kiáltja dühöngve.

Erre megcsöndesedem.

- Bocsásson meg, doktor úr, nem fogok mozdulni, de ne altassanak el.

- Na persze - motyogja, s ismét előveszi a szerszámait: Szőke gyerek, legfeljebb harmincéves, diákpárbajok nyomai az arcán, szemén utálatos aranykeretes páspaszem. Észreveszem, hogy most bosszantani akar, csak úgy vájkál a sebem, s a szemüvege fölött időnként rám sandít. A kezem görcsösen szorongatja a fogót, inkább megdöglöm, de egy mukkanást sem fog tőlem hallani.

Kihalászott egy szilánkot, s odadobja nekem. Úgy látszik, meg van elégedve a viselkedésemmel, mert gondosan sínbe kötöz, s azt mondja:

- Holnap indulhat hazafelé.

Aztán gipszbe tesznek. Amikor ismét összekerülök Kropp-pal, elmondom neki, hogy valószínűleg már holnap érkezik egy kórházvontat.

- Beszélünk kell a szanitéc-őrmesterrel, hogy együtt maradhassunk, Albert.

Sikerül az őrmesternek néhány megfelelő szó kíséretében átnyújtani két gyűrűs szivaromat. Szagolgatja és megkérdi:

- Van ebből több is?

- Még egy jó marékkal - mondom -, s a bajtársamnak is - és Kroppra mutatok. - Szívesen kiadnánk holnap magának együtt, a kórházvontat ablakából.

Persze megérti, még egyszer megszagolja a szivart, s azt mondja:

- Rendben van.

Éjszaka le sem hunyjuk a szemünket. Abban a teremben, ahol fekszünk, hét ember haldoklik. Az egyik egy óra hosszat énekel egyházi énekeket, cérnavékony tenor hangon, amíg hörögni nem kezd. Egy másik előbb az ablakhoz mászott az ágyból. Ott fekszik előtte, mintha még utoljára ki akart volna nézni.

Hordágyaink a pályaudvaron állnak. Várjuk a vonatot. Esik az eső, s a pályaudvarnak nincs födele. A takarók vékonyak. Már két órája várunk.

Az őrmester úgy gondoz bennünket, mint egy anya.

Nagyon rosszul vagyok, de nem feledkezem meg a tervünkről. Úgy melleleg megmutatom a szivaroscsomagot, s egy szivart odaadok előlegképpen. Az őrmester ezért sátorlapot borít fölénk.

- Te, Albert - jut eszembe egyszerre -, a mennyezetes ágy meg a macska...

- És a karosszékek - teszi hozzá.

Igen, a piros plüss karosszékek. Este úgy ültünk bennük, mint valami kiskirályok, s elhatároztuk, hogy később óraszámra bérbé adjuk, óránként egy cigarettáért.

Gondtalan élet és jó üzlet lett volna.

- Albert - jut eszembe ismét -, hát az elemózsiás zsákjaink!

Elszomorodunk. Ezekre bizony szükségünk lenne.

Ha a vonat egy nappal később indulna, Kat bizonyosan megtalált volna bennünket, s utánunk hozott volna mindent.

Átkozott sors. A gyomrunkban rántott leves, vékony kórházi koszt, a zsákjainkban pedig disznósült-konzerv.

De oly gyöngék vagyunk, hogy ez sem izgat fel különösebben.

A hordágyak teljesen átáznak, mire reggel befut a vonat. Az őrmester gondoskodik arról, hogy ugyanabba a kocsiba kerüljünk. A vonaton egész sereg vöröskeresztes nővér. Kroppot egy alsó ágyban helyezik el. Engem fölemelnek, s a fölötte levő ágyba akarnak lefektetni.

- Az isten szerelméért. - szalad ki egyszerre a szájamon.

- Mi baj? - kérdi a nővér.

Még egy pillantást vetek az ágyra. Hófehér vászonnal van letakarva, elképzeltetlenül tiszta vászonnal, még a vasalás nyoma is világosan látszik rajta. Az én ingemet ellenben hat hete nem mosták ki és nagyon sáros.

- Nem tud egyedül bemászni? - kérdi aggodalmaskodva a nővér.

- Dehogynem - mondom izzadva, -, de előbb vegyék el onnan az ágyneműt.

- Miért?

Valóságos disznónak érzem magamat. Ebbe feküdjem én bele?

- De hiszen én. - itt elakad a szavam.

- Hogy egy kicsit piszkos? - kérdi bátorító hangon.

- Nem baj, majd kimossuk megint.

- Nem, nem - mondom izgatottan. - Nem szoktam meg a kultúrának ezt a rohamát.

- Ha maguk kint heverhettek a lövészárokból, mi is kimoshatunk egy ágyhuzatot - folytatja a nővér.

Ránézek, frissnek és fiatalnak látszik, tiszta és finom, mint minden ezen a helyen; az ember meg sem érti, hogy ez nemcsak tisztaknek szól, kényelmetlenül, sőt valahogy fenyegetve érzi magát.

Hanem ez a nő halálra kínozza, kényszeríti, hogy mindent megmondjak.

- Csakhogy. - elhallgatok, hiszen meg kell értenie, mit akarok mondani.

- Mi a baj?

- A tetvek! - kiáltom el végre magamat.

Névet.

- Hadd legyen egyszer azoknak is jó napjuk.

Nahát nekem mindegy. Bemászom az ágyba és betakarózom.

Egy kéz tapogatja végig a takarót. Az őrmester. Elvonul a szivarokkal.

Egy óra múlva észre vesszük, hogy meggyünk.

Éjszaka fölbredek. Kropp is mozgolódik. A vonat lágyan gördül a síneken.

Egyelőre még felfoghatatlan

minden: ágy, vonat, hazafelé! Halkan odasúgom neki:

- Albert!

- Mi az?

- Tudod, hol van a latrina?
- Azt hiszem, odaát jobbra az az ajtó.
- Mindjárt megnézem.

Sötét van, kitapogatom az ágy szélét, és óvatosan le akarok csúszni. De a lábam nem talál semmi támaszt, csúszni kezdek, a gipszkötés tehetetlenné tesz, s nagy puffanással a padlón fekszem.

- A fene egye meg - mondom.
- Megütötted magad? - kérdi Kropp.
- Hallhattad - morgok vissza -, a fejemet.

A kocsi hátsó részében kinyílik az ajtó. Bejön a nővér, világot hoz és meglát.

- Kiesett az ágyból!

Megtapogatja a pulzusomat, s homlokomra teszi a kezét.

- Pedig nincs láza.
- Nincs - ismerem el én.
- Hát álmodott valamit? - kérdezi.
- Olyasmi - felelem kitérően. Most újra kezdődik a kérdezősködés. Rám néz ártatlan szemével, tiszta és csodálatos teremtés, annál kevésbé mondhatom meg neki, hogy mit akarok.

Ismét fölemelnek. Na, szépen vagyunk. Mihelyt elmegy, tüstént újra meg kell próbálnom a leszállást. Ha öregasszony volna, inkább meg tudnám neki mondani, miről van szó, de egészen fiatal, legföljebb huszonöt éves, hiába, nem mondhatom meg.

Ekkor segítségemre jön Albert, ő nem szégyenlős, s végül is nem róla van szó. Utánakiált a nővérnek. Az megfordul.

- Nővér, a bajtársamnak. - csakhogy Albert sem tudja már, hogyan fejezze ki a dolgot kifogástalan, tisztességes módon. Odakünn, egymás közt, egyetlen szóval fejezzük ki, de itt, egy ilyen hölgygel szemben... egyszerre azonban eszébe jut az iskola, s folyékonyan fejezi be: - Ki kell neki menni, nővér.
- Vagy úgy - mondja a nővér -, azért nem kell kimásznia az ágyból, gipszbe kötött lábbal. Mit akar? - fordul hozzám.

Ez az új fordulat halálosan megrémít; sejtelmem sincs, hogy kell szakszerűen megnevezni ezeket a dolgokat. A nővér segítségemre jön.

- Kicsi vagy nagy?

Micsoda szégyen! Izzadok, mint egy majom, s zavartan mondom:

- Hát csak kicsi.

Mindegy, még ez is szerencse.

Kapok egy üveget. Néhány óra múlva már nem én vagyok az egyetlen, reggelre pedig megszoktuk a dolgot, és szégyenkezés nélkül kérjük, amire szükségünk van.

A vonat lassan halad. Némelykor megáll, és kirakják a halottakat. Gyakran áll meg.

Albertnek láza van. Én tűrhetően vagyok, vannak ugyan fájdalmaim, de kellemetlenebb az, hogy a gipszkötés alatt valószínűleg tetvek tanyáznak még. Iszonyúan viszket, és nem lehet vakarózni.

A napokat végigszunyókáljuk. A tájkép csendesen szűrődik be az ablakon.

Harmadik éjszaka Herbesthalban vagyunk. Hallom a nővértől, hogy Albertet a láza miatt kirakják a legközelebbi állomáson.

- Meddig megy a vonat? - kérdezem.

- Kölnig.

- Albert, mi együtt maradunk - mondom -, vigyázz csak.

Amikor legközelebb körüljár a nővér, visszafojtom a lélegzetemet, úgy, hogy a fejem megduzzad és kivörösödik. A nővér megáll.

- Fájdalmai vannak?

- Igen - mondom nyögve -, most egyszerre.

Hőmérőt ad és továbbmegy. Nemhiába jártam Kathoz iskolába, ismerem a dörgést. Ezek a katonai hőmérők nem számolnak a tapasztalt katona tudományával.

Egyszerűen magasra kell csak hajtani a higanyt, aztán úgy marad a szűk csőben, s nem esik le többé.

Hónom alá dugom a hőmérőt, ferdén lefelé, s mutatóujjammal állandóan összeszorítom. Aztán fölfelé fordítva megrázom. Ezzel elérek 37,9-et. Ez azonban nem elég. Óvatosan közel tartok hozzá egy égő gyufát: az eredmény 38,7.

Amint a nővér visszajön, ismét felfújom magam, kissé szakadozottan lélegzem, merev szemmel bámulok rá, nyugtalanul mozgolódom, s azt suttogom:

- Nem bírom tovább.

Följegyzí a nevemet egy cédulára. Azt jól tudom, hogy nagy ok nélkül nem bontják ki a gipszkötésemet.

Albertet meg engem együtt fognak kirakni.

Egy katolikus kórházban fekszünk, ugyanabban a szobában. Nagy szerencse ez, mert a katolikus kórházak híresek a jó bánásmódról s a jó kosztról. A vonatunk az egészet megtöltötte, sok a súlyos eset. Ma még nem is kerülünk vizsgálatra, mert kevés az orvos. A folyosókon szakadatlanul járnak a gumikerekű, lapos kocsik, s mindig fekszik rajtuk valaki. Átkozott helyzet, így kiterítve lenni, még jó, ha alszik az ember.

Az éjszaka igen nyugtalan. Senki sem tud aludni.

Reggel felé kissé elszunnyadunk. Mire kivilágosodik, fölébredek. Az ajtó nyitva, a folyosóról hangokat hallok.

Fölébrednek a többiek is. Valaki, aki már néhány napja itt van, megmagyarázza a dolgot.

- Itt fönt a nővérek minden reggel imádkoznak a folyosón. Úgy hívják ezt, hogy reggeli áhítat. Hogy ti is részesedjeteK benne, kinyitják az ajtókat.

Bizonyára jó szándékkal teszik, csak hogy nekünk fáj a fejünk, fájnak a csontjaink.

- Micsoda ostobaság - mondom -, éppen amikor egy kicsit elaludt az ember.

- Itt fönt vannak a könnyebb esetek, itt így csinálják - feleli a bajtárs.

Albert felnyög. Én dühös kezdek lenni és felkiáltok:

- Csönd legyen odakünn.

Pillanat múlva megjelenik egy nővér. Fehér-fekete ruhájában olyan, mint egy csinos kávémelegítő.

- Ugyan csukja be az ajtót, nővér - mondja valaki.

- Imádkozunk, azért van nyitva az ajtó - feleli.

- De mi még aludni szeretnénk.

- Jobb imádkozni, mint aludni. - Ott áll, és ártatlanul mosolyog. - Különben is hét óra van már.

Albert ismét nyög.

- Becsukni az ajtót! - kiáltom.

A nővér megdöbben, nyilván nem tudja felfogni a dolgot.

- De hiszen magukért is imádkozunk.

- Mindegy! Becsukni az ajtót!

Eltűnik s az ajtót nyitva hagyja. A litánia újra felhangzik. Nekivadulok, s azt mondom:

- Most háromig számolok. Ha addig nem lesz vége, odavágok valamit.

- Én is - jelenti ki egy másik.

Ötig számolok. Akkor fogok egy palackot, célozok, s az ajtón keresztül kidobom a folyosóra. Ezer darabra török. Az imádkozás elhallgat. Egy csomó nővér jelenik meg az ajtóban, s csöndesen szid bennünket.

- Becsukni az ajtót! - kiáltjuk mi.

Elvonulnak. Az előbbi kicsike marad utolsónak.

- Pogányok - csicsergi, de azért becsukja az ajtót.

Győztünk.

Délben jön a kórház felügyelője, és alaposan lehord bennünket. Várfogságot s még egyebet is ígér. De hát egy kórházi felügyelő, akárcsak az élelmezési raktár felügyelője, hosszú kardot és vállrojtot visel ugyan, hanem azért tulajdonképpen mégis hivatalnok, s még a regruták sem ismerik el igazi katonának. Akármit mond, elengedjük a fülünk mellett. Ugyan mi történhetik velünk?

- Ki dobta ki a palackot? - kérdi.

Még mielőtt fontolgathatnám, hogy jelentkezzem-e, azt mondja valaki:

- Én!

Egy bozontos szakállú ember fölegyenesedik. Mindenki feszülten figyeli, hogy miért jelentkezett.

- Maga?

- Igenis. Izgatott voltam, amiért ok nélkül fölébresztettek, elvesztettem az eszemet, nem tudtam, mit cselekszem. - Úgy beszél, mintha könyvből olvasná.

- Hogy hívják?

- Joseph Hamacher, póttartalékos.

A felügyelő elmegy.

Mind kíváncsiak vagyunk.

- Mért jelentkeztél? Hiszen nem is te voltál?

- Mindegy - mondja vigyorogva. - Nekem vadászjegye van.

Ezt persze mindenki megérti. Akinek vadászjegye van, azt teheti, amit akar.

- Igen - folytatja -, fejlövést kaptam, s erre bizonyítványt állítottak ki nekem, hogy időnként beszámíthatatlan vagyok. Azóta nagyszerű dolgom van! Engem nem szabad ingerelni. Nem lesz semmi bajom. Az inspektor megpukkadhat odalenn. És azért jelentkeztem, mert tetszett, hogy kidobták azt az üveget. Ha holnap reggel ismét kinyitják az ajtót, megint kihajítunk egyet.

Boldogok vagyunk. Joseph Hamacher társaságában megkockáztathatunk mindent. Aztán értünk jönnek a nesztelen, lapos kocsik.

A kötések beléragadtak a sebekbe. Ordítunk, mint a vadállatok.

Nyolcan vagyunk a szobánkban. Legsúlyosabb a sebe Peternek, egy göndör fekete hajú legénynek; komplikált tüdőlövés. A mellette fekvő Franz Wächternek szétlőtték a karját; egyelőre nincs vele különösebb baj, de a harmadik éjszakán kiált, hogy csengessünk, mert azt hiszi; keresztülvérzett a kötése.

Erőset csengetek. Az inspekciós nővér nem jön. Este meglehetősen megdolgoztattuk, mert mindnyájan új kötést kaptunk; s ezért fájdalmaink voltak. Egyik így akarta a lábát elhelyeztetni, a másik amúgy, a harmadik vizet kért, a negyediknek a párnáját kellett felrázni; a kövér öreg nővér végül már haragosan dörmögött, s csapkodta az ajtókat. Most alighanem megint ilyesvalamit sejt, mert nem jön.

Várunk. Aztán azt mondja Franz:

- Csöngess még egyszer.

Csöngetek. Még mindig nem mutatkozik. A mi szárnyunkon éjjel csak egy inspekciós nővér van, talán éppen más szobákban van dolga.

- Bizonyos, Franz, hogy vérzel? - kérdezem. - Mert különben megint lekapnak bennünket.

- A kötés nedves. Senki sem tud világot gyújtani?

Ez is lehetetlen. A kapcsoló az ajtó mellett van, és senki sem tud fölkelni. Ujjamat a csengőn tartom, míg el nem zsibbad. Talán elbóbiskolt a nővér. Hiszen sok a munkájuk, s már napközben túlerőltetik magukat. Hát még ez a folytonos imádkozás!

- Nem kéne üvegeket hajigálni? - kérdezi a vadászjegyes Joseph Hamacher.

- Azt még kevésbé hallja meg, mint a csöngetést.

Végre kinyílik az ajtó. Nagy bosszúsan megjelenik az öreg nővér. Amint látja, hogy mi történt Franzcal, sietni kezd, s azt kiáltja:

- Hát mért nem szólt senki?

- Hiszen csengettünk. Szaladni senki sem tud közülünk.

Franz erősen vérzett; bekötözik. Reggel látjuk az arcát: hegyesebb, sárgább lett, pedig este még majdnem egészségesnek látszott. Most már gyakrabban jön be valamelyik nővér.

Némelykor vöröskeresztes kisegítő nővérek is vannak köztük. Jóakaratóak, de néha kissé ügyetlenek. Ha az ágyneműt kicserélik, gyakran fájdalmat okoznak az embernek, s ettől úgy megijednek, hogy azt még fájdalmasabb látni.

Az apácák megbízhatóbbak. Tudják, hogyan kell hozzányúlni az emberhez, de szeretnők, ha kissé vidámabbak volnának. Igaz, akad köztük humoros természetű is, ezek nagyszerűek. Ki ne tenne meg mindent Libertine nővér kedvéért? Csudálatos nő, az egész szárnyon jó hangulatot teremt, mihelyt messziről megpillantjuk.

S van itt ilyen több is. Tűzbe mennénk értük. Igazán nem panaszkodhatunk, az apácák úgy bánnak velünk, mintha civilek volnánk. Szinte félelem fogja el az embert, ha a helyőrségi kórházakra gondol.

Franz Wachter nem kap erőre többé. Egy napon elviszik, s el is marad. Joseph Hamacher megmagyarázza:

- Ezt nem látjuk többé. A halottas szobába vitték.

- Miféle halottas szobába? - kérdi Kropp.

- No, a haldoklók szobájába.

- Mi az?

- Az a kis szoba, ennek a szárnynak a végében. Aki már hamarosan leteszi a kanalat, azt odaviszik. Két ágy van benne. Mindenki a haldoklók szobájának hívja.

- De hát miért teszik ezt?

- Később aztán nincs annyi dolguk az emberrel. Kényelmesebb is, mert mindjárt ott van a halottasház liftje mellett. Talán azért is teszik, hogy senki se haljon meg a kórtermekben, a többiek miatt. Könnyebben is virraszthatnak mellette, ha egyedül fekszik.

- De hát az ember maga?

Joseph vállat von: - A legtöbb nemigen veszi már észre.

- Hát mindenki tudja?

- Aki már régebben itt van, természetesen tudja.

Délután új ember foglalja el Franz Wachter ágyát.

Néhány nap múlva elviszik az új embert is. Joseph sokat jelentő kézmozdulatot tesz. Még sok mást látunk jönni és menni.

Sokszor ott ülnek a hozzátartozók az ágy mellett, és sírnak vagy halkán, zavartan beszélgetnek. Egy öregaszszony egyáltalán nem akar elmenni, de hát éjszakára mégsem maradhat. Másnap reggel nagyon korán jön, de mégsem elég korán; mert amikor az ágyhoz lép, már másvalaki fekszik benne. A halottasházba kell mennie. Az almát, amit magával hozott, nekünk adja.

A kis Péter is rosszabbul van. A láztáblája nagyon csúnya, s egy napon ott áll ágya mellett a lapos kocsi.

- Hova? - kérdezi.

- A kötözőterembe.

Átemelik. De a nővér elköveti azt a hibát, hogy katonakabátját leemeli a fogasról, s azt is kocsira rakja, hogy megtakarítson egy utat. Péter tüstént megérti, miről van szó, s le akar gurulni a kocsiról.

- Itt maradok!

Lenyomják. Halkan sipítja szétlőtt tüdejével:

- Nem akarok a haldoklók szobájába menni.

- De hiszen a kötözőterembe megyünk.

- Hát akkor minek viszik a kabátomat? - Nem tud többet szólni. Rekedten, izgatottan suttogja: - Maradok!

Nem felelnek neki és kitolják. Az ajtó előtt föl akar ülni. Göndör, fekete feje reszket, szeme csupa könny.

- Visszajövök! Visszajövök! - sipítja.

Az ajtó becsukódik. Mind izgatottak vagyunk, de hallgatunk. Végre megszólal Joseph:

- Ezt már sokat mondták. De ha egyszer ott van az ember, mégse bírja ki.

Megoperálnak, és két napig hányok. A csontjaim nem akarnak összenőni, mondja az orvos írnoka. Másoknál meg rosszul nőtt össze, és újra el kell törni. Ez is elég nyomorúság.

Az újak között van két fiatal lúdtalpú katona. A vizit alkalmával fölfedezi őket a főorvos, és boldogan áll meg előttük.

- Ezen segítünk - mondja -, csinálunk egy kis operációt, s meggyógyul a lábuk. Írja föl, nővér.

Amint elment, a mindentudó Joseph figyelmezteti őket:

- Nehogy engedjétek magatokat megoperálni!

Ez tudniillik valami tudományos bogara az öregnek. Egészen megvadul, ha kezébe kaparinthat valakit. Megoperálja a lúdtalpakat, s lúdtalpatok csakugyan nem lesz többé, csak dongalábatok, s egész életetekben botra támaszkodva járhattok.

-De hát mit csináljon az ember? - kérdi az egyik.

- Nem szabad engedni! Azért vagytok itt, hogy a lőtt sebeiteket gyógyítsák ki, nem pedig a lúdtalpatokat! Hát a harctéren nem volt lúdtalpatok? No, látjátok! Most még tudtok szaladni, de ha egyszer az öregnek a kése alá kerültök, nyomorékok vagytok. Neki kísérleti nyulakra van szüksége, erre jó alkalom a háború, mint minden orvosnak. Nézzetek csak le az állomásra, egy tucat ember mászkál ott, akit megoperált. Némelyik 14 -15 óta itt van, éveken át. Egyik sem tud jobban szaladni, mint azelőtt, de majdnem valamennyi rosszabbul, a legtöbbnek gipszbe van rakva a lába. Minden fél esztendőben újra elcsípi őket, megint eltöri a csontjukat, s minden alkalommal újra megígéri az eredményt. Vigyázzatok, nem csinálhatja meg, ha nemet mondtok.

- Eh - mondja fáradtan az egyik -, inkább a lábamat nyomorítsák meg, mint a koponyámat. Mit tudod, mi érhet, ha megint kikerülsz innét? Csináljanak velem, amit akarnak, csak hazakerülhessek. Inkább a dongaláb, mint a halál.

A másik - éppen olyan fiatal, mint mi - nem akar beleegyezni. Másnap reggel az öreg mind a kettőt lehozatja, s addig beszél, lármázik, amíg bele nem egyeznek. Mit is tehetnének egyebet? Hiszen csak közkatonák, az meg nagykutya. Gipszbe kötve, elaltatva hozzák vissza őket.

Albert rosszul van. Elviszik és amputálják. Többől levágják a lábát. Most már jóformán nem beszél többé.

Egyszer azt mondja, hogy agyonlőné magát, csak hozzájuthatna a revolveréhez. Új szállítmány érkezik. A szobánkba két vak kerül. Az egyik egészen fiatal muzsikus. A nővéreknél soha sincs kés, ha enni adnak neki; egyszer már kitépte egyiküknek a kezéből. De bármily óvatosak, mégis történik valami.

Az esti etetésnél elhívják a nővért az ágyától, s addig az asztalra teszi a tányért meg a villát. A muzsikus kitapogatja a villát, megragadja, teljes erejéből a szíve irányába döfi, aztán felkap egy cipőt, s veri befelé a villa szárát, ahogy csak tudja. Segítségért kiáltunk, s három emberre van szükség, hogy a villát elvehessék tőle. Tompa ágai már mélyen behatoltak a mellébe. Egész éjszaka szid bennünket, úgymint senki sem tud aludni. Reggelre sírógörcsöt kap.

Ismét szabadulnak fel ágyak. Múlnak a napok, fájdalom és félelem, nyögés és hörgés közepette. Most már a halottas szoba sem használ, nem elegendő, az emberek éjszakánként a mi szobánkban is meghalnak. Gyorsabb a halál, mint a nővérek megfontolása.

De egy napon fölpattan az ajtó, begördül a lapos kocsi, és sápadtan, soványan, fölegyenesedve, diadalmasan, kócos, göndör fejjel ott ül Péter a hordágyon. Libertine nővér ragyogó arccal tolja régi ágyához. Viszszakerült a haldoklók szobájából. Már rég halottnak hittük.

Körülnéz:

- No, mit szóltok ehhez?

Még Joseph is kénytelen elismerni, hogy ilyesmit először lát életében.

Egyikünk-másikunk lassanként fölkelhet már. Én is mankót kapok, hogy tiblábolhassak. De nem sokat használom; nem tudom elviselni Albert tekintetét, amikor végigmegyek a szobán. Mindig olyan furcsa szemmel néz utánam. Ezért néha kiszököm a folyosóra, ott szabadabban mozoghatok.

Egy emelettel lejjebb vannak a has- és gerinclövések, a fejlövések, és azok, akiknek mindkét kezét vagy lábát amputálták. A jobb szárnyon állkapocslövések, gázbetegek, orr-, fül- és nyaklövések. A bal szárnyon vakok, tüdőlvések, medence-, ízület-, vese-, here-, gyomorlvések. Itt látszik csak meg, hány helyen lehet egy embert eltalálni.

Ketten merevgörcsben haldokolnak. Bőrük megfakul, tagjaik megmerevednek, végül csak a szemük él még - sokáig. Számos sebesültnek szétlőtt tagja egy támasztó villán szabadon lóg a levegőben; a seb alá edényt helyeznek, abba csöpög le a genny. Az edényt minden két vagy három órában kiürítik. Másokat szorosan bekötve nyújtóztatnak ki, s az ágyról lelógó nehéz súlyok szorítják le őket: Látok bélséket, amelyek állandóan tele vannak bélsárral. Az orvos írnoka

röntgenfelvételeket mutat nekem, teljesen szétzúzott csípőcsontokról, térdekről és vállakról.

Felfoghatatlan, hogy ilyen széttépett testek még emberi ábrázatot viselnek, s azokban a maga mindennapi módján folyik tovább az élet. S emellett ez még csak egyetlenegy kórház, egyetlenegy állomás – százezrek vannak Németországban, százezrek Franciaországban, százezrek Oroszországban.

Micsoda értelmetlenség mindaz, amit valaha írtak, cselekedtek, gondoltak az emberek, ha ilyesmi lehetséges. Hazugság és hiábavalóság minden, ha évezredek kultúrája még azt sem tudta megakadályozni, hogy a vérnek ezt az áradatát kiontsák, hogy a kínoknak száz meg százezer ilyen börtöne legyen a világon. Csak a kórház mutatja meg igazán, hogy mi a háború.

Fiatal vagyok, húszesztendő; de az életből nem ismerek semmi mást, csak a kétségbeesést, a halált, a félelmet s a legesztelenebb felületességek összekapcsolódását a szenvedés örvényével. Látom, hogy népeket hajszolnak egymás ellen, s a népek hallgatva, tudatlanul, ostobán, engedelmesen, ártatlanul megölik egymást. Látom, hogy a világ legokosabb agyvelői fegyvereket és frázisokat találnak ki, hogy mindezt még rafináltabbá és tartósabbá tehessék. S velem együtt látja ezt minden korombeli ember itt és odaát, az egész világon, velem együtt éli át az én nemzedékem. Mit csinálnak majd az apáink, ha egyszer fölállunk, eléjük lépünk, és számadást követelünk?

Mit várnak tőlünk, ha majd eljön egy olyan idő, amikor nem lesz háború?

Esztendőkön át az ölés volt a foglalkozásunk - ez volt az első hivatásunk az életben.

Az életről való tudásunk a halálra szorítkozik. Mi történhetik még ezután? És mi lehet belőlünk?

Szobánkban a legidősebb Lewandowski. Negyvenéves; s már tíz hónapja fekszik a kórházban súlyos haslövéllel. Csak az utolsó hetekben jutott annyira, hogy meggörnyedve sántikálni tud egy kicsit.

Néhány nap óta nagy izgalomban van. A felesége írta neki abból a lengyelországi kis fészekből, ahol lakik, hogy végre össze tudta kuporgatni az útiköltséget és meglátogatja.

Már úton is van, és mindennap megérkezhetik. Lewandowskinak nem ízlik többé az étel, még a vöröskáposztával körített kolbászt is elajándékozza, amint néhány falást legyűrt belőle. Folyvást a levéllel szaladgál a szobában, mindenki tízszer is olvasta már. Isten tudja, hányszor vizsgálták meg a posta bélyegzőjét, az írás szinte fölismerhetetlen már a zsírfoltoktól s ujjnyomoktól; s ami előre látható volt, bekövetkezett: Lewandowski belázasodik, és ismét ágyba kell feküdnie.

Két esztendeje nem látta a feleségét. Időközben gyermeke született, azt magával hozza. De Lewandowskit valami egészen más foglalkoztatja. Remélte, hogy kimenőt kaphat, ha a felesége megérkezik, mert hiszen világos: szép dolog látni az asszonyt, de amikor ilyen hosszú idő után ismét együtt van vele, valami egyebet is szeretne, ha lehetséges.

Lewandowski mindezt órák hosszat megbeszélte velünk, mert a katonaságnál nincs titkolózás az ilyesmiben. Nem is talál ezen senki megütköznivalót.

Azok, akik már kijárhatnak, pompás helyeket mondtak neki a városban, nyilvános kerteket és parkokat, ahol zavartalanul megbújhatnak, sőt valaki egy kis szobát is tudott.

De mit használ mindez - Lewandowski ágyban fekszik, és gondokba merül.

Semmi öröme nincs az egész életben, ha ezt az alkalmat el kell mulasztania.

Vigasztaljuk és megígérjük neki, hogy valahogy majd csak elintézzük a dolgot.

Másnap délután megjelenik a felesége, elcsigázott kis jószág, aggodalmas, ugráló madárszemmel, valami fodros, szalagos, fekete köpenyben, tudja a jó ég, honnan örökölhette.

Halkan mormog valamit, és félénken megáll az ajtóban. Megijed attól, hogy hatan vagyunk a szobában.

No, Marja - mondja Lewandowski, s veszedelmesen mozog az ádámcsutkája -, nyugodtan bejöhetsz, ezek nem bántanak.

Az asszony körüljár, s kezet ad mindnyájunknak. Aztán megmutatja a gyereket, aki időközben bepiszkította a pólóját. Az asszonynál van egy gyöngyökkel kihímzett nagy táska, abból tiszta pelenkát vesz elő, s hamarosan szárazba teszi a gyereket. Ezzel át is esik az első zavarom, s a házastársak beszélgetni kezdenek. Lewandowski nagyon izgatott, s nagy, kerek szemével boldogtalanul sandít ránk újra meg újra.

Az idő kedvező, az orvosi viziten túl vagyunk, legföljebb még egy nővér nézhetne be a szobába. Ezért egyikünk még egyszer kimegy, kémszemlére. Visszajön és bólint.

- Semmi veszedelem. No, mondd meg neki, Johann, aztán rajta.

A házastársak anyanyelvükön beszélgetnek. Az asszony elpirulva, zavartan pillant föl. Mi jóindulatúan vigyorgunk, és kicsinylő gesztusokkal jelezzük, hogy ugyan, nincs abban semmi! Ördög vigyen minden előítéletet, más időkre való az, itt fekszik Johann Lewandowski asztalos, nyomorékká lőtt katona, s itt van a felesége, ki tudja, mikor láthatják még egymást, akarja az asszonyt, kapja meg, slussz!

Ketten az ajtó elé állnak, hogy feltartóztassák és elfoglalják a nővéreket, ha véletlenül arra járnának. Körülbelül negyedóráig szándékoznak örködni.

Lewandowsky csak oldalvást tud feküdni, ezért valaki még néhány párnát rak a hátához, Albert a gyereket fogja, aztán kissé félrefordulunk, a fekete köpeny eltűnik a takaró alatt, mi pedig hangosan beszélve s erősen csapkodva a kártyát, skatot kezdünk játszani.

Jól megy minden. A kártyák nagy izgalmak közepette járnak körül, s eközben szinte megfélekedezünk Lewandowskiról. Egy idő múlva sírni kezd a gyerek, ámbár Albert kétségbeesetten ringatja. Egy kis sustorgás, suhogás hallatszik, s amint egy pillanatra fölnézünk, látjuk, hogy a gyereknek már szájában a cucli, s ismét az anyjánál van. A dolog sikerült.

Most úgy érezzük magunkat, mint egy nagy család, az asszony felvidult, Lewandowski pedig izzadva és sugárzó arccal fekszik. Kipakol a hímzett táskából, egy pár jó kolbász kerül napvilágra, Lewandowski megmarkolja a kést, s a kolbászt darabokra szabdalja. Nagy kézmozdulattal mutat ránk, s az elcsigázott kis asszony végigjár bennünket, ránk nevet, kiosztja a kolbászt - most határozottan csinosnak látszik. Anyusnak szólítjuk, örül neki, és felrázza a párnáinkat.

Néhány hét múlva minden reggel a Zander-intézetbe kell mennem. Ott szíjakba fűzik és mozgatják a lábamat.

Karom már régen meggyógyult.

A harctérről újabb szállítmányok érkeznek. A sebeket már csak fehér krepp-papírral kötik be. Szűken van már odakinn a kötszer.

Albert lábcsonkja jól gyógyul. A seb majdnem összeforrt már. Néhány hét múlva el kell mennie innét egy intézetbe, ahol mülábat kap. Még mindig keveset beszél, és sokkal komolyabb, mint azelőtt. Gyakran a mondat közepén elhallgat, és mereven bámul maga elé.

Ha nem lenne velünk együtt, már régen végzett volna magával. Így azonban túlesett a legrosszabbján. Néha már kibicel, amikor skatot játszunk.

Én üdülési szabadságot kapok.

Anyám nem akar többé elengedni. Oly gyöngö! Most még rosszabb minden, mint legutóbb.

Aztán behívnak az ezredhez, és ismét a harctérre utazom.

Albert Kropp barátomtól nehéz a búcsú. De a katonaságnál ezt is megtanulja az ember idővel.

* * *

11.

Nem számláljuk már a heteket. Tél volt, amikor megjöttem, ha gránát csapott be, a megfagyott földkoloncok csaknem olyan veszedelmesek voltak, mint a szilánkok.

Most ismét zöldellnek a fák. Életünk a front és a barakkok közt váltakozik. Részben megszoktuk már; a háború is éppen olyan oka a halálnak, mint a rák, a tuberkulózis, az influenza és a vérhas. Csak éppen gyakoribbak, változatosabbak és kegyetlenebbek a halálesetek.

A gondolataink mintha agyagból volnának, a napok váltakozása gyúrja őket - jók, hogyha nyugton vagyunk, és halottak, amikor a tűzben fekszünk. Tölcsérmezők odakünn és idebenn.

Mindenki így van ezzel, nemcsak mi; ami azelőtt volt, az nem számít, valójában nem is tudjuk már. A tanulás és nevelés alkotta különbségek szinte teljesen eltörlődtek, s jóformán fölismerhetetlenek. Némelykor előnyt

jelentenek valami helyzet kihasználásában; de hátrányokkal is járnak, mert olyan gátlásokat ébresztenek föl, amiket le kell küzdeni. Olyan ez, mintha valamikor régen különböző országok pénzei lettünk volna; ezeket összeolvasztották, s most valamennyi ugyanazt a bélyegzőt viseli. Aki föl akarja ismerni a különbségeket, annak az anyagot kell pontosan megvizsgálnia. Elsősorban katonák vagyunk, s csak azután - valami különös, szégyenlős módon - egyes emberek.

Nagy testvériség ez, sajtóságosan egyesíti magában valami nyomát a népdalok bajtársi hangulatának, a fegyencek szolidaritásérzésének s a halálraítéltek kétségbeesett összetartásának - az életnek olyan fokán, amely a veszély közepette kiemelkedik a halál feszültségéből és elhagyatottságából, s a még megnyert órák felületes elfogadásává válik, minden pátoz nélkül. Hősiesnek és hétköznapiak nevezhetné az ember, ha értékelni akarná - de kinek jut ez eszébe?

Benne foglaltatik az is, hogy Tjaden, amikor ellenséges támadást jelentenek, örült sietséggel kanalazza ki szalonnás borsólevesét, mert hát nem tudhatja, életben lesz-e még egy óra múlva. Soká vitatkoztunk ezen, hogy helyes-e vagy sem. Kat helyteleníti, mert azt mondja, gondolni kell a haslövés lehetőségére is, az pedig teli gyomorral veszedelmesebb, mint üres gyomorral.

Az ilyen dolgok problémák a mi számunkra, komolyan vesszük őket, s ez nem is lehet másként. Itt, a halál határán, szörnyen egyszerű az élet vonala, a legszükségesebbre szorítkozik, minden egyéb tompa álomba merül; ez a mi primitívségünk s ez a menekvésünk. Ha differenciáltabbak volnánk, már rég megőrültünk, megszőktünk vagy elestünk volna. Olyan ez, mint egy északi-sarki expedíció; az élet minden megnyilvánulásának csak a létfenntartást szabad szolgálnia, s szükségszerűen erre is van beállítva. Minden egyebet száműzni kell, mert fölöslegesen fogyasztaná az erőt. Ez az egyetlen módja a megmenekülésnek, s gyakran úgy látom magamat, mint egy idegent, ha az elmúlt idő titokzatos visszfénye csöndes órákban tompa tükör gyanánt kivetíti belőlem mostani életem körvonalait, s aztán csodálkozom, hogy az a megnevezhetetlen aktív dolog, amit életnek neveznek, hogyan tudott még ehhez a formához is alkalmazkodni.

Minden egyéb megnyilvánulás téli álmát alussza, az élet állandóan lesben áll, úgy figyel a halál fenyegetéseit - gondolkozó állatokká tesz bennünket, hogy megadhassa nekünk az ösztön fegyvereit -, tökéletesen eltompított, hogy össze ne zúzzon bennünket az a borzalom, amely világos, tudatos gondolkozás mellett megrohanna, felébresztette bennünk a bajtársi érzést, hogy az elhagyatottság örvényéből kimeneküljünk, megajándékozott a vademberek közömbösségével, hogy mindennek ellenére megérezzük mindazt, ami pozitívum, s tartalékul raktározzuk fel a Semmi rohama ellen.

Így éljük a legkülső felszín zárt és kemény életét, s ritka eset, hogy valami esemény szikrát csiholjon belőlünk.

Ilyenkor azonban meglepetésszerűen fellobban a súlyos, félelmes vágyakozás lángja. Ezek azok a veszélyes pillanatok, amelyek megmutatják nekünk, hogy az alkalmazkodás mégiscsak mesterséges, hogy nem egyszerűen nyugalom, hanem olyan nyugalom, amelyre a legerősebb feszültséggel kényszerítjük magunkat.

Külső életformánkban alig különbözünk a busman négerektől; de míg ezek mindig ilyenek tudnak lenni, mert hiszen ilyenek, és szellemi erejük megfeszítésével legfeljebb továbbfejlődnek: nálunk megfordítva van a dolog. Mi nem a továbbfejlődés, hanem a visszafejlődés érdekében feszítjük meg benső erőinket. Azok feszültség nélkül, magától értetődő módon ilyenek, mi rendkívüli feszültség árán és mesterségesen.

És éjszaka, ha álomból ébred az ember, a feléje áradó látomások varázsától lenyűgözve, azoknak kiszolgáltatva, rémülten érzi, mily gyöngé a támasz, mily vékony a korlát, amely a sötétségtől elválaszt bennünket – kis lángok vagyunk, amelyeket gyöngé falak alig-alig védelmeznek a felbomlás és az eszeveszettség vihara ellen, amelyben lobogva égünk, és néha majdnem kialszunk.

Ilyenkor a csata tompa zúgása gyűrűvé válik, amely bezár bennünket, összegörnyedünk, s nagy szemet meresztve bámulunk ki az éj szakába. Egyetlen vigasztalónk alvó bajtársaink lélegzése - s így várjuk a reggelt.

Minden nap és minden óra, minden gránát és minden halott vékonyabbra köszörüli ezt a vékony támaszt, s az évek gyorsan lerombolják. Látom, amint lassanként omladozik már körülöttem.

Itt van az a buta história Deteringgel.

A zárkózott emberek közé tartozott. Az volt a szerencsétlensége, hogy egy kertben megpillantott egy cseresznyefát. Éppen a frontról jöttünk, ez a cseresznyefa az új szállás közelében, egy kanyarodónál hirtelen ott állt előttünk a hajnal derengésében. Levelet nem hajtott még, de telis-tele volt fehér virággal. Este nem láttuk Deteringet. Végre előkerült, s néhány virágzó cseresznyefaág volt a kezében. Mulattunk rajta s megkérdeztük: talán leánynézőbe indul? Nem felelt, csak végigfeküdt az ágyán. Éjszaka hallottam, hogy mozgolódik: mintha csomagolna. Éreztem, hogy baj lesz, s odamentem hozzá. Úgy tett, mintha nem történt volna semmi, én pedig azt mondtam:

- Nehogy valami ostobaságot csinálj, Detering.

- Eh mit, csak nem tudok aludni.

- Hát minek hoztad azokat a cseresznyefa ágakat?

- Talán csak szabad cseresznyefa ágakat hozni – feleli csökönyösen, aztán kisvártatva: - Odahaza van egy nagy gyümölcsösöm, s abban cseresznyefáim.

Amikor virágzanak, a szénapadlásról olyan az egész, mint egy nagy lepedő, olyan fehér. Most van itt az ideje.

- Meglehet, hogy hamarosan szabadságra mehetsz.

Az is lehet, hogy fölmentenek mint gazdát.

Bólint, de nem hallgat rám. Ha a parasztnak fölboldul a lelke, különös az arckifejezése - valami keveréke a tehénnek és a vágyakozó istennek, félig bárgyú, félig magávalragadó. Hogy másfelé tereljem a gondolatait, egy darab kenyeret kérek tőle. Ad, amennyit akarok. Ez gyanús, mert különben fukar. Ezért ébren maradok.

Nem történik semmi, reggel olyan, mint máskor.

Valószínűleg észrevette, hogy megfigyelem. Harmadnap reggelre mégis eltűnt. Látom, de nem szólok semmit, hogy időt hagyjanak neki, hátha sikerül megszöknie. Máskor is eljutottak már Hollandiába.

Névsorolvasásnál észreveszik, hogy hiányzik. Egy hét múlva halljuk, hogy elfogták a tábori csendőrök, ezek a megvetett katonai zsaruk. Németország felé indult – ez persze reménytelen dolog volt -, s éppoly természetes is, hogy mindenhez igen ostobán fogott. Ebből mindenki megérthette volna, hogy szökésének csak a honvágy és pillanatnyi megzavarodás az oka. De hát mit értenek meg a haditörvényszék bírái száz kilométernyire a harcvonal mögött? Sohasem hallottunk többé Deteringről.

De másképpen is kitör némelykor ez a veszedelmes megáporodott víz, akárcsak a túlfűtött gőzkazánból.

Még azt kell elmondanom, Bergernek hogyan lett vége.

Az árkaik már régen szét vannak löve, a front elasztikussá vált, úgyhogy tulajdonképpen nem is folytatunk már igazi állóharcot. Ha megtörtént a támadás és az ellentámadás, marad egy szétszaggatott vonal, s elkeseredett harc a tölcsérek között. Az első vonalat áttörték, s mindenfelé egyes csoportok vetették meg a lábukat, tölcsérek közül folytatják a harcot.

Egy tölcsérben vagyunk, oldalvást angolok, egyik szárnyunkat felgöngyölítik, és hátunk mögé kerülnek.

Körül vagyunk véve. Nehéz megadni magunkat, köd és füst húzódik el fölöttünk, senki sem venné észre, hogy kapitulálni akarunk, talán nem is akarunk, ezt ilyen pillanatokban maga sem tudja az ember. Halljuk közeledni a kézigránátok robbanásait. Géppuskánk beszórja az elülső félkört. A hűtővíz elpárolog, gyorsan sorba adjuk a szekrényeket, megtöltjük a vizeletünkkel, ismét van vizünk, tovább tüzelhetünk. De mögöttünk egyre közeledik a ropogás. Néhány pillanat, és elvesztünk.

Ekkor közvetlen közelünkben egy másik géppuska kezd dolgozni. A szomszéd tölcsérben rejtőzik, Berger hozta oda, ugyanakkor hátulról ellentámadást kezdenek, megszabadulunk és összeköttetést találunk hátrafelé.

Amikor később meglehetősen jó fedezékben vagyunk, egyik ételhordó elmondja, hogy néhány száz lépésnyire egy sebesült jelentéshordó kutya hever.

- Hol? - kérdi Berger.

A másik leírja neki a helyet. Berger elindul, hogy az állatot elhozza vagy lelője. Fél évvel ezelőtt még nem törődött volna vele, józanul viselkedett volna. Megpróbáljuk visszatartani. De amikor komolyan elmegy, csak annyit tudunk mondani: "Őrült!" - s útjára engedjük.

Mert a frontláznak ezek a rohamai veszedelmessé válnak, ha az embert nem lehet azonnal földhöz vágni és lefogni. Berger pedig egy méter nyolcvan centiméter magas, a legerősebb ember a században.

Csakugyan örült, hiszen keresztül kell hatolnia a tűzfalon; de hát ez az a villám, amely mindnyájunk fölött leskelődik valahol, s most belécsapott és megörjítette.

Mások tombolni kezdenek, elszaladnak, de volt olyan is, aki kézzel-lábbal, szájjal folyvást a földbe próbálta beásni magát.

Persze sokszor szimulálják is az ilyesmit, de hiszen tulajdonképpen maga a szimulálás is jellemző. Bergert, aki a kutyával akar végezni, medencelövessel hozzák vissza, s egyik társunk, aki érte ment, még golyót is kap a lábikrájába.

Müller meghalt. Közvetlen közelből világítógolyót lőttek a gyomrába. Félóráig élt még, teljes öntudattal, irtózatossággal a fájdalom között. Mielőtt meghalt, átadta nekem a tárcáját, s rám hagyta a cipőjét - azt, amit valamikor Kemmerichtől örökölt.

Hordom, mert jó a lábamra.

Utánam Tjaden kapja meg, megígértem neki.

Müllert ugyan el tudtuk temetni, de aligha marad sokáig zavartalanul. Hátrálunk.

Odaát túlságosan sok a friss angol és amerikai ezred. Túlságosan sok a corned beef és fehér búzaliszt. Túlságosan sok az ágyú. Túlságosan sok a repülőgép.

Mi pedig soványak, kiéhezettek vagyunk. Az ételünk olyan rossz, és annyi pótszerrel szaporítják, hogy megbetegszünk tőle. A német gyárosok meggazdagodtak nekünk a vérhas szétmarja a beleinket. A latrinák állandóan tele vannak; meg kellene mutatni az otthonlevőknek ezeket a szürke, sárga, nyomorult, mindenbe beletörődött arcokat, ezeket az összegörnyedt alakokat, akiknek testéből a kólika kinyomja a vért, s akik legföljebb rávigyorognak egymásra, eltorzult, fájdalomtól remegő ajkukkal:

-Nem is érdemes megint fölhúzni a nadrágot.

Tüzérségünk a végét járja - nagyon kevés a muníció, az ágyúcsövek annyira kitéptek, hogy a lövések bizonytalanok, és szórásuk minket is ér. Kevés a lovunk.

Friss csapataink vérszegény, üdülésre szoruló fiúk, a borjút nem bírják, de meghalni tudnak. Ezrével. Semmit nem értenek a háborúhoz, csak előremennek, és lelövetik magukat.

Egyetlen repülő tréfából két századot lövöldözött le, mielőtt még fedezékről tudtak volna valamit, azon frissen, ahogy a vonatból kiléptek.

-Németország hamarosan kiürül - mondja Kat.

Nem is reméltük, hogy ennek valamikor vége lehet.

Egyáltalán nem gondolunk olyan messzire. Az ember lövést kaphat és meghalhat; megsebesülhet, akkor a kórház a legközelebbi állomás. Ha nem amputálják, akkor előbb vagy utóbb kezébe kerül valamelyik törzsorvosnak, aki gomblyukában a hadi érdemkereszttel, így szól az emberhez:

- Mit, hogy egy kicsit kurtább az egyik lába? A fronton nem kell szaladni, ha bátor az ember. Alkalmas.

Mehet!

Kat elmond egy történetet, amelyhez hasonlókat végigjárják a frontot, a Vogézekről Flandriáig, a törzsorvosról, aki a felülvizsgálaton felolvassa a neveket, s ha az

ember előáll, föl sem néz, csak ennyit mond: - Alkalmas. Odakünn katonákra van szükségünk. - Előlép egy falábú ember, a törzsorvos ismét azt mondja: - Alkalmas. Erre - Kat felemeli hangját - azt feleli az ember: - Falábam már van; de ha most kimegyek, és lelövök a fejemet, akkor fafejet is csináltatok magamnak, és törzsorvosnak megyek. Ez a válasz mindnyájunknak nagy gyönyörűséget szerez.

Lehetnek jó orvosok, és vannak is sokan, de száz vizsgálat közül egyszer minden katona a keze közé kerül annak a sok hősfogdosónak, akinek legfőbb gondja, hogy a listáján minél több alkalmatlant vagy segédszolgálatost változtasson alkalmassá.

Sok ilyen história van, s a legtöbbje még sokkal keserűbb. De ezekben sincs lázadó vagy kedvrontó szándék; tisztességesek, és néven nevezik a gyermeket; mert nagyon sok csalás, igazságtalanság és komizság van a katonaságnál.

Nem nagy dolog az, hogy mégis egyik ezred a másik után indul neki az egyre kilátástalanabb harcnak, s támadás követi támadást, miközben a vonalunk hátrál s széttöredezik?

A tankok gúny tárgyából súlyos fegyverré váltak.

Jönnek páncélozottan, hosszú sorban gördülve, s minden másnál inkább megtestesítik szemünkben a háború borzalmát.

Az ágyúkat, amelyek a pergőtűzet küldik ránk, nem látjuk, az ellenség támadó sorai olyan emberek, mint mi - de ezek a tankok gépek, láncszalagjaik végtelenek, mint a háború, a megsemmisülést jelentik, amikor érzéketlenül begördülnek a tölcserébe, és ismét kimásznak, feltartóztathatatlanul; egész flotta bömbölő, füstökádó páncélokból, sebezhetetlen, halottakat és sebesülteket szétlapító acélállatokból, vékony bőrünkben összezsugorodunk előttük, hatalmas erejük szalmaszállá változtatja karunkat, gyufaszállá kézigránátjainkat.

Gránátok, gázfelhők, tankflottillák - széttiprás, szétrágás, -halál.

Vérhas, influenza, tífusz - fulladozás, elézés, halál.

Lövészárok, kórház, tömegsír - több lehetőség nincs.

Egy támadásnál elesik Bertinck, a századparancsnokunk. Azok közé a nagyszerű fronttisztek közé tartozott, akik minden nehéz helyzetben elől vannak. Két éve volt már nálunk, sebesülés nélkül - egyszer már történni kellett valaminek. Egy lyukban ülünk, és be vagyunk kerítve. A puskaporfelhők olaj vagy petróleum szagát hozzák magukkal. Fölfedezünk két embert, lángszórót hoznak, egyiknek hátán van a szekrény, másiknak kezében a cső, amelyből tűz freccsen ki. Ha elérnek bennünket, végünk van, mert éppen most nem tudunk visszavonulni. Tüzelni kezdünk rájuk. De egyre közelebb jönnek, s a dolog aggasztóvá válik. Bertinck velünk fekszik a lyukban. Amikor észreveszi, hogy nem találunk, mert az erős tűzben nagyon is ügyelnünk kell, hogy fedezve legyünk, felkap egy puskát, kimászik a lyukból, s karjára támaszkodva céloz. Lő - s ugyanabban a pillanatban csattanva becsap mellette egy golyó, visszapattan, eltalálták. De tovább fekszik és céloz, leengedi a puskát, újra arcához emeli, végre eldördül a lövés. Bertinck elejti a puskát, azt mondja: - jó - és visszacsúsztatja a két

lángszórós ember közül a hátulsó megsebesült, elesik, a másoknak kezéből kicsúszik a cső, mindenfelé freckendez a tűz, s az ember meggyullad. Bertinck mellébe kapta a lövést. Kisvártatva egy szilánk összezúzza az állát. Ugyanennek a szilánknak van még annyi ereje, hogy Leernek felszakítsa a csípőjét.

Leer nyög, és karjára támaszkodik, hamarosan elvérzik, senki se tud segíteni rajta. Néhány pillanat múlva összelottyad, mint a kiürülő tömlő. Mit használ most neki, hogy az iskolában olyan jó matematikus volt?

Hónapok telnek el. 1918 nyara a legvéresebb, a legnehezebb. A napok, mint aranyba és kékbe öltözött angyalok, megfoghatatlanul állnak a megsemmisülés gyűrűje fölött. Itt mindenki tudja, hogy elveszítjük a háborút.

Nem sokat beszélnek róla, hátrálunk, nem támadhatunk többé a nagy offenzíva után, nincs már emberünk, nincs muníciónk.

De a hadjárat tovább tart - a halál tovább arat...

1918 nyara - az élet, ebben a sovány alakjában, sohasem tetszett előttünk olyan kívánatosnak, mint most: a piros pipacs a szállásaink előtt elterülő réteken, a sima hátú bogarak a fűszálakon, a meleg esték a félhomályos, hűvös szobákban, a fekete, titokzatos alkonyi fák, a csillagok, a víz folyása, az álmok és a hosszú alvás - ó, élet, élet, élet!

1918 nyara - még sohasem viseltek el némán több szenvedést, mint abban a pillanatban, amikor a frontra indultunk. Fölbukkantak a gazdátlan, izgató híresztelések fegyverszünetről és békéről, megzavarják a szívet, s az indulást nehezebbé teszik, mint valaha!

1918 nyara - sohasem volt keserűbb és szörnyűsegebb az élet; mint a tűz óráiban, amikor a halvány arcok a pizsokban hevernek, s a kezek görcsösen összefonódva könyörögnek: "Ne, ne! Ne most! Ne most; az utolsó pillanatban!"

1918 nyara - a remény szele, amely végigzúg a kiégett mezőkön, a türelmetlenség és csalódás őrző láza, a halál legfájdalmasabb borzongása, megfoghatatlan kérdés: miért? Miért nem vetnek már véget ennek? És miért szállong a szóbeszéd, hogy vége van?

Annyi itt a repülő, és oly biztos a dolgában, hogy egyes emberekre is vadásznak, mint a nyúlra. Egy német repülőgépre legalább öt angol és amerikai jut. Egy éhes, fáradt német katonára öt erős, friss másik jut az ellenséges lövészárokból. Egy német komiszkenyérre ötven húskonzerv odaát.

Néhány esős hét van a hátunk mögött, szürke ég, szürke, szétfolyó föld, szürke halál. Amíg kijutunk az állásokba, a nedvesség már áthatol köpenyünkön, ruhánkon, s így marad az egész idő alatt, amit elöl töltünk.

Sohasem száradunk meg. Akinek van még cipője, fölül homokzsákokkal köti be, hogy az agyagos víz ne fusson bele olyan gyorsan. A puskák megkérgesednek, az egyenruhák megkérgesednek, minden szétfolyik, szétolvad, a föld csöpögő, nedves, olajos tömeg, sárga pocsolyákkal, csiga alakú, piros vértócsákkal, amikben halottak, sebesültek és életben maradtak lassanként elmerülnek.

A vihar végigkorbácsol bennünket, a szilánkok jégesője kiszakítja a zúrzavaros, sárga gomolyagból a sebesültek vékony gyermekkiáltásait, s éjnek idején a szétszagattott élet gyötrő nyögésekkel készül a hallgatásra.

A kezünk: föld, a testünk: agyag, a szemünk: esőpocsolya. Nem tudjuk, élünk-e még.

Aztán a hőség, mint egy medúza, tikkasztóan húzódik be a lyukainkba, s egy ilyen késő nyári napon ételhordás közben összeesik Kat.

Ketten vagyunk. Bekötöm a sebét; úgy látszik, a lábikrája zúzódott össze.

Csontlövés - Kat kétségbeesetten nyög fel:

- Most. - éppen most.

Vigasztalom.

- Ki tudja, meddig tart még ez a slamasztika? Fő, hogy meg vagy mentve...

A vér hevesen áttör a kötésen. Kat nem maradhat egyedül, amíg én hordágyat próbálok keríteni. Nem is tudok sehol szanitécállomást a közelben.

Kat nem túlságosan nehéz; hátamra veszem, és visszamegyek vele a kötőhelyre.

Kétszer megpihenünk. A szállítás nagy fájdalmat okoz neki. Nem sokat beszélünk. Kigomboltam a kabátom gallérját, lihegek, izzadok, arcom megduzzadt a súlyos teher cipelésétől.

Mégis erőszakoskodom, hogy menjünk tovább, mert a terep veszélyes.

- Lehet már, Kat?

- Muszáj, Paul.

- Hát akkor rajta.

Fömlállítom, az ép lábán áll, s egy fatörzshöz támaszkodik. Aztán óvatosan megfogom sebesült lábát, ő lódul egyet, s az egészséges láb térdét is karom alá fogom.

Az utunk egyre nehezebb. Némelykor egy gránát füttyül arra. Olyan gyorsan megyek, ahogy csak tudok, mert Kat sebéből a földre csöpög a vér. Nem tudunk védekezni a becsapódás ellen, mert mire fedezéket találnék, már régen megtörtént.

Hogy a nehezét végigvárjuk, egy kis tölcsérbe heverünk le. Teát adok Katnak tábori kulacsomból. Elszívunk egy cigarettát.

- Bizony, Kat - mondom szomorúan -, most mégiscsak elválunk egymástól.

Hallgatva néz rám.

- Emlékszel még, Kat, amikor a libát rekviráltuk?

Meg hogy hogyan húztál ki a slamasztikából, amikor kis regruta koromban először sebesültem meg? Akkor még sírtam. Idestova három esztendeje már, Kat. Bólint.

Föltámad bennem a félelem az egyedülmaradástól.

Ha Katot elviszik, nincs itt több barátom.

- Kat, mindenesetre viszont kell látnunk egymást, ha igazán béke lesz, mielőtt visszajönnél a frontra.

- Hát azt hiszed, hogy alkalmas leszek én még egyszer ezzel a csonttal? - kérdi keserűen.

- Szép csöndben meggyógyul majd. Hiszen az ízületnek nem esett baja. Talán csak rendbe jön még.

- Adj még egy cigarettát - mondja.

- Később talán csinálhatunk majd együtt valamit, Kat. - Nagyon szomorú vagyok, lehetetlen, hogy Kat, a barátom, a lelógó vállú, vékony, puha bajszú Kat, akit másként ismerek, mint akárki más embert, Kat, akivel ezeket az éveket megosztottam, lehetetlen, hogy ez a Kat meg én többé ne találkozzunk.

- Mindenesetre add meg az otthoni címedet, Kat. És itt van az enyém, fölírom neked.

A cédulát beteszem a tárcámba. Milyen elhagyatott vagyok máris, pedig még itt ül mellettem. Ne löjek-e gyorsan a lábamba, hogy vele maradhassak?

Kat hirtelen csuklani kezd, elzöldül, elsárgul.

- Gyerünk tovább - dadogja.

Felugrom, égek a vágytól, hogy segíthessek rajta, fölveszem és nekiiramodom, nyújtott, lassú, kitartó futással, hogy a lábát ne lógázzam túlságosan.

A torkom kiszáradt, szemem előtt vörös és fekete minden, amikor elszántan, könnyörtelenül tovább botorkálva, végre elérem a szanitécállomást.

Ott térdre roskadok, de még van annyi erőm, hogy arra az oldalra dőljek, ahol Kat egészséges lába van.

Néhány pillanat múlva fölegyenesedem. Kezem, lábam reszket, nagy nehezen találok meg tábori kulacsomat, hogy egy kortyot igyam. Az ajkam is remeg ivás közben.

De mosolygok - Kat megmenekült.

Kisvártatva kezdem megkülönböztetni azt a zavaros hangtömeget, amit a fülem felfog.

- Ezt megspórolhattad volna - mondja egy szanitéc.

Értetlenül nézek rá.

Katra mutat.

Nem értem.

-A lábikrájába kapott lövést - mondom.

A szanitéc megáll.

- No, oda is.

Megfordulok. Szemem még mindig zavaros, újra ömlik rólam a verejték, befutja a pilláimat. Letörlöm s ránézek Katra. Némán fekszik.

- Elájult - mondom gyorsan.

A szanitéc halkán füttyent:

- Ahhoz már én jobban értek. Meghalt. Minden fogadást állok.

Fejemet rázom:

- Az lehetetlen! Tíz perccel ezelőtt még beszéltem vele. Elájult.

Kat keze meleg, megragadom a vállát, hogy teával ledörzsöljem. Érzem, hogy megnedvesednek az ujjaim.

Amint visszahúzom a feje mögül, véres a kezem. A szanitéc ismét füttyent egyet a foga közt:

- Látod?

Kat, anélkül, hogy észrevettem volna, útközben szilánkot kapott a fejébe. Csak egy kis lyukat látok, egészen kicsi, eltévedt szilánk lehetett. De elég volt. Kat meghalt.

Lassan fölállok.

- El akarod vinni a zsoldkönyvét meg a holmiját? - kérdi a szakaszvezető.

Bólintok, és ideadja.

A szanitéc csodálkozik.

- Hiszen nem is vagytok rokonok?

Nem, nem vagyunk rokonok. Nem, nem vagyunk rokonok.

Járok én most? Van még lábam egyáltalán? Fölemelem a szememet, körüljártatom, s vele együtt körben forgok, amíg csak abba nem hagyom. Minden úgy van, mint eddig. Csak Stanislaus Katczinsky honvéd halt meg. Aztán semmiről sem tudok többé.

* * *

12

Ősz van. A régiek közül nem sokan vannak már itt. Hét osztálytársam közül én vagyok az utolsó.

Mindenki békéről, fegyverszünetről beszél. Mindenki várakozik. Ha ismét csalódás lesz a vége, összeroskadunk, a reménység túlságosan erős, nem lehet újra elragadni anélkül, hogy kirobbanna. Ha béke nem lesz, forradalom lesz.

Két hétig nyugtom van, mert egy kis gázt nyeltem.

Kis kertben ülök egész nap, künn a napon. Most már hamarosan elkövetkezik a fegyverszünet, magam is hiszem. Aztán hazamegyünk.

Itt elakadnak a gondolataim, s nem jutnak tovább.

Ami nagyobb erővel vonz és vár, mind csupa érzés.

Élnivágyás, honvágy, a vér ösztöne, a megmenekülés mámore. De nem cél.

Ha 1916-ban hazakerülünk, vihart korbácsoltunk volna fel élményeink fájdalmával és erejével. Ha most hazatérünk majd - fáradtak vagyunk, reménytelenek.

Nem tudjuk többé kiismerni magunkat a világban.

Nem is fognak megérteni bennünket - mert előttünk növekedik egy nemzedék, amely ugyan itt közösen töltötte velünk ezeket az éveket, de volt ágya és hivatása, s most visszamegy régi pozíciójába, ahol el fogja felejteni a háborút - utánunk pedig növekedik egy másik nemzedék, a mi korábbi énünkhöz hasonló, ez idegen

lesz, és félretol bennünket. Fölöslegesek vagyunk saját magunknak is, nőni fogunk, némelyek alkalmazkodnak, mások meghajolnak, sokan tanácstalanok lesznek – az évek szertefoszlanak, s mi végül is tönkremegyünk.

De talán ez is, amit gondolok, csak rosszkedv és megdöbbenés, ami tüstént elmúlik, ha ismét a nyárfák alatt állok, s hallgatom a levelek susogását.

Hiszen nem lehet, hogy örökre elmúlt az a puhaság, ami vérünket nyugtalanította, az a bizonytalan, megdöbbentő, eljövendő valami, a jövőnek ezer arca, az álmokból és könyvekből szőtt melódia, az asszony susogása és megsejtése - nem lehet, hogy ez mind megsemmisült, pergőtűzben, kétségbeesésben és legénységi bordélyokban.

A fák tarkán, aranyosan csillognak, a madárberkenye bogyói kipiroslanak a lombok közül, országutak fehéren szaladnak a látóhatár felé, s a kintinok méhkasok gyanánt zúgnak a béke híréből.

Felállok.

Nagyon nyugodt vagyok. Hadd jöjjenek a hónapok, az évek, nem vesznek el tőlem többé semmit, nem vehetnek el. Annyira egyedül vagyok, annyira nem várok semmit, hogy félelem nélkül nézhetek a szemükbe. Az élet, amely átcipelt ezeken az esztendőkön, itt van még kezemben és szememben. Hogy leküzdöttem-e, nem tudom. De amíg itt van, keresni fogja a maga útját, akár akarja a bennem levő "én", akár nem.

Paul Baumer elesett 1918 októberében, egy napon, amely az egész fronton oly nyugodtan és csöndesen telt el, hogy a hadijelentés mindössze erre a mondatra szorítkozott: nyugaton a helyzet változatlan.

Előrerohadt, s úgy feküdt a földön, mintha aludnék.

Amikor visszafordították, látszott rajta, hogy nem szenvedhetett sokáig - arckifejezése olyan nyugodt volt, mintha szinte örülne annak, hogy így történt.

Vége!!!

